

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İLHANLI DEVLETİ İLE MİSİR MEMLÛKLARININ KURULUŞU VE İLİŞKİLERİN SİYASÎ CEPHESİ

I-İlhanlı ve Memlûk Devletlerinin Kuruluşu.....	4
1-İlhanlı Devletinin Kuruluşu.....	4
2-Memlûk Devletinin Kuruluşu.....	12
II-Anadolu Üzerinde İlhanlı-Memlûk Rekabeti.....	22
III-İlhanlı-Memlûk Rekabeti ve Yakındoğu'da Siyasî Bloklaşma.....	37

İKİNCİ BÖLÜM

İLHANLI-MEMLÛK İLİŞKİLERİNİN İKTİSADÎ CEPHESİ

I-XIII. Yüzyılda Yakındoğu'da Ticaret.....	44
II-Mısır, İnan ve Anadolu Üçgeninde Ticaret Yolları.....	48
III- İlhanlı ve Memlûkların İktisadî Faaliyetleri.....	54
IV- İlhanlı-Memlûk Mücadelesinin Yakındoğu'nun İktisadî ve Ticarî Hayatı Üzerindeki Etkileri.....	60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLHANLI-MEMLÛK İLİŞKİLERİNİN DİNÎ VE KÛLTÜREL CEPHESİ

I-İlhanlı ve Memlûklar'da Dinî Yapı.....	64
II- İlhanlılar ile Memlûklar Arasında Dinî Rekabet.....	70
III- İlhanlı ve Memlûklarda Sosyal Hayat.....	77
IV- İlhanlı ve Memlûklar Arasında Sosyal ve KÛltürel Etkileşim.....	83
SONUÇ.....	87
EKLER.....	88
EK-1 HARİTA.....	89
EK-2 HARİTA.....	90
EK-3 KERVANSARAYLAR.....	91
EK-4 SİKKELER.....	92
KAYNAKLAR.....	93
ÖZET.....	101
SUMMARY.....	102

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.G.B.İ.T.	: Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
EI	: The Encyclopedia of Islam
Haz.	: Hazırlayan
İA.	: İslam Ansiklopedisi
İSAR.	: İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı
İÜEF.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Krş	: Karşılaştırınız
Mat.	: Matbaası
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TDVİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ter.	: Tercüme
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: Ve devamı
Yay.	: Yayımlayan

ÖNSÖZ

İlhanlı-Memlûk münasebetlerini siyasî, iktisadî ve kültürel açıdan değerlendirebilmek için, kendi içinde bile kavram olarak, her biri başlı başına ayrı bir tez konusu olarak incelenmelidir. Siyasî açıdan daha önce Ayşe Dudu Erdem tarafından çalışılmış olan İlhanlı-Memlûk ilişkilerinin, iktisadî ve kültürel durumu çalışılmamış olduğundan, biz bu tezimizde siyasi kısımda dahil olmak üzere İlhanlı-Memlûk ilişkilerinin saydığımız ilişkilerini incelemeyi uygun bulduk.

XIII. yüzyıl'da Anadolu tarihine ve İlhanlı-Memlûk mücadelesinin etkilerine değinerek, Yakınoğu'nun durumunu ve dönemin süper gücü sayılan devletlerin ittifak arayışlarını mercek altına aldık. Yakınoğu coğrafyasının, Türkiye Tarihi açısından stratejik önemini ve özellikle İlhanlı-Memlûk mücadelesinin önemli bir kısmı, bu coğrafyada geçmiş olması hasebiyle tezimin önemli unsurunu oluşturmaktadır. Bununla birlikte İlhanlı-Memlûk mücadelesinin dinî, sosyal ve kültürel ilişkilerini, Mısır, İran ve Anadolu üçgenindeki ticarî faaliyetleri izah etmeye çalıştık.

İlhanlılar devletinin gelişim sürecinde, Harezmi devletinin yıkılışının ardından stratejik kararlar alarak, ülkelerin işgal edilmesi ve sistemli bir yok etme faaliyeti güden İlhanlılar devleti, Türk-İslam kültürüne de büyük zararlar vermiş ve özellikle 13. yüzyılda İslam medeniyeti büyük bir sükuta girmiştir. Her ne kadar Anadolu'nun Türkleşme safhası Moğol baskısıyla gerçekleşmiş olsa da Anadolu Moğol zulmü altında çok zor dönemler yaşamıştır. Genel olarak siyasî istikrardan yoksun bir ülke tablosu karşımıza çıkmaktadır.

Moğol istilasını 1260 yılında Aynî Calut savaşıyla durduran Memlûk Türk devleti, Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika'yı da Moğol istilasından ve tahribatından korumuştur.

Bu çalışmayı üç bölüm halinde incelemeyi uygun bulduk. Birinci bölümde; İlhanlı devleti ile Mısır Memlûklarının kuruluşu ve ilişkilerin siyasî cephesi, İkinci bölümde; İlhanlı-Memlûk ilişkilerinin iktisadî cephesi, Üçüncü bölümde ise, İlhanlı-Memlûk ilişkilerinin dinî ve kültürel cephesi üzerinde durduk.

Konunun seçilmesinde ve hazırlanmasında desteğini esirgemeyen değerli hocam, tez danışmanım Doç. Dr. Muammer Gül'e sabrından dolayı çok teşekkür ederim. Ayrıca Tarih bölümümüzdeki hocalarıma ayrı ayrı teşekkür ederim.

Efe DURMUŞ

Şanlıurfa 27 Nisan 2005

GİRİŞ

XIII. yüzyılın başlarında Yakınoğu, siyasî bakımdan parçalanmış bir durumda idi. Merkezi Bağdad olan Abbasi Halifeliği, siyasî hüviyeti yanında aynı zamanda Müslümanların dinî bakımdan bağlı bulunduğu bir teşekküldü. Batı Türkistan ve İran'daki Harzemşahlar devleti ve bu devletin topraklarından, Halifelik sınırına kadar uzanan geniş sahada ise birçok beylik, atabeglik ve küçük devletler vardı. Bunların başlıcaları: Musul, Haleb, Sincar ve Şam Atabeglikleri, Diyarbakır ve Harput yöresinde Artukoğulları, Azerbaycan ve Erran taraflarında ise Şeddadoğulları ve İldeniz oğulları, batıda Türkiye Selçukluları, Güney İran'da Salgurlular ve Alamut çevresinde İsmailîler gibi birçok mahalli teşekküller şeklinde sıralanmaktaydı. Mısır'dan Filistin, Suriye ve Güneydoğu Anadolu'ya kadar olan bölgelerde ise Eyyubî Melikleri bulunmakta idi¹.

Harezmşahlar Devleti ile Büyük Selçukluların yıkılma süreci içerisinde güçlenmeye çalışan Abbasi Halifeliği arasında bir mücadele devam etmekte idi. Harezmşah Alaaddin Muhammed, Abbasi Halifesi en-Nasır'ı kendi nüfuzuna almak istemiş fakat bunda başarılı olamamıştı. Hatta gönderdiği bir ordu da başarı sağlayamamıştı². Alaaddin Muhammed'in yerine oğlu Celaleddin Harezmşah, bir taraftan Moğollar ile mücadele ederken³, önce Hindistan'a oradan da İran'a geçmiştir. 1224 yılında Kirman'a gelen Celaleddin burada hükümdar gibi karşılanmış ve 1224-1225 yıllarında Abbasi Halifesi en-Nasır li-Dinillah'ı da yenerek İran'a hakim olmuştur⁴.

Bağdad Abbasî Halifeliği, Müslüman emir ve hükümdarları, Moğollar'a karşı bir cephede toparlayabilmek için faaliyet gösterirken, İsmailîler de bir yandan Fransa

¹ Abdulkadir Yuvalı, "XIII. Yüzyılda Ön Asya'daki Siyasi Bloklaşma", *Türk Kültürü*, S. 262, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Şubat/Ankara 1985, s.111.; Muammer Gül, *XIII. ve XIV. Yüzyıllar'da Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol İstilası*, Yeditepe Yay., İstanbul 2005, s.54.

² Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, TTK. Yay., 4.baskı, Ankara 2000. s.195.; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz., H. Dursun Yıldız, Kervan Yay., İstanbul 1981, s. 461-462.; Yaşar Canan-İlhan Gedik-Musa Şaşmaz, "Abbasi Halifeliğinden Sonra Harzem Devletinin Durumu", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Nisan/İstanbul 1994, s.84-85. ; M.G.S. Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, C.2, İz Yayıncılık, İstanbul 1993, s.311.

³ Müverrih Vardan, "Türk Fütuhât Tarihi", Çev., H. Andreevyan, *Tarih Seminerleri Dergisi*, C.1/2, İÜEF. Yay., İstanbul 1937, s. 224.

⁴ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, Çev., Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1999, s.350-351.; J.A.Boyle, "Djalal-al-Din Kharzemşah", *EI*, C.4, E.J.Brill, London 1980, s. 393.

ve İngiltere Krallarına, Moğollara karşı yardım istemek maksadıyla elçiler göndermişlerdir. Bununla beraber İsmailîler'in cinayet ve tehditlerinden usanmış olan Moğol tabiiileri, Büyük Hanlık merkezi Karakurum'a sürekli şikayetlerde bulunmuşlardır⁵.

Mısır, Suriye, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki bazı yörelerin (Hısn Keyfa, Meyyafarikin, Ahlat) hakimleri olan Eyyubîler, birbirleri ile sonu gelmez bir mücadele içinde bulunuyorlardı⁶.

Moğol istilası öncesinde Yakınoğu'daki en önemli devletlerin başında Türkiye Selçukluları gelmektedir. Türkiye Selçuklu Devleti, hakim olduğu topraklar üzerinde güçlü ve etkili siyasetine Sultan Alaaddin Keykubad (1219-1236) zamanında ulaşmış ve Moğol istilasına karşı komşu devletlerle dost geçinmeye çalışmıştır. Moğollarla mücadele eden Celaleddin Harzemşah ile Alaaddin Keykubad arasındaki ilişkiler başta iyi olmakla birlikte, Celaleddin Harzemşah'ın, Ahlat'ı 10 aylık uzun bir kuşatmadan sonra alıp, yağma ve tahrip etmesi⁷ üzerine bozuldu. İki ordu Ağustos 1230 yılında Erzincan'ın Yassıçemen mevkiinde muharebeye tutuşmuş ve Harezmsah'ın ordusu büyük bir hezimete uğramıştır⁸.

Alaaddin Keykubad, Yassıçemen savaşından sonra Gürcistan'a gönderdiği bir ordu ile kraliçeyi tabiiyetine soktu, Van gölü havzasını da Eyyubîler'in elinden kurtardı. Büyük kireç fırınları yaktırıp, şehir ve kaleleri tahkim etmek suretiyle, Moğollar'a karşı müdafaa tedbirleri aldı. Öte yandan Moğol imparatoru Ögeday Kaan'a bir elçi göndererek sulh anlaşması teklifinde bulundu. Devrin hiçbir

⁵ Abdulkadir Yuvalı, "Moğollar'ın Yakınoğu Politikası ve İsmailîler'in Akibeti Üzerine Bazı Bilgiler", *Erdem Dergisi*, C.4, S.11, Mayıs 1988, TTK. Basımevi, Temmuz/Ankara 1989, s.526.; David Morgan, *The Mongols*, Basil Blacwell 1986, s.147-148.

⁶ C. H. Becker, "Eyyubiler", *İA.*, C.4, MEB., Yay., Eskişehir 1997, s.428.

⁷ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s.365-366.; Alaaddin Keykubad, Celaleddin Harzemşah'a Ahlat kuşatması sırasında bir elçi göndererek ona: "*Siz sultan oğlu bir sultansınız. Gayri meşru hareket yapmak size yakışmaz. Allah (c.c.) şarkın Tatarlarını babanızın üzerine, kafirliği yüzünden musallat etti. Bu Eyyub'un oğlu hanedanı, büyük ve mübarek bir hanedandır. Bunların kardeşleri, kardeş oğulları, amcazadeleri ve oğulları 2.000 atlı tutar. Beni onların düşmanı sanma. Bilakis şuna inan ki, ben onların dostuyum ve onların lehinde harbederim. Çünkü aramızda yakınlık vardır. Sana da yakışan onlarla dost olmaktır. Ta ki biz ve onlar senin düşmanlarının düşmanı olalım*" demekle hem Ahlat kuşatmasından vazgeçmesini hem de Moğollar'a karşı ittifak yapabileceklerini haber vermiştir. Bkz. Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, Süryaniceden İngilizce'ye Çev., Ernest A. Wallis, Türkçeye Çev., Ömer Rıza Doğrul, TTK basımevi, Ankara 1987, s. 527.; Claude Cahen, "The Turks in Iran and Anatolia Before The Mongol Invasion", *A History Of The Crusades*, Edited By R.L Wolff And Harry W. Hazard, Vol. 2, University Of Wisconsin Press, 1969, s.673.

⁸ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.528.; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Name II*, Haz., Erdoğan Merçil, Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1977, s.151.; Aydın Taneri, *Celâlu'd-Dîn Harizmşâh ve Zamânı*, Kültür Bakanlığı Yay., Birinci Baskı, Ankara 1977, s.72.; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA.*, C.10, MEB., Eskişehir 1997, s.383.

hükümdarına nasip olmayan bir itibarla karşılanarak Moğol tehlikesini uzaklaştırdı. Türkiye, böylece Keykubad devrinde siyasî, iktisadî ve kültürel bakımlardan en yüksek seviyeye erişti. Bu yüzden sultan, halk arasında *Uluğ Keykubad* diye anıldı⁹.

1231 yılından sonra Anadolu ve özellikle Güneydoğu Anadolu bölgesi Harezmîler'in ve ardından Moğollar'ın gelişiyle, siyasî, iktisadî ve kültürel bir krize girdi. Anadolu'da yenilen Harezmşahlar, Keykubad'ın 1237'de¹⁰ ölümünden sonra yerine geçen oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1245) zamanında gereken ilgiyi göremediler. Harezmîler, komutanları Kayırhan'ın tutuklanması ve akabinde öldürülmesi üzerine, Selçuklu ülkesini terk etmeye başlamışlar, Elbistan-Malatya ve Harput üzerinden güneye doğru kaçmaya başlamış ve geçtikleri yerleri yağmalamışlardır¹¹.

Moğol istilası Uçlara çok daha kesif bir nüfus yığılmasına sebep olmuştur. N. Gregoras'ın, “*Moğolların püskürttüğü Türkmenler vilayetleri istila ediyor ve Rumları sıkıştırıyorlardı. Onlar, Tatarlar önünde nasıl kadın gibi kaçıyorlarsa, Romalılar'a (Bizanslılara) karşı da o derece erkekçe davranıyorlardı. Bu sebeple Moğol istilası onların felaketine değil saadetine hizmet ediyor*” ifadesi Uçların fethi ve Türkleşmesi hadiselerini güzel tasvir etmiştir¹². Gerçekten de, Moğol istilasından kaçan insanların ve özellikle göçebelerin dalgalar halinde Anadolu'ya göç etmeleri, Türkiye için bir bakıma büyük felaketin müspet bir neticesi sayılabilir. Moğol istilası, bu açıdan Anadolu'nun fethini ve Türkleşmesini tamamlıyordu.

Kısaca, Yakındoğu'da Büyük Selçuklulardan sonra onun varislerinden hiçbiri onun yerini dolduramamıştır. Siyasî, sosyal ve dinî yönden tam bir kaos içinde olan böyle bir tablo Moğollar tarafından doldurulmuştur.

⁹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yay., 5. baskı, İstanbul 1996, s.299.; Muhammet Beşir Aşan, *Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskan İzleri, (XI. ve XIII. Yüzyıllar)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 2. baskı, Ankara 1992, s.52.; Cahen, “The Turks in Iran and Anatolia Before The Mongol Invasion”, s.684.

¹⁰ Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Name II*, s.152.

¹¹ İbn Bibi, *Selçuk Name*, C.II, s.23.; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.537.; M.Fuad Köprülü, “Harizmşahlar”, *İA.*, C.5/1, MEB. Yay., Eskişehir 1997, s.290-291.; Muhammet Beşir Aşan, *Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskan İzleri, (XI. ve XIII. Yüzyıllar)*, s.52.; Celaleddin'den sonra Harezmîlerin Yakındoğu ve Anadolu'daki tesirleri hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Muammer Gül, “Harezmli Türklerin Anadolu ve Yakındoğu'daki Roller ve Tesirleri”, *Belleten*, (Basımda).

¹² Müellif N. Gregoras'dan naklen Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yay., 6. baskı, İstanbul 1998, s.508.; Ramazan Şeşen, “Haçlı Seferleri Sırasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Siyasi ve Sosyal Durumu, Haçlılarla Yapılan Mücadeleye Katkısı”, *Uluslar arası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, 23-25 Haziran İstanbul 1997, s.40.; Mehmet Şeker, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 5.baskı, Ankara 1999, s.65.

BİRİNCİ BÖLÜM

İLHANLI DEVLETİ İLE MİSİR MEMLÛKLARININ KURULUŞU VE İLİŞKİLERİN SİYASÎ CEPHESİ

I-İLHANLI VE MEMLÛK DEVLETLERİNİN KURULUŞU

1-İlhanlı Devletinin Kuruluşu

Türklerde olduğu gibi Moğollar'da da ülke, hükümdarın ailesinin ortak malı sayılıyordu. Bu veraset sisteminin bir gereği olarak Cengiz Han ölmeden önce hakimiyeti altında bulunan toprakları oğul ve akrabaları arasında taksim etmiştir. Yumuşak huylu ve hoşgörülü olarak bilinen Ögedey'i kendisinden sonra veliaht tayin etmiş ve hanedanın diğer üyelerinden söz almıştı. Ayrıca Yasa'ya uymalarını ve birlik olmalarını tavsiye etmiştir¹³.

Cengiz'den sonra Moğol imparatorluğunda, sırası ile Ögedey (1227-1241), Güyük (1246-1248) ve sonra Möngke (1251-1259) "Büyük Han" seçilmiştir. 1251 tarihinde Büyük Han seçilen Möngke, kardeşi Hülagu'ya İran'ı, Maverânnehr'i ve mümkün olursa, Suriye ve Mısır'ı da ele geçirmek vazifesini verdi¹⁴

İran'da Moğol kökenli İlhanlı Devleti'nin kurulması, Yakındoğu'daki siyasî dengeleri tümüyle etkiledi ve değiştirdi. Bölgede Anadolu-İran-Mısır coğrafyalarına dayalı olarak asırlar önce oluşturulmuş olan tarihî ve jeo-stratejik denge ve kültür alanları bozularak değişime zorlanmıştır. Yeni oluşumda güç dengeleri İran-Mısır coğrafyaları ekseninde oluşmuştur¹⁵.

Moğollar, bütün gayretlerine rağmen Yakındoğu'da Curmagun¹⁶, Baycu, Elcigidey gibi askeri valiler ile kesin bir başarı elde edememişlerdir. Gerçi Curmagun ve onu takip eden Baycu, İran ve Azerbaycan'da başarılı olmuşlardır

¹³ Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I, Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 1994, s.26.

¹⁴ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.554.; Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s.459.; Berthold Spuler, "İlhanlılar", *İA.*, C.5/2, MEB., Yay., Eskişehir 1997, s.967.; Gül, *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol İstilas*, s.70.

¹⁵ İlhan Erdem, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakındoğu'ya Etkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XX, S.31, Ankara 2000, s.8.

¹⁶ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s.187.

fakat Hülagu'ya kadar kesin sonuçlu başarılar elde edilememiştir. Müslümanların gerçekten itaate alınması ve denize doğru istila yolunun açılması için Haşhaşilerin¹⁷ ve Bağdat Abbasi halifesinin ortadan kaldırılması gerekiyordu. Nitekim Hülagu için bir ordu kurmak üzere Moğol savaş kuvvetinin beşte birinin hazırlanması emredildi¹⁸. Mayıs 1253'de ordu Yakınoğu'ya hareket ettiğinde birçok devletlerin hükümdarları kendisine itaat etti. Trabzon Rum Devleti¹⁹ ve Çukurova'daki Ermeni prensi I. Hetum da bunlar arasında idi. 1255'te Semerkand'a varan²⁰ Hülagu, İsmailîler üzerine yapılacak harekât için daha önce Kitbuga Noyan kumandasında öncü birlikleri İsmailîler'in ellerindeki kaleleri kuşatması için görevlendirdi. İlk olarak Kuhistan bölgesine giren öncü birlikler, yörenin en sağlam kalesi olarak bilinen Girdkuh kalesini kuşatmışlardır. Kaledekiler, Alamut kalesinde oturan Büyük reisleri Alaeddin Gurşah'dan yardım istediler. Girdkuh kuşatması uzayınca Kitbuga Noyan kaleyi kumandanlarından Buri Noyana bırakarak civardaki kaleleri kuşatmak için ayrılmıştır. Fakat Girdkuh kalesi uzun süre dayanmış, hatta 1253 yılı Kasım ayında beklenmedik bir çıkış hareketi ile başta kumandan Buri Noyan olmak üzere birçok askeri öldürmüşlerdir. Bu hareket kuşatma altındaki diğer İsmailî kalelerine cesaret vermiştir. Fakat bu sırada Alamut kalesinde Alaeddin Gurşah, oğlunun düzenlemiş olduğu bir suikast sonucu öldürülmüş ve yerine bu olayı tertipleyen oğlu Rukneddin Hürşah geçmiştir. Bu gelişmeler, Alamut İsmailîleri arasındaki dayanışmayı zayıflatmış ve Moğollar'a karşı beklenen direnci gösteremeyerek, 1255 yılında teslim olmuşlar ve ardından diğer kaleler de teslim olmuştur²¹. Son Alamut hakimi Rukneddin Hürşah kısa bir müddet sonra idam edildi. Böylece Hülagu, İsmailîleri ve çevreye verdikleri zararları da ortadan kaldırmıştır²².

¹⁷ "Haşhaşin", *İA.*, C.5/1, MEB., Eskişehir 1997, s.355-357.

¹⁸ Gül, *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol İstilas*, s.72.

¹⁹ Muammer Gül, "XIII. Ve XV. Yüzyıllar'da Anadolu Türkleri İle Trabzon İmparatorluğu Arasındaki İlişkiler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.13, S.2, Temmuz/Elazığ 2003, s.426.

²⁰ Berthold Spuler, *İran Moğolları, (Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350)*, TTK. Yay., 2. baskı, Ankara 1987, s.59-60.

²¹ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s. 572.; Jean Poul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev., Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001, s.325.; Spuler, *İran Moğolları*, s.60-61.; Abdulkadir Yuvalı, "Moğollar'ın Yakınoğu Politikası ve İsmailîler'in Akibeti Üzerine Bazı Bilgiler", s.532-533.; Berthold Spuler, "Ilkhans", *The Encyclopedia of Islam*, Vol.III, New Edition, Leiden 1971, s.1121.

²² Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbar*, Çev., Mürsel Öztürk, TTK. Yay., Ankara 2000, s.37.; Daniel Elton L., *History of Iran*, Westport, CT, USA: Greenwood Publishing Group, Incorporated, 2000, s.79.; Bernard Lewis, "İsmailîler", *İA.*, C.5/2 MEB., Yay., Eskişehir 1997, s.1123.

Moğollar, İsmailî tehlikesini ortadan kaldırdıktan soran ikinci büyük hedefleri Abbasî Halifeliği'ne yani Bağdat'a yönelmişlerdi. Halife el-Musta'sım (1242-1258), kendisinden önceki halifelerin İran'da hüküm süren Büveyhiler, Selçuklular, ve Harzemliler'de olduğu gibi yaklaşan Moğol tehlikesini de kurnazca davranarak oyalayabileceğini sanıyordu²³. Ancak farklı olarak Moğollar putperest bir topluluktan ve diğerleri gibi İslam aleminde meşruiyet açısından halifeye muhtaç değillerdi ve hatta onlar, halifeyi istilalarının önündeki en büyük engel olarak görüyorlardı.

Halife el-Musta'sım, Moğollar'a karşı bir tedbir almamıştı²⁴. Bu ihtiyatsızlığın sebebi olarak, Şîî olan vezir el-Alkâmi Muhammed b. Ali'nin²⁵ Bağdat'taki asker sayı ve kuvvetini azaltarak Hülâgu'ya destek olması gösterilmektedir²⁶.

1257 yılında Hülâgu, Halife'ye gönderdiği mektupta şöyle diyordu: “*Moğol ordularının Cengiz Han döneminden beri dünyaya çektirdiklerini, ebedi Gök'ün yardımıyla Harezm şahının, Selçuklular'ın, kralların ve atabeglerin hanedanlarının nasıl küçük düşürüldüğünü öğrendin. Oysa Bağdat'ın kapısı hiçbir zaman, orada egemenlik kuran bu ırklardan hiçbirine kapanmamıştı. Nasıl olur da bu şehre giriş, bu kadar güç ve yetkiye sahip olan bizlere yasak olur? Sancağımıza karşı savaşmaktan sakın!*” el-Musta'sım'ın cevabı cesurca idi: O, “*Ey, mesleğe yeni girmiş, on günlük bir refahın sarhoşluğu içindeki genç adam, tüm dünyadan daha üstün olduğunuza inanıyorsunuz. Doğu'dan Mağrip'e kadar tüm Allah'a tapınların, kralından dilencisine hepsinin sarayımızın esiri olduğunu ve onlara birleşme emri verebileceğimi bilmiyor musunuz!*” demişti²⁷.

Nihayet Hülâgu H.656/M.1258 yılında Tatar askeleriyle Bağdat üzerine yürüdü. Öncü kuvvetlerinin başında Kadgan ve Ketboğa bulunuyordu²⁸. Hülâgu,

²³ Grousset, *Bozkar İmparatorluğu*, Çev., M.Reşat Uzmen, Ötüken Yay., İstanbul 1980, s.337.

²⁴ İbn Tağribirdi, Cemaleddin Ebi'l-Mehâsin Yusuf, *en-Nücumu'z-Zahire fi Müluk Mısır ve'l-Kahire*, Tahkik: İ. Ali Tarhan-M. Mustafa Ziyade, C.7, Mısır 1972, s.48.

²⁵ Alkâmi, Fırat'ın güney tarafında bir kanal olup, bugünkü Nahr al-Hindiya'dır. Bkz. G. Le Strange, *The Lands of The Eastern Caliphate*, Cambridge University, London 1966, s.74.

²⁶ David Morgan, *The Mongols*, Basil Blacwell 1986, s.151.; Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I*, s.70.

²⁷ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s.331.

²⁸ Şehabeddin Ahmed b. Abdu'l-Vehhab en-Nüveyri, *Nihayetü'l-Ereb fi Fununi'l-Edeb*, H.677-733, C.27, 17.cüz, Tahkik: Dr. Said Aşur, Müracaat, Dr.Muhammed Mustafa Ziyade-Dr.Fuad Abdulmuti Sayyad, Kahire 1985, s.380.; Bedreddin el-Aynî, *İkd el- Cumân fi Tarih ehl-Zamân*, Nşr., M. Muhammed Emin, C.I, Kahire 1987, s.167.; Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s.586.; M.Cavid Baysun,

Anadolu'daki Baycu Noyan'ı elçiler göndererek çağırıldı ve onu Bağdat üzerine gönderdi²⁹. Baycu Noyan komutasındaki sağ kanat, 15 Muharrem 656/22 Ocak 1258 tarihinde Bağdat kapılarına dayandı. Moğol ordusunun sol kanadına Ketboğa kumanda ediyordu. Onun görevi Luristan yoluyla Bağdat'ı güneyden kuşatmak idi. Asıl kuvvetlerin bulunduğu ordunun merkezi, bizzat Hülagu'nun kumandasında idi.³⁰ Bağdat üzerine saldırılar oldukça şiddetli olmuş ve Şubat 1258 tarihinde Moğol ordusu şehre girmiştir. Şehrin yağma ve tahribinden önce Moğollar'ın çağrısına uyararak silahını bırakmış olan veya savaşa hiç katılmayan Hristiyanlar, seyyidler, sanatkarlar ile Bağdat'da bulunan yabancı tacirler, yağma ve katliamdan kurtulsa da, yine de, şehirde binlerce kişi katliamdan kurtulamamıştır³¹.

Nihayet Halife'nin ve yakınlarının ölümüyle sonuçlanan bu büyük katliamdan sonra Hülagu, Tebriz'e geri döndü³². Hülagu, Tebriz'de iken Anadolu Selçuklu Sultanları II. İzzüddin Keykavus ve IV. Kılıç Arslan ile Musul emiri Bedreddin Lü'lü, çok büyük hediyelerle İlhanlı Devleti başkenti Tebriz'de hazır bulundular. Hülagu, burada Anadolu Selçuklu devletini iki kardeş arasında taksim etti³³.

Abbasi Halifeliğinin ortadan kaldırılması İslam tarihinde emsalsiz bir felaket oldu. İslam aleminin Cuma hutbesinde adı okunacak nazari bir başı kalmamıştı. Bununla birlikte Ortaçağ'daki kurulan bütün Türk-İslam devletleri meşru devlet statüsüne sahip olmak için Abbasi Halifelerinden almaları gereken hükümlerini

“Bagdad”, *İA.*, C.2, MEB. Yay., Eskişehir 1997, s.200.; Gerard Chaliand, *Göçebe İmparatorluklar, Moğolistan'dan Tuna'ya*, Çev., Engin Sunar, 1.baskı, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2001, s.114.

²⁹ İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, C.7, s.49.; Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbar*, s.38.; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.568.

³⁰ Nuray Ergün, *Aynı Calut Savaşı ve Neticeleri (658/1260)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1999, s.19.

³¹ Müverrih Vardan, “Türk Fütuhâtı Tarihi”, s.232.; Hülagu, Fransa Kralı IX. Louis'e gönderdiği bir mektubunda Bağdat'da 200.000'den fazla kişinin öldürüldüğünü söylemektedir. Bkz. David Morgan, *The Mongols*, Basil Blacwell 1986, s.151.; Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I*, s.77.; Berkey Jonathan P., *Formation of Islam : Religion and Society in the Near East, 600-1800*, West Nyack, NY, Cambridge University Press, USA 2002, s.182.

³² Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, Çev., Hrand D. Andreasyan, İÜEF. Yay., Osman Yalçın Mat., İstanbul 1954, s.28-29.; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.570.; Vardan, “Türk Fütuhâtı Tarihi”, s. 232.; Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s.62-63.; Dicle ve Fırat vadisi teslim olduktan sonra, adamları ve hayvanları dinlendirmek gerektiği, o sırada yaza girmek üzere oldukları ve bu sıcak tarımsal bölgelerde yeteri kadar otlak bulunmadığı için Hülagu, İran'a geri dönmüştür. Bkz. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s.333-335.

³³ Bedreddin Lü'lü, Musul'a dokunulmayacağına dair Hülagu'dan bir yarlık aldı. Bedrüddin Lü'lü, Hülagu'dan aldığı bu yarlıkla Musul'a döndüğünde Musul halkı Moğol tehlikesinden kurtuldukları için oldukça sevindi. en-Nüveyri, *Nihayetü'l-Ereb*, C.27, s.385.; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.572.; Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, s. 28-29; Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbar*, s. 45-46.; Osman Turan, “Keykavus II”, *İA.*, C.6, MEB. Yay., Eskişehir 1997, s.644.

tasdik edici menşurlardan yoksun kalmıştı. Doğu Hıristiyanlığı ise çok büyük bir mutluluk içindeydi. Moğol ordusunda çok sayıda Nesturi vardı ve Ermeni ile Gürcü askerleri Irak'ın fethinde önemli bir rol oynamıştı. Ayrıca Hülagu'nun eşi Dokuz Hatun da Hıristiyan'dı ve Hıristiyanlığı, rahiplerini, kiliselerini, koruması altına almıştı³⁴.

Bağdat'ın istilasından sonra Hülagu, Buga Temür'ü, Hilal ve Vasıt'a yolladı. Hilal teslim oldu, Vasıt direndi ve ele geçirilerek, yağmalandı. 40.000 kişi öldürüldü. Kufe ve Basra, Moğollar yaklaşır yaklaşmaz teslim olmak için acele etti. Daha kuzeyde Hısn Keyfa'da itaat eden Eyyubî hükümdarı tahtını korudu. Babasının direnme isteğine karşı çıkan Mardin Artukluları için de sonuç aynı oldu. Buna karşın Moğollara karşı çıkan Meyyafarikin (Silvan) hükümdarı, kendi akibetini hazırlamış oldu³⁵.

Meyyafarikin Emiri el-Melik el-Kamil Nasırüddin Muhammed, Moğol izin belgesiyle yolculuk eden bir Yakubî Hıristiyan papazını çarımha gerdirterek öldürünce, Hülagu oğlu Yaşmut'u Meyyafarikin'in zaptı için görevlendirdi. Fakat kuşatma 2 yıla yakın sürdü. Tebriz'den Suriye'ye dönen Hülagu, Meyyafarikin üzerine Moğol, Ermeni ve Gürcü askerlerden oluşan, Sartak ve Kadgan Noyan komutasında bir askeri birlik gönderdi³⁶. Şehir büyük bir direniş gösterdiyse de uzun süre dayanamayarak teslim oldu. El-Melik el-Kamil büyük işkenceler gördükten sonra, kafası kesilerek bir mızrağın ucunda tüm Suriye'de davul çalanlar ve şarkı söyleyenler eşliğinde, rezil bir tören alayıyla gezdirilmiştir (H.25 C.Evvel 658/M.8 Mayıs 1260)³⁷.

İlhan Hülagu, Azerbaycan'ı Eylül 1259'da üç orduyla terk etti. Biri sağ kanatta, diğeri sol kanatta ve kendisi, Hıristiyan Ketboğa yönetiminde bir öncü

³⁴ Spuler, *İran Moğolları*, s.231.; T.W. Arnold, "Halife", *İA.*, C.5/1, MEB. Yay., Eskişehir 1997, s.151.; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s.335.; M. Ed. Dulaurier, "Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar-Vartan'ın Umumî Tarihinden Müstahreç", *Türkiyat Mecmuası*, C.V, İstanbul 1936, s.37.

³⁵ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s.335.; Spuler, *İran Moğolları*, s.65-66, 265-266.

³⁶ İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, C.7, s.74.; en-Nuveyri, *Nihayetü'l-Ereb*, C.27, s.383.; Müverrih Vardan, "Türk Fütuhâtı Tarihi", s.232.; Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I*, s.84.; Reuven Amitai, *Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War, 1260-1281*, Cambridge University Press, Cambridge 1995, s.23.

³⁷ Meyyafarikin kuşatmasında bir Ermeni prens, Grigor'un oğlu Haçenli Sevata da hayatını kaybedenler arasındaydı. Bkz. Vardan, "Türk Fütuhâtı Tarihi", s.234.; en-Nuveyri, *Nihayetü'l-Ereb*, C.27, s.384.; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.343.; Spuler, *İran Moğolları*, s.69.; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.572.

birliğiyle, karısı Dokuz Hatun da yanında olmak üzere merkezde yürüyordu³⁸. Hülagu, önce Nusaybin'i ele geçirdi. Ardından H.658/M.1260 yılı başlarında Harran'ı kuşattı. Bu sırada şehirde, Haleb hükümdarı el-Melik en-Nasır Yusuf'un valisi Nasrullah b. Seyyâr ve kale kumandanı Ayıntab sahibi Nâsireddin Muhammed b. Hüsameddin bulunuyorlardı. Şehrin düşeceği anlaşılınca, Yusuf b. Hammad el-Harrânî ve Ali el-Savrânî, Hülagu'nun karargahına gidip aman dilediler. Hülagu bir yarlığı yazıp şehri teslim aldı. Urfa ve Harran'ın da teslim olmalarından sonra Fırat'ı geçti. Haleb'in çevre köylerini yakıp yıktıktan sonra Haleb önlerine geldi³⁹. Haleb hakimi el-Melik en-Nasır Yusuf, itaatkar görünmek ve Moğol karargahına hediyeler göndermek suretiyle tehlikeden kurtulmaya çalışmış, Müslüman hükümdarların yardımına güvenerek, Hülagu'nun tehdit dolu mektubuna sert yanıt vermişti. Hülagu, Haleb'in muhasarasını bizzat kendisi idare etti. Saldırı başladığında Dımaşk'da bulunan El-Melik en-Nasır, vezir Kemalüddin Ömer b. El-Adim'i Mısır Memlûkları'ndan yardım istemek üzere Mısır'a gönderdi⁴⁰. Daha sonra da kendisi Mısır'a yöneldi. Nablus'da birkaç gün kaldıktan sonra Emir Mücirüddin ve Emir Ali b. Şuca'a'yı bir grup askerle bırakarak Gazze'ye gitti. Bu sırada Hama'da Eyyubî ailesinden el-Melik el-Mansur hakim bulunuyordu. El-Melik en-Nasır, Gazze'ye geldiğinde daha önce kendisini öldürüp, Haleb ve Dımaşk'ta kardeşini Eyyubî tahtına çıkarmak isteyen memlûkları ona katıldılar. Aynı şekilde kardeşi ez-Zahir Gazi de kendisiyle barışarak birlikte hareket etmeye karar verdi.

Moğollar, Haleb'den sonra Nablus'a yöneldiler. Onların gelişinden az önce Haleb hakimi el-Melik en-Nasır buradan ayrılmış, el-Ariş'e gitmişti. Hülagu ve askerleri Nablus'a girer girmez buradaki Emir Mucirüddin ve Emir Ali b.Şuca'a ile pek çok askeri katlettiler. Hülagu ile tek başına mücadeleyi göze alamayan el-Melik en-Nasır el-Ariş'e ulaştıktan sonra Mısır'da bulunan Sultan el-Melik el-Muzaffer Seyfüddin Kutuz'dan yardım istemek için bu defa da Kadı Burhanüddin'i gönderdi.

³⁸ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.556-557.

³⁹ İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, C.7, s.70.; İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, Ter., M. Şerefüddin Yaltkaya, C.II, TTK. Yay., Maarif Mat., İstanbul 1941, s.5.; Ramazan Şeşen, *Harran Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1993, s.27.

⁴⁰ Joseph Deguignes, *Büyük Türk Tarihi*, C.7, Türk Kültürü Yay., 1.baskı, Özdemir Mat., İstanbul 1977, s.2204.; M.C. Şehabeddin Tekindağ, "Kutuz", *İA.*, C.6, s.1058.

Kendisi de Hama hakimi el-Melik el-Mansur ve askerleri ile birlikte Şam ve Mısır arasında bulunan Katya'ya gitti⁴¹.

El-Melik en-Nasır bizzat Mısır'a gitmeye korkuyordu. Daha önce kendilerine yardım etmeyi reddettiği Bahri Memlûklar şimdi Moğollar'a karşı Kutuz'un etrafında birleşmişlerdi. Belki de bu nedenle burada kendisinin itibar görmeyeceği vehmine kapılıp Suriye'ye geri dönmeye karar verdi. El-Melik el-Mansur ve askerleri Mısır'a yöneldi, fakat el-Melik en-Nasır yanında kardeşi el-Melik ez-Zahir Gazi ve Hıms hakimi el-Melik es-Salih b. Şirkuh ve Şehabüddin Kaymari olduğu halde önce Kudüs ve Hicaz arasında bulunan Musa vadisine sonra da Zeyza Çölü'ne gitti. Moğollar burada yanında oldukça az sayıda askeri bulunan el-Melik en-Nasır'ı sıkıştırdılar⁴². Önce güney taraflarına kaçmaya çalıştıysa da, nihayet Moğollar'ın eline esir düşüp öldürüldü⁴³.

Hülagu, Fırat'ı geçtikten sonra Mardin emirine haber göndererek nezdine gelmesini istedi. Mardin emiri el-Melik Necmeddin Gazi es-Said, itaat etmeyince, muhasara edildi. Muhasara 8 ay sürdü. Kale var gücüyle direndiyse de açlık, kıtlık ve salgın hastalıklardan dolayı ve el-Melik Necmeddin Gazi es-Said'in de ölümü üzerine, daha fazla dayanamadı. Bunun üzerine Mardin emirinin oğlu el-Melik el-Muzaffer Kara Arslan, kaleyi teslim etmeden önce Moğollar'ın isteğini sorması için İzzeddin b. el-Şemma'yı gönderdi. İzzeddin b. el-Şemma onlara: "*Siz memleketleri tahrip, halkını da katlediyorsunuz. Size nasıl teslim olabiliriz!*" diyerek endişelerini dile getirdi. Moğol komutanı Kutuz Noyan da, Artuklu hükümdarı itaat ettiği takdirde, tahribat karşılığı tazminat ödeyecekleri sözünü verdi. Bu teminat alındıktan sonra Mardin, Hülagu kuvvetlerine teslim oldu⁴⁴.

Hama şehri, Hülagu'nun şehre aman göndermesiyle savaşmadan teslim oldu. Ayrıca Hüsrev Şah adında Acemî olan birini de buraya şahne olarak gönderdi⁴⁵.

⁴¹ Makrizi, *Kitabu's-Suluk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülük*, Nşr., Muhammed Mustafa Ziyade, 1.Cüz 2. Kısım, Kahire 1936, s.426.

⁴² Ayşe Dudu Erdem, *İlhanlı-Memlûk Münasebetleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1998, s.19.

⁴³ K.V. Zettersteen, "II. Al-Malik al-Nasır Salahaddin Abu'l-Muzaffer Yusuf", *İA.*, C.9, MEB. Yay., Eskişehir 1997, s.86.; J.Sauvaget, "Haleb", *İA.*, C.5/1, MEB. Yay., Eskişehir 1997, s.120.

⁴⁴ Moufazzal İbn Abi'l-Faza'il, *Histoire Des Sultans Mamlouks-Texte Arabe Public et Traduit en Français*, Nşr., E.Bloch, C.I, Patroloqia Orientalis, Brepols 2003, s.414.; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.575.; Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İÜEF. Yay., İstanbul 1969, s.10.; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi Yay., 3.baskı, İstanbul 1993, s.183.; V. Minorsky, "Mardin", *İA.*, C.7, s.318.; M.Fuad Köprülü, "Artukoğulları", *İA.*, C.1, s.619.

⁴⁵ en-Nuveyri, *Nihayetü'l-Ereb*, C.27, s.388.

Birkaç gün sonra Moğollar Dımaşk'ı kuşattılar. Moğol komutanı Ketboğa yanında Ermeni kralı ve Antakya hakimi ile birlikte mancınıklarla Dımaşk kalesini sıkıştırmaya başlayınca şehir halkı aman dileyip teslim olmayı kabul etti. Şehri teslim aldıktan sonra yağmalamaya başladılar. Dımaşk emiri Zeynüddin Hafızî'yi öldürdüler. 6 Nisan 1260'da şehri tamamen ele geçirdiler⁴⁶.

İlhanlı Devletinin Mısır yönündeki genişleme ve genel politikası, İlhanlı-Memlûk münasebetlerinin de dönüm noktasını teşkil eden, Ayn Calut savaşı ile tarihteki yerini almıştır.

⁴⁶ R. Hartmann, "Şam", *İA.*, C.11, s.304.

2-Memlûk Devletinin Kuruluşu

İlhanlı Devleti ile mücadele edecek ve onları Yakındoğu coğrafyasında durduracak olan Mısır Memlûkları, Eyyubî Devleti'nin son hükümdarlarından Es-Salih Necmeddin Eyyub tarafından geliştirilmiştir. Memlûk sistemini geliştiren Es-Salih Necmeddin Eyyub (1240-1249)⁴⁷, Moğol istilasının sebep olduğu korku ve karışıklık sırasında, binicilikleri, savaşıllıkları, sadakatleri, güzelliikleri ve soylu oluşları gibi meziyetleri yüzünden pek çok Kıpçak Memlûku satın aldı ve onlara hususî bir itina gösterdi. Bu yüzden onun zamanında Türk memlûkların nüfuzu arttı. Mısır'da çoğalan bu memlûkların arasından çoğunluğunu Kıpçak ve Harezmliler'in teşkil ettiği ayrı bir memlûk grubu kurup, bunları, kara ile irtibatını kesip, müstahkem bir hale getirdikten sonra, Nil nehri içindeki er-Ravda adasına yerleştirdi. Nil'e izafeten-çünkü Nil nehrine "Bahru'n-Nil" (Nil Denizi) diyorlardı- el-Memalik el-Bahriyye (Bahri Memlûklar) denilen bu yeni teşekkül, başlangıçta Es-Salih Necmeddin Eyyub'u güçlendirdi ise de, sonra Eyyubî Devleti'nin çökmesine neden oldu⁴⁸.

Es-Salih Necmeddin Eyyub'un, 1249 tarihinde ölümü, siyasî değişimleri de beraberinde getirmiştir. Es-Salih Eyyub'un ölümünün ilk sonucu askerî ve siyasî bir buhran oldu. Bu sırada IX. Louis ve komutasındaki Haçlılar, Dimyat'taki üslerinden Kahire'ye doğru ilerlemekteydiler⁴⁹. Tahtın varisi olan e-Muazzam Turan Şah, o sırada çok uzakta, el-Cezire'deki Hısn Keyfa'da yer alan kendi beyliğinde bulunuyordu. Turan Şah, Hısn Keyfa'dan hareket ettiği⁵⁰ sırada Haçlı felaketini önleyen, Sultanın dul kalan karısı Şecerü'd-Dürr'ün⁵¹ kararlılığı oldu. Emir Fahreddin bin Şeyhü's-Şüyuh ve es-Salih Eyyub'un bir sırdaşıyla anlaşılan Şecerü'd-Dürr, sultanın öldüğünü sakladı. Onun imzasını taklit ederek fermanlar çıkardı. Böylece sultana ve varisi el-Muazzam Turan Şah'a bağlılık yemini edilmesini

⁴⁷ M.C., Şehabeddin Tekindağ, "Melik-üs-Salih", *İA.*, C.7, MEB. Yay., Eskişehir 1997 s.678.

⁴⁸ Kazım Yaşar Kopraman, "Memlûkler", *Türkler*, C.5, Ankara 2002, s.100.; Deguignes, *Büyük Türk Tarihi*, C.7, s.2182.; David Ayalon, "Al-Bahriyya", *EL*, Vol. I, New Edition, Leiden 1960, s.944.; M.Sobernheim, "Memlûkler", *İA.*, C.7, MEB. Yay., Eskişehir 1997, s.689.; M.Sobernheim, "Bahri", *IA.*, C.3, s.231.; C.E. Bosworth, *İslam Devletleri Tarihi*, Çev., Erdoğan Merçil-M. İpşirli, Oğuz Yay., İstanbul 1980, s.82.

⁴⁹ C.H. Becker, "Dimyat", *İA.*, C.3, MEB. Yay., Eskişehir 1997, s.590.

⁵⁰ Makrizi, *Kitabu's-Suluk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülük*, s.351.

⁵¹ Bahriye Üçok, "Şecerüddür", *İA.*, C.11, MEB. Yay., Eskişehir 1997, s.376.

dayattığı gibi, Fahreddin'in atabekü'l-asakir, yani başkumandan ve sultana bağlı toprakların yöneticisi olarak tanınmasını sağladı. Bu arada Haçlılar karşısında askerî direniş devam ediyordu. 5 Zilkade 647/9 Şubat 1250 tarihinde yapılan muharebe belirleyici oldu. Fahreddin bu çarpışmada öldüyse de, el-Mansure'ye yönelik Haçlı saldırısı püskürtüldü. Bunu izleyen belirsizlik döneminde yeni sultan el-Mansure'ye geldi (20 Zilkade/24 Şubat). Artık ilerleyemedikleri gibi mevzilerini de koruyamayan Haçlılar, feci bir şekilde dağılarak Dimyat'a doğru geri çekildiler ve bu sırada Louis esir düştü⁵². Dimyat'ta bulunan karısı, müzakereler yaparak kocasının bırakılmasına karşılık, kenti teslim etmeye razı oldu ve Safer 648/ Mayıs 1250 tarihinde Haçlılar, Mısır'dan çekildiler. Kral Louis, Fransa'ya dönmeden önce yanında birkaç yüz adamıyla Akka'ya gidip, dört yılı (1250-1254), Akka, Hayfa, Kaysariyya ve Sidon gibi liman şehirlerini, Latin krallığının savunmaları için güçlendirmekle geçirdi⁵³.

Fransa kralı Louis, Mısır'dan ayrılmadan önce çok büyük bir siyasî değişiklik oldu. 28 Muharrem 648/ 2 Mayıs 1250 tarihinde el-Muazzam Turan Şah, Bahrî Memlûkların düzenlediği bir suikastta öldürüldü ve Mısır'daki Eyyubî Sultanlığı sona erdi⁵⁴. Bu olaydan sonra 1250 yılı Mısır Memlûk Devleti'nin kuruluş tarihi sayılmaktadır⁵⁵.

El-Muazzam Turan Şah'ın öldürülmesinden sonra, Şecerü'd-Dürr saltanatı ele geçirdi. Ve "Meliketü'l-Müslimin" sanıyla bizzat hüküm sürdü. Ümmü Halil, yani Halil'in annesi imzasıyla fermanlar çıkardı. Halil, es-Salih Eyyub'tan doğan, ama o sırada çoktan ölmüş olan oğluydu. Gerek böyle bir formül bulunmuş olması, gerek Şecerü'd-Dürr'ün "Sultan Melikü's-Salih'in zevcesi" olarak hutbelerde anılması, onun kendini Eyyubî sultanlığının meşru varisi saydığını göstermektedir. Öte yandan Suriye'deki Eyyubî Melikleri Turanşah'ın öldürülüp yerine Şecerü'd-Dürr'ün sultan olduğunu duyunca, saltanatın kendi ailelerinden gitmiş olması sebebiyle, hep birden isyan ettiler. El-Melik es-Said Hasan el-Eyyubî, Gazze ve es-Subeybe'yi istila etti. El-Kerek ve eş-Şevbek Naibi Tavaşi Bedreddin Lü'lü es-Salihi, isyan etti ve el-Melik el-Mugis Ömer el-Eyyubî, bu iki kaleyi ele geçirdi.

⁵² Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, Çev., Salih Tuğ, C.4, Boğaziçi Yay., İstanbul 1981, s.1052-1053.

⁵³ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.551.; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, s.1054.

⁵⁴ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.552.; P.M. Holt, *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu*, Çev., Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999, s.84-85.

⁵⁵ Ziada Muhammed Mustafa "The Mamluk Sultans to 1293", *A History of the Crusades*, edited by R.L Wolff and Harry W. Hazard, Vol. 2, University of Wisconsin Press, 1969, s.735.

Aynı zamanda el-Kaymariyya ümerası da Dımaşk şehrini, Haleb hakimi en-Nasır Yusuf b. el-Aziz el-Eyyubî'ye teslim ettiler. Böylece Suriye tamamen Şecerü'd-Dürr'ün hakimiyetinden çıktı⁵⁶.

Şecerü'd-Dürr'ün sultan olarak tahta geçmesi, Bağdat Abbasi halifesi Musta'sım billah tarafından tasvip edilmemiş ve Mısır Memlûklarına yazdığı bir mektupta şöyle demiştir: “*Eğer orada sultan olacak adam yoksa, bize söyleyin Bağdat'tan size bir adam göndereyim!*”⁵⁷. Bunun üzerine Şecerü'd-Dürr, Memlûk emirlerinden Aybek et-Türkmanî ile evlenerek tahttan inmek zorunda kaldı⁵⁸.

Aybek et-Türkmanî'nin saltanatı (1250-1257), Memlûk devletinin içerde ve dışarıda birtakım tehditlerin olduğu bir dönemdir. Dışarıda Suriye Eyyubîleri, Mısır'ın ellerinden gitmesini hazmedemediklerinden, içerde ise Memlûk emirlerinin hırçın tavırları yeni kurulan devleti meşgul ediyordu. Bu yüzden herkesin kendisine itaat edeceği Eyyubî ailesinden on yaşından küçük bir çocuğu, Melik el-Eşref Musa'yı, Aybek et-Türkmanî'ye ortak yaptılar. Fakat resmîyette görülen bu durum, Aybek'i dolayısıyla da Şecerü'd-Dürr'ü memnun etmemiştir⁵⁹.

Memlûk devletindeki bu gelişmelerden memnun olmayan, Dımaşk ve Kuzey Suriye'yi kolaylıkla fetheden Haleb Eyyübî Sultanı II. Salahaddin Yusuf, Memlûkların Muazzam Turan Şah'ı öldürerek yönetime geçmeleri sebebiyle Mısır üzerine harekete geçmeye karar verdi. Bu seferin yapılması bir yandan aile şerefının kurtarılması diğer yandan Suriye bölgesindeki hâkimiyetinin Memlûklarca tehdit edilmesini engellemek için de gerekli idi. Memlûkların suikast yoluyla Turan Şah'ı bertaraf ederek Mısır idaresini ellerine almaları, Dımaşk ve Haleb'de hiç de iyi karşılanmamış; Hama, Hıms ve Kerek Eyyübîleri, Sâlih İmadeddin İsmâil b. el-Âdil, Hıms sahibi Eşref Musa b. Mansur İbrâhim, Muazzam Turan Şah b. Salahaddin, Zâhir Şadi b. Nâsır Dâvud, Emced Hasan, Emced Takiyyuddin ve diğer Eyyübî meliklerinin II.Salahaddin Yusuf'un etrafında birleşmelerine sebep olmuştur. Eyyübî

⁵⁶ Makrizi, *Kitabu's-Suluk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülük*, s.366-367.; Kazım Yaşar Koprıman, “Memlûkler”, *D.G.B.İ.T.*, C.6, Çağ Yay., İstanbul 1992, s.442.; Holt, *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, s.86.

⁵⁷ Makrizi, *Kitabu's-Suluk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülük*, s.368.; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, s.1085.

⁵⁸ Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I*, s.77.

⁵⁹ Ziada, “The Mamluk Sultans to 1293”, s.742.

hanedanı suikast olayına kızmakla birlikte Mısır idaresinin kendilerinin şer'i hakları olduğuna kuvvetle inandıkları için böyle bir birliktelik oluşturulmuştur⁶⁰.

Bahrî Memlûkların ileri gelenleri, Memlûk devletini tehdit eden Eyyubî tehlikesi karşısında tek vücut olarak, bütün el-Bahriyye Memlûkları, Eyyubîlere karşı harekete geçti. Önce Aybek'in kuvvetleri bozuldu ise de, tekrar toplanarak Eyyubîler'e hücum edip, onları yendiler. Abbasi Halifesi el-Musta'sım, Moğollar'ın Hülagu komutasında Irak'a yaklaşmakta olduklarını işitince, Yakındoğu'daki Müslümanların Moğollar karşısında birleşmelerini temin etmek için Dımaşk sahibi en-Nasır Yusuf'a elçi göndererek ona Aybek ile anlaşmasını ve Moğollar'a karşı ittifak yapmalarını emretti. Bu sayede Suriye'deki Eyyubîler ve Mısır'daki Memlûklar arasında anlaşma sağlandı ve 1253 Nisan'ında muahede imzalandı⁶¹.

Aybek, iç ve dış tehlikeleri bertaraf edip, düşmanlarına başarı ile karşı koyarak çeşitli zorlukların üstesinden gelmişken, karısı Şecerü'd-Dürr tarafından hazırlanmış güçlü, kuvvetli beş adam tarafından 12 Nisan 1257'de katledildi⁶².

Aybek'in öldürülmesinden sonra oğlu Nureddin Ali, el-Mansur lakabıyla sultan ilan edilmişti. Fakat henüz onbeş yaşında bir çocuk olan Ali'nin emirlere karşı direnebilmesi ve bu sırada yaklaşmakta olan Moğol tehlikesine karşı ülkeyi koruyabilmesi mümkün değildi. Nitekim bunu bahane eden Harezmsah kökenli Seyfeddin Kutuz, Mısır ümerasının rızasını aldıktan sonra Memlûk devletinin üçüncü sultanı sayılarak tahta çıkmıştır (12 Kasım 1259)⁶³.

Saltanat değişikliğinin üzerinden henüz üç ay bile geçmeden Hülagu'nun gönderdiği 5 kişilik elçilik heyeti, Sultan Kutuz'a yazılmış bir mektupla çıkageldi (5 Safer 638/21 Ocak 1260)⁶⁴. Mektup şu şekildedir: “*Doğudaki ve batıdaki meliklerinin en büyüğü, Büyük Kaan'dan, yeri döseyan ve göğü ayakta tutan Tanrı'nın adıyla,*

⁶⁰ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, s.1090.; Mustafa Kılıç, “Eyyübî-Memlûk Mücadelesi Ve Memlûk Yönetimine Karşı Mısır'da Arapların İsyanı”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.V, S.2, Sivas 2001, s.428.

⁶¹ Koprman, “Memlûkler”, *D.G.B.İ.T.*, C.6, s.442.

⁶² Koprman, “Memlûkler”, *Türkler*, C.5, s.103.; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, s.1087.

⁶³ Makrizi, *Kitabu's-Suluk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülük*, s.417.; Muhammed b. Ahmed İbn İyas, *Bedayiu'z-Zuhur fi Vekai'i'-Duhur*, Tahkik, Muhammed Mustafa Ziyade, C.I/1, 2.basım, Kahire 1982, s.303.; İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, C.7, s.86. Kaynaklar asıl adının Mahmud b. Memduh ve aynı zamanda Harezmsahlardan hanedanına mensup olduğunu söylemektedir. Z.V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, 3.baskı, İstanbul 1981, s.179.

⁶⁴ İbn İyas, *Bedayiu'z-Zuhur fi Vekai'i'-Duhur*, C.I/1, s.304.

Bizim kılıçlarımızdan kaçarak Mısır'a gitmiş köleler sınıfından olan el-Melikü'l-Muzaffer Kutuz bilmektedir ki, kendileri bu ülkenin nimetlerinden faydalanmışlar ve bilahare sultanlarını öldürmüşlerdir. el-Melikü'l-Muzaffer, devlet erkani ve Mısır halkı bilmektedir ki, şüphesiz biz Allah'ın kendi gazabından yarattığı ve haklarında gazabını helal kıldığı kimselere musallat ettiği bir ordusuyuz. Bütün ülkelerde sizin için ibret alınacak şeyler vardır. Başkalarının başına gelen şeylerden ibret alınız ve iş çığrından çıkmadan önce, işlerinizi bize teslim ediniz. Aksi takdirde pişman olursunuz. Vebal size aittir. Biz ağlayana merhamet etmediğimiz gibi, şikayet edene de acımayız. Bizim ülkeler fethettiğimizi, yeryüzünü fesattan temizlediğimizi ve pek çok insanı öldürdüğümüzü işitmişsinizdir. Size kaçmak, bize de sizi arkanızdan kovalamak düşer. Nereye sığınabilirsiniz, hangi yol sizi kurtuluşa götürür ve hangi ülke sizi himaye eder. Kılıçlarımızdan kurtuluş ve bizim büyüklüğümüzü tanımaktan kaçış yoktur. Atlarımız bütün atlardan hızlı, oklarımız her şeyi delici ve kılıçlarımız yıldırım gibi çarpıcıdır. Kalplerimiz dağlar gibi sağlam, sayımız kumlar kadar çoktur. Kaleler önümüzde engel teşkil etmez, askerler bizim savaşçılığımız karşısında fayda vermez. Bizim aleyhimizdeki dualarınız Allah katında kabul edilmez. Çünkü siz haram yediniz ve söz sırasında iffeti bıraktınız. Ahidlerinizde ve yeminlerinizde durmadınız. Sizde itaatsizlik ve isyan göründü. Artık şimdi birbirinize zilleti müjdeleyiniz.

Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanızdan ve yoldan çıkmanızdan dolayı bugün, alçaltıcı bir azapla cezalandırılacaksınız. Zulmedenler yakında hangi dönüş yerine döneceklerini bileceklerdir. Bizimle savaşmaya kalkışanlar pişman, bizden eman dileyenler salim olmuştur. Eğer bizim şartımıza ve emrimize itaat ederseniz bizim lehimize olan şeyler sizin lehinize, bizim aleyhimize olan şeyler de, sizin aleyhinize olacaktır. Eğer muhalefet ederseniz helak olursunuz. Sakın kendinizi kendi ellerinizle helak etmeyin. Sizi uyarmak suretiyle biz, vazifemizi yaptık. Sizler bizim kafir, bizler de, sizin günahkar olduğumuzu biliyoruz. Tanrı bizi size musallat etmiştir. Sizin çokluğunuz bize göre azlık, sizin şerefliyeleriniz bizim katımızda hâkirdirler. Melikleriniz için bizim katımızda zelil olmaktan başka bir ihtimal yoktur. Lafi fazla uzatmadan ve harp ateşi tutuşup şerri sizi bulmadan önce, hemen cevap veriniz. Aksi takdirde ne makamımız, ne de şeref ve itibarımız kalır. Bizim tarafımızdan belanın en büyüğüne düçar olursunuz. Memleketiniz sizden boşalır. Elçi

*göndermek suretiyle size insafli davrandık ve sakındırmak suretiyle gerekli uyarıyı yaptık. Sizin dışınızda başka bir hedefimizde kalmadı. Allah'ın selamı bizim, sizin ve felaketin sonuçlarından önceden korkanların üzerinize olsun*⁶⁵.

Kutuz, Moğollar'ın Dımaşk'ı istila edip, bütün Suriye'yi ele geçirdikten sonra Gazze'ye ulaştıklarını ve Hülagu'dan gelen mektuptan da anlaşılacağı üzere sıranın Mısır'a geldiğini biliyordu. Bu yüzden Kutuz, Hülagu'nun tehditlerine boyun eğmeyerek, bu duruma karşı çıktı⁶⁶. Kutuz, “*Bugün, Bağdat'tan, Anadolu'ya kadar olan topraklar, Moğol taarruzu altında harabe haline gelmiştir. Eğer biz önünde durmazsak Mısır da diğer beldeler gibi olur. Kanaatimce önce elçileri öldürmek daha sonra da sağlam ve korkusuz bir kalple Moğollar'ın üzerine atılmak uygun olur. Eğer galip gelirse bu zaten bizim amacımızdır ve çabamıza teşekkür edilir. Tersî olursa yaradan karşısında mazur oluruz*” diyerek savaştan yana olduğunu açıkça ortaya koydu. Emirlerin çok istekli olmamaları da onu fikrinden vazgeçirmedi. İstişareler sonucunda elçilerin öldürülmesi ve Moğollar'a karşı sefere çıkılması hususunda fikir birliğine varıldı⁶⁷.

Hülagu'nun göndermiş olduğu dört kişiden oluşan elçilik heyeti Kahire'nin değişik yerlerinde idam edildi⁶⁸. Ardından Kahire'de cihad çağrısında bulunuldu. El-Melik el-Muzaffer Kutuz, Moğollar Mısır topraklarına girmeden onları sınırda veya Suriye topraklarında karşılamayı planlamıştı. Bu maksatla Mısır'a sığınmış olan hâkimlerinin askerlerine toplanmaları için emir verirken, kendi kuvvetlerinin de bir an önce hazırlanması için gerekli çalışmaları yapmıştır. Savaş için önemli vergiler koydurup, büyük küçük her kişiden bir dinar, mülk sahiplerinden bir aylık peşin ücret ile zenginlerden ve tüccarlardan acil olarak mallarının zekatını topladı.

⁶⁵ Makrizi, *Kitabu's-Suluk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülük*, s.427-28. Bu mektup, el-Melik en-Nasır'a yazılan mektupla hemen hemen aynıdır. Krş. Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbar*, s.40-42.; Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s.224-225. Fakat M.C. Şehabeddin Tekindağ'ın, İslam Ansiklopedisinin “Kutuz” maddesinde, Aksarayî'nin ve Abu'l-Farac'ın Hülagu'nun Kutuz'a yazdığı mektubu, yanlışlıkla el-Melik en-Nasır'a yazılmış olarak gösterdiklerini iddia etmektedir ki, yanılmaktadır. Çünkü Hülagu, daha önce el-Melik en-Nasır'a da böyle bir mektup göndermiştir.

⁶⁶ M.C. Şehabeddin Tekindağ, “Memlük Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış”, *İÜEF. Tarih Dergisi*, İstanbul 1971, s.8-9; Kazım Yaşar Kopruman, *Mısır Memlükleri Tarihi Sultan el-Malik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmudi Devri (1412-1421)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989, s.6.

⁶⁷ Ergün, *Aynı Calut Savaşı ve Neticeleri (658/1260)*, s.37.

⁶⁸ Tatar elçilerinden çocuk olanı hariç diğerleri, biri Kal'atü'l-Cebel'in altında bulunan “At çarşısında”, ikincisi “Babü'z-Züveyle”de, üçüncüsü “Babü'n-Nasır”da diğeri ise “Reydaniyye”de olmak üzere asıldı. Sonra bunların kafaları, halka teşhir için Babü'z-Züveyle'ye asıldı. Makrizi, *Kitabu's-Suluk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülük*, s.429.; Reuven Amitai, *Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War, 1260-1281*, s.36.

Ailesinden miras kalmış olanların mirasının üçte biri, çarşı ve giriş kapılarından birer aylık bac ve daha pek çok eşya alındı. Bu şekilde topladığı 600.000 dinardan fazla parayı ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere harcadı⁶⁹.

İbn Abdusselam, Moğollar'a karşı girişilen bu ağır vergi mükellefiyetini belki de Müslümanların son müdafaası olduğunun bilincinde olarak, beytü'l-mal'daki paranın tükenmesi ve askerlerin, sivillerden farklı olarak silahları ve atlarının dışında birşeylerinin kalmaması şartıyla, düşmanı geri püskürtmek için halktan para toplamanın caiz olduğunu söylemiştir⁷⁰.

Bu sırada meydana gelen hadiseler Moğollar'ın Suriye'deki askerî düzenin değişmesine ve şartların Memlûklar lehine gelişmesine sebep oldu. 11 Ağustos 1259 yılında Moğol Büyük Han'ı Mengü, kardeşi Kubilay ile Çin'de savaşırken ölmüştü. Bunun üzerinde kardeşleri Kubilay ile Arık Boğa arasında taht kavgaları başladı. Hülagu kardeşi Mengü Han'ın vefatı ve Moğolistan'da çıkan iç karışıklıklar ve Büyük Han seçimi sebebiyle ordusunun büyük bir kısmıyla kuzeye, başkent Karakurum'a doğru hareket etti⁷¹.

Mısır'da gelişen olayları ve bu arada Moğol elçilerinin öldürülmüş olduğunu, Kutuz'un savaş kararını o sırada Ba'alebek'te bulunan Ketboğa, ileri karakol görevi yapan, Gazze'deki Moğol komutanı Baydar vasıtasıyla öğrenmişti. Memlûk devletinin tutumunu ve haçlıların menfi davranışlarını zamanında öğrenen Ketboğa Noyan, ağırlıklarını Şam'da bırakarak, az bir kuvvetle Sultan Kutuz'a karşı yürüyüşe başlamıştı⁷².

Sultan Kutuz'da bu esnada, Baybars'ı öncü kuvvetlerle Moğollar'a karşı gönderdi. Gazze'ye ulaşan Baybars, burada bulunan Baydara komutasındaki Moğol ordusunu yenerek, Gazze'nin dışına sürdü (26 Temmuz 1260). Kutuz ise asıl orduyla kuzey yönünden, Filistin'in kıyı şeridinden geliyordu. Moğol komutanı Ketboğa

⁶⁹ İbn İyas, *Bedayi'ü'z-Zuhur*, C.I/1, s.305-306; Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I*, s.88.; Ali Aktan, "Sultan Kutuz ve Aynu-Calut Zaferi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.10, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1991, s.193. Ayşe Dudu Erdem, *İlhanlı Memlûk Münasebetleri*, s.23.

⁷⁰ İbn İyas, *Bedayi'ü'z-Zuhur*, C.I/1, s.302.

⁷¹ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.578.; J.J. Saunders, "The Mongol Defeat and the Restoration of the Greek Empire", *Muslims and Mongols: Essay on Medieval Asia*, edited by G.W. Rice, University of Caterbury, New Zeland 1977, s.68.; Spuler, *İran Moğolları*, s.67.; J. J. Sanders, *History of Medieval Islam*, London, UK: Routledge, 1978., s.182.; Kamuran Gürün, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1984, s.429.

⁷² Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I*, s.88-89.

Akka'daki Haçlılara ittifak teklif ettiyse de, daha önce Kutuz, bu tehlikeyi göz önünde bulundurup, Akka'daki Haçlıların tarafsızlığını sağlamıştı⁷³.

Eylül 1260'da Kutuz'un başında bulunduğu ordu, Ayn Calut⁷⁴ mevkiinde hazırlıksız yakaladığı Ketboğa ile, yanında Ermeni ve Gürcü yardımcı birlikleri olduğu halde karşılaştı. Savaş çok şiddetli olmuştur. İlk önce Memlûkların sol kolu dağıldı. Sultan Kutuz, bizzat kendisi de savaşarak bu kolu takviye etti. Nihayetinde Memlûklar büyük bir zafer kazandılar⁷⁵. Ketboğa, savaş sonunda elleri bağlı Kutuz'un huzuruna getirildi. Ketboğa bu durumda iken bile hala tehditler savurabiliyordu. Hülagu'nun kendisinin ölüm haberini alınca 300.000 kişilik ordusuyla Azerbaycan'dan Mısır'a kadar olan heryeri Moğol atlarıyla çiğneyeceğini söylüyordu. Ancak Kutuz, onun boynunu vurdurarak hayatına son verdi⁷⁶.

İlhanlı-Memlûk münasebetleri açısından, Ayn Calut savaşının maddi ve manevi büyük sonuçları oldu. Sultan Kutuz, Dimaşklılar'a, Moğollar'ın yenilgi haberini veren ve vardığında adaletle hükmedeceğini bildiren bir zafername gönderdi. Dimaşk'lular, zaferi müteakip, Hıristiyanlara karşı misilleme hareketlerine giriştiler. Moğollar'a taraftar Yahudiler'e de saldırıldı. Bu zaferden sonra Sultan Kutuz, Dimaşk'a geldiğinde Hıristiyanların mal ve can güvenliğini sağlamış, ancak buna karşılık toplam 150.000 dirhemlik vergi ödemelerini emretmiştir⁷⁷.

Ayn Calut Savaşı ile Moğollar'ın batı yönündeki hareketleri sükuta uğramış, ve bu ilk yenilgileriyle, Yakınoğu'da durdurulmuşlardır. Fırat'a kadar tüm Suriye, Memlûklar'ın egemenliğine girdi. Bu andan itibaren Selçuklular'ın zaten ünlendirmiş olduğu Türk adı yeniden alemşumul bir şöreti yakaladı. Ayrıca Moğollar, Suriye'ye geldiklerinden bu yana, hiçbir Müslüman güç onlar karşısında duramamıştı. Bu zaferden sonra Moğollar'ın yenilemezliğine olan inanç yıkılırken, Müslümanlar'ın

⁷³ Makrizi, *Kitabu's-Suluk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülük*, s.430.; Ziada, "The Mamluk Sultans to 1293", s.745.; Reuven Amitai, *Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War, 1260-1281*, s.38.

⁷⁴ "Ayn Câlut", *IA*, C.2, s.69.; Spuler, *Iran Moğolları*, s.68.

⁷⁵ J. J. Sanders, *History of Medieval Islam*, s.182.; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s.355-356.; Tekindağ, "Kutuz", *IA*, C.6, s.1059.; Chaliand, *Göçebe İmparatorluklar*, s.115.; M.Fuad Köprülü, "Baybars I", *IA*, C.2, s.357.

⁷⁶ İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, C.7, s.749.; Abu'l-Farac, *Tarihi Muhtasariüddüvel*, Çev., Şerafeddin Yaltkaya, Maarif Mat., İstanbul 1941, s.41.; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.576.; Aktan, "Sultan Kutuz ve Aynu-Calut Zaferi", s.195.; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s.356.; G.Wiet, "Baybars I, Al-Malik Al-Zahir Rukn Al-Din Al-Salihi", *EL*, Vol., I, New Edition, Leiden, E.J. Brill, 1960, s.1124-1126.; Aynu Calut savaşı ve sonuçları hakkında daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Ergün, *Ayni Calut Savaşı ve Neticeleri*.

⁷⁷ Makrizi, *Kitabu's-Suluk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülük*, s.432-433.; M.C. Şehabeddin Tekindağ, "Kutuz", *IA*, C.6, s.1059.

kendilerine olan inancı tekrar artmışır⁷⁸. Bu sayede Selahaddin Eyyubî zamanında sağlanan Mısır-Suriye birliği tekrar gerçekleştirilebildi. Ancak bu birliğin sağlanmasında Eyyubî meliklerinin olumlu bir katkısı olmamıştır. Nitekim Suriye’de bulunan Eyyubî melikleri, Sultan Kutuz’un idaresi altına girdiler⁷⁹.

Ayn Calut savaşından sonra Sultan Kutuz, Emir Baybars’a Haleb valiliğini vaat etmişti. Ancak Kutuz’un, Haleb’i Bedreddin Lü’lü’nün oğlu el-Melik es-Said’e vermesi Baybars ile arasının açılmasına neden oldu. Bunun üzerine Baybars, Emir Seyfeddin Balaban er-Reşidî, Emir Seyfeddin Bahadır, Emir Bektut, Emir Beydoğan, Emir Balaban el-Harimî ve Emir Bedreddin Enes gibi bazı emirler ile, Sultan Kutuz’u ortadan kaldırma hususunda anlaştı⁸⁰.

Sultan Kutuz, Salihyye’ye bir merhale uzaklıktaki Kusayr’a geldiğinde, avlanmaya çıkmıştı. Bir müddet sonra Baybars, onun yanına gelerek, esir Moğol kadınlarından birini kendisine bağışlamasını istedi. Bu isteğini kabul eden Kutuz’un elini öpmek için yaklaştığında eline sarıldı. Baybars ve emirleri arasında bu hareket bir işaretti. Emirler hemen harekete geçti ve Sultan Kutuz ani bir şekilde öldürüldü (18 Zilkade 658/22 Ekim 1260)⁸¹.

Kutuz öldürüldükten sonra, Baybars, komutanlara mahsus es-Salihyye’de kurulmuş olan otağa geldi. Ve burada Baybars, ittifakla Sultan seçildi⁸². Baybars ilk iş olarak Şam valisi Sancar’ın kendisini sultan ilan etmeye kalkışması üzerine Şam’a yürüdü. 20 Ocak 1261’de Sancar’ı esir edip, Kahire’de zindana attırdı. Aynı yıl Moğol katliamından kurtularak Şam’a gelmiş olan Abbasî halifelerinden Zahir’in oğlu Ahmed’i Kahire’ye getirterek, Mustansır lakabı ile halifelik makamına çıkardı. Halife de bir menşur ile Baybars’a Mısır ve Suriye’nin zaptedilecek bütün ülkelerin sultanlığını vererek onun sultanlığını tasdik etti⁸³.

⁷⁸ Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, C.1, Boğaziçi Yay., 11. baskı, İstanbul 1998, s.216.; Abdülkerim Özeydın, “Aynicâlut Savaşı”, *T.D.V.İ.A.*, C.4, İstanbul 1991, s.275-276’da s.276.

⁷⁹ Aktan, “Sultan Kutuz ve Aynu-Calut Zaferi”, s.200.

⁸⁰ Aktan, “Sultan Kutuz ve Aynu-Calut Zaferi”, s.197.; Abdülkerim Özeydın, “Aynicâlut Savaşı”, *T.D.V.İ.A.*, C.4, s.276.; Deguignes, *Büyük Türk Tarihi*, C.7, s.2206.

⁸¹ Makrizi, *Kitabu’s-Suluk li Ma’rifeti Düveli’l-Mülük*, s.435.; Nuray Ergün, *Aynu Calut Zaferi ve Sonuçları*, s.53.

⁸² Makrizi, *Kitabu’s-Suluk li Ma’rifeti Düveli’l-Mülük*, s.154.; Baybars, Borçoğlu kabilesinden idi. Baybars zamanında bu kabile bir Kıpçak ailesi sayılıyordu. Borçoğlu kabilesi Mısır’da Kıpçak’ların Ulubarlı zümresine dahildi. Bu yüzden bazen Ulubarlı’lardan sayılır. Bkz. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s.179.; Koprıman, “Memlükler”, *D.G.B.İ.T.*, C.6, s.466.

⁸³ Ziada, “The Mamluk Sultans to 1293”, s.747.; Gürün, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, s.436.

Ayn Calut'ta ilk kez mağlubiyete uğrayan Moğollar'ın, işgal ettikleri Suriye istihkamları, sūratle Memlûklar'ın eline geçmiş, kuşatma altında bulunan al-Bira (Birecik)'da kurtarılmıştır⁸⁴.

⁸⁴ Abi'l-Faza'il, *Histoire Des Sultans Mamlouks*, C.I, s.473.; Spuler, *İran Moğolları*, s.68.; Koprıman, "Memlûkler", *D.G.B.İ.T.*, C.6, s.458.; Günümüzdeki adı Birecik olan al-Bira'nın tarihte en çok dikkat çeken yeri yaklaşık 56 m. yüksekliğinde, kireç taşından bir tepe üzerine inşa edilmiş Birecik kalesidir. Bkz. M. Streck, "Birecik", *İA.*, C.2, s.631.

II-ANADOLU ÜZERİNDE İLHANLI-MEMLÛK REKABETİ

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubad'ın zamansız ölümü ve yerine geçen Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in devleti kötü yönetmesi, ülke içinde kendisinden memnun olmayan Babai Türkmenlerinin, Baba İshak'ın reisliğinde, Adıyaman, Samsat bölgesinde ayaklanmasına fırsat vermiş ve böylece Türkiye Selçuklu Devleti, bu isyanı bastırmakta zorlanınca ortaya bir zafiyet durumu çıkmıştır⁸⁵.

Bu durumu gören Moğol emiri Baycu Noyan, kalabalık bir orduyla Anadolu'ya girdi. Bunun üzerine Sultan II. Gıyaseddin, Rum Frank, Gürcü, Ermeni ve Araplardan asker toplayarak, Moğollar'ın üzerine yürüdü. Sivas ve Erzincan arasında Sivas'ın 80 km doğusunda Köseadağ mevkiinde, iki ordu birbiriyle karşılaştı ve hemen savaş pozisyonu aldılar. Gıyaseddin Keyhüsrev'in askerleri, Moğollar'dan korkarak, savaş başlamadan gizlice savaş alanını terk ettiler. Moğollar, bunu tuzak zannedip, yerlerinden ayrılmayarak uzun süre bekledilerse de durumun içyüzünü anlayıp, önce Sivas'ı aldılar. Sonra Kayseri'ye yöneldiler ve burayı kuşatıp, aldıktan sonra yağma ve katliam yaptılar⁸⁶.

Köseadağ yenilgisinden sonra, vezir Mühezzibeddin Ali, kimseye danışmadan, Baycu Noyan'ın arkasından ona yetişerek, onunla birlikte Mugan'a gitmiş ve orada 1244 yılında vergi vermek karşılığında Baycu Noyan ile barış anlaşması yapmıştır⁸⁷. Selçuklu sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev 1245 yılında öldüğü zaman Selçuklu Devleti, Moğollar'a tabi ve haracgüzar olmuştu⁸⁸.

⁸⁵ İbn Bibi El-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi, *El-Evamirü'l-Ala'ıye fi'l-Umuri'l-Alaiyye (Selçuk Name)*, Haz., Mürsel Öztürk, C.II, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996, s.12, 49-52.; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.539-540.; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Name II*, s.153.; W. Barthold-M.Fuad Köprülü, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 4.basım, Ankara 1977, s.194.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.429.; Cahen, "The Turks in Iran and Anatolia Before The Mongol Invasion", s.691.; Ahmet Yaşar Ocak, "Babailik", *T.D.V.İ.A.*, C.4, s.373.

⁸⁶ İbn Bibi, *Selçuk Name*, C.II, s.68, 73-74.; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.541-542.; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Name II*, s.153-154.; Chaliand, *Göçebe İmparatorluklar*, s.114.; *Türkiye Tarihi I, Osmanlı Devleti'ne Kadar Türkler*, Haz., Halil Berktaş-Ümit Hassan-Ayla Ödekan, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s.114-115.

⁸⁷ Bu anlaşma daha sonra Naib Şemseddin İsfahani tarafından Büyük Moğol Han'ı Batu Han'a tasdik ettirilmiştir. İbn Bibi, *Selçuk Name*, C.II, s.83-84.

⁸⁸ Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Name II*, s.154-155.; 1243 yılında Köseadağ mağlubiyeti "Baycu yılı" adıyla bütün felaketlerin kaynağı sayılmıştır. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.362.

Moğollar, Anadolu'da mevcut anarşiden başka, özellikle Selçuklu Sultan ve devlet adamlarının saltanat ve nüfuz çatışmalarından da yararlanarak, egemenliklerini uzun bir süre korumuşlardır.

Hülagu'nun İran ve Batı ülkelerine genel vali olarak atanması üzerine Baycu Noyan, Mugan ordugahından ayrılmak zorunda kalarak, yaylak ve kışlak bulmak gayesiyle, ikinci defa Anadolu'ya bir sefer düzenlemiştir. Baycu Noyan, askeriyle Aksaray'a geldiği zaman, Selçuklu devlet adamlarının bazıları, onun isteğinin yerine getirilmesi, diğer bir kısmı ise, Hülagu'nun Batı'ya atanması sebebiyle, onun durumunun zayıfladığını ileri sürerek, savaşmak gerektiğini teklif etmişlerdi. Kısa bir süre sonra Baycu Noyan komutasındaki Moğol ordusu, Selçuklu ordusunu, Aksaray yakınındaki Sultan Han'ında 14 Ekim 1256'da bozguna uğratmış, ve Sultan II. İzzeddin Keykavus, ailesi ve yakınlarıyla birlikte Alaiyye'ye kaçmak zorunda kalmıştır. Bundan sonra Baycu Noyan, IV. Rükneddin Kılıçarslan'ı Konya'ya getirterek, Selçuklu tahtına çıkarmıştır. Baycu Noyan, kendisini Hülagu'nun Bağdat seferine katılmak üzere çağırması üzerine Anadolu'dan ayrılmıştır⁸⁹.

Baycu Noyan'ın Anadolu'dan ayrıldığını öğrenen II. İzzeddin Keykavus, Bizans'ın da yardımıyla 1257 yılında Konya'ya giderek Selçuklu tahtına geçti. IV. Rükneddin Kılıçarslan ise, Muineddin Süleyman ile önce Kayseri'ye ve sonra da Tokat'a gitmek zorunda kalmıştır. Hülagu, Selçuklu ülkesini, Büyük Moğol Han'ı Mengü'nün yarlığı ile 1259 yılında, Tebriz'de huzuruna kabul ettiği II. İzzeddin Keykavus ile IV. Rükneddin Kılıçarslan arasında ikiye ayırarak bölüştürmüştür⁹⁰. Kızılırmak'ın batısına düşen bölgeleri, yani Sivas'tan Bizans sınırına kadar olan memleketleri, merkez Konya olmak üzere Keykavus'a, Kızılırmak'ın doğusunda olan bölgeleri, yani Sivas'tan Erzurum'a kadar olan memleketleri de Kılıçarslan'a vermiştir⁹¹. Hülagu, IV. Kılıçarslan'ın yanında bulunan Muineddin Süleyman Pervane için "*Bundan böyle bir mesele için ondan başka kimse gelmesin*" sözünü söylemek suretiyle onun nüfuz ve mevkiini arttırmıştır⁹².

⁸⁹ İbn Bibi, *Selçuk Name*, C.II, s.148-149.; Abu'l-Farac, *Tarihi Muhtasarüddüvel*, s.27.; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. I, Ankara 1970, s.32.

⁹⁰ Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbar*, s.45-46.; İbn Bibi, *Selçuk Name*, C.II, s.155-156.; Osman Turan, "Keykavus II", *İA.*, C.6, s.644.

⁹¹ İbn Bibi, *Selçuk Name*, C.II, s.13.; Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s.234.; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi 1243-1453*, C.1, Cem Yayınevi, İstanbul 1974, s.74, 196.

⁹² Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.523. Muineddin Pervane, Selçuklu tahtında nüfuzunu artırmak ve İhanlılar'a sadık görünmek için sürekli Selçuklu Sultanları'nın Memlük Devleti ile

1260 yılından sonra Hülagu, Baycu Noyan'ı Anadolu'daki faaliyetlerinden dolayı öldürtmüş, yerine Anadolu'daki Moğol kuvvetlerinin başına Alıncak Noyan'ı atamıştır. Alıncak Noyan, Anadolu'da dirlik ve düzeni sağlamak, ayrıca Selçuklu Sultanları arasında adaleti sağlamak gayesiyle, yanında büyük bir orduyla Anadolu'ya gelmiştir. Konya üzerine yürüyen Alıncak Noyan, Aksaray'da, Altunaba kervansarayını civarında, Selçuklu ordusunu yenilgiye uğratmıştır⁹³. Bu yenilgiden sonra, II. İzzeddin Keykavus, bir taraftan kumandanı Ali Bahadır ile Anadolu'daki Türkmenleri seferber ederken, diğer yandan da Sultan Baybars'ı Antalya'dan deniz yolu ile Mısır'a gönderdiği elçilerle yardıma çağırıyordu. II. İzzeddin Keykavus, Mısır'dan gelmiş olan iki emir ile birlikte Nâsıreddin Nasrullah b. Güç Arslan ve Hacib Sadreddin el-Ahlatî adlı kendi elçilerini Baybars'a gönderdi. 1262 tarihli bir mektupla birlikte menşur ve sancak gönderilmiş ve Sultan Baybars'ın kendi namına bunları emirlerine verilecek olan iktalar için kullanmasını istemiştir. Bu anlaşma üzerine Baybars, yardıma hazırlandığını, Şam ve Haleb'e kuvvet gönderdiğini bildirdi. Fakat II. İzzeddin Keykavus, bu anlaşmanın Moğollar tarafından öğrenildiğini ve Konya üzerine yürüdüklerini söyleyerek bu yardımı alamamış ve Antalya üzerinden gemiyle, Bizans'a sığınmış, Anadolu'yu da Türkmenlere bırakmıştır. Daha sonra II. İzzeddin Keykavus, Memlûk Sultanı Baybars'ın yardımından yararlanmaya çalışmışsa da, Bizans imparatorunun onu hapse attırmasından dolayı bu amacına ulaşamamıştır⁹⁴.

İlhanlılar bu sırada Güneydoğu Anadolu'daki Türkmen emirlikleri üzerinde de baskılarını arttırmaktaydılar. Bu vesile ile Artuklu Melik el-Muzaffer Kara Arslan, Mardin'i Moğollar'a teslim ettikten sonra yanında değerli hediyeler ile birlikte Hülagu'ya gittiğinde iyi karşılanmış⁹⁵, fakat Kara Arslan'ın kendisine muhalefet etme ihtimaline karşı 70 emirini, Memlûklarla irtibat kurdukları gerekçesiyle öldürtmüştür. Bunlar arasında Artuklu hanedanından Melik Said'in oğlu

ittifak yapma niyetinde olduklarını iddia etmiştir. Nitekim Abaga Han zamanında da, IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın böyle bir iddiası olduğunu söyleyecektir. Bkz. Osman Turan, "Kılıç Arslan IV", *İA.*, C.6, s.706.

⁹³ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.582.

⁹⁴ Makrizi, *Kitabu's-Suluk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülük*, s.469.; İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, s.32.; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.34.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.496.

⁹⁵ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.575-576.

Nasıreddin Artuk, Nureddin Muhammed, Esededdin al-Bahtî, Hüsameddin Aziz, Fahreddin el-Hâcerî ve Mardin Kalesi kumandanı Alaaddin'de bulunuyordu⁹⁶.

Anadolu'da Türk-İslam birliğinin sağlanmasında ve içtimaî bunalımın ortadan kaldırılmasında en önemli tarikatlardan biri Mevlevilik'tir. Mevlana Celaleddin-i Rumî⁹⁷, bir taraftan halkı devlete bağlamaya çalışırken, diğer taraftan da devleti halka karşı adilane bir yönetim takip etmesi için daima tenkid ediyordu. Bundan dolayı Mevlana, Anadolu'daki Moğol işgalini tanımıyor ve onların emrinden çıkmayan Selçuklu devlet yöneticilerini de zaman zaman kınıyordu. Bununla beraber dostları arasında Muineddin Pervane gibi mühim şahsiyetler de vardı ki, Mevlana ona, Uluğ Pervane, Pervane-i Azam, Kutluğ-Uluğ diye hitap ederdi⁹⁸.

İlhanlı ve Memlûkların Anadolu üzerindeki rekabeti, Anadolu'da siyasî, iktisadî ve kültürel açıdan birçok tesirler bırakmıştır. Bu menfi tesirlerin başında Anadolu Selçuklu Devletinin siyasî zafiyeti sonucu Türkmenlerin ayaklanması ve Selçuklu başkenti Konya'yı yağmalamalarıdır. Bu durumu devrin büyük alim ve mutasavvıfı Mevlana'nın mektuplarında da görmekteyiz⁹⁹.

İlhanlılar ile Memlûklar, Anadolu'yu özellikle de Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu daimi bir muharebe sahası olarak görmüşlerdi. 1264-65 yıllarında Diyarbekir ve Ahlat çevresindeki bütün ekinler yakılıp, her taraf adeta kül haline getirilmişti¹⁰⁰. Bununla beraber yine de, Moğollar'a karşı en önemli istiklal

⁹⁶ Abî'l-Faza'il, *Histoire Des Sultans Mamlouks*, C.I, s.432-433.

⁹⁷ Rum'u bir etnik ad olarak değil, doğrudan coğrafi bir ad olarak kabul etmek gerekir. Rum, en eski İslam coğrafyacılarının eserlerinde de geçtiğinden, anlamı doğrudan doğruya Romalılar'ın ülkesi demek olan Romaei'den gelmiş olmalıdır. Böylelikle de, burada oturanların Rumî olarak adlandırılması da gayet olağandır. Bkz. Tuncer Baykara, "Rum, Şam ve Anadolu Kavramları Üzerine", *Birinci Orta Doğu Semineri (Kavramlar, Kaynaklar ve Metodoloji)*, 29-31 Mayıs 2003, *Bildiriler*, Elazığ 2004, s.33-34.; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I (Anadolu'nun İdari Taksimatı)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1988, s.23.

⁹⁸ Turan, *Selçuklular Zamânında Türkiye*, s.524.; Muammer Gül, "Tasavvuf Hareketi ve Türkler Arasında Yayılması", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.76, Nisan/İstanbul 1993, s.24.; Cahen, "The Turks in Iran and Anatolia Before The Mongol Invasion", s.689.

⁹⁹ M.C. Şehabeddin Tekindağ, "XIII. Yüzyıl Anadolu Tarihine Ait Araştırmalar-Şemsüddin Mehmed Bey Devrinde Karamanlılar", *İÜEF. Tarih Dergisi*, Mart/İstanbul 1964, s.84-85.; Anadolu'da Moğol hakimiyeti ağır bir şekilde yaşandığından devrin alim, edip ve kitap ehli şahsiyetleri Moğol valilerinden himaye istemekteydi. Bunlardan Ebu Bekir b. Zeki el-Konevi, Şemseddin Cüveynî'ye mektup yazarak, ilmi terbiye görmüş bir kimse olduğunu söylemek suretiyle, ilmi hüviyete sahip bulunduğu ve ona hizmet etmek istediğini belirtmeye çalışmıştır. Şemseddin Cüveynî, 1277'de Anadolu'ya işleri yoluna koymak için mühim bir askeri kuvvetle gelmişti. Bkz. Ali Sevim, "Anadolu Selçuklularına Ait Bir Eser: Ravzatu'l-Kuttab ve Hadikatu'l-Elbab", *Tarih Vesikaları*, Yeni Seri, C.I, S.3 (18), M.E. Basımevi, İstanbul 1961, s.396.

¹⁰⁰ Makrizi, *Kitabu's-Suluk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülük*, s. 473.; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.125.

mücadelelerini uçlarda bulunan Türkmenler vermişti. Fakat bu mücadeleler, Moğollar tarafından çok şiddetli mukabele gördü. XIII. Yüzyılın sonunda Karaman Türkmenlerinin mücadelesi çok sert karşılık görenlerdendi¹⁰¹.

Hülagu'dan sonra İlhanlı tahtına çıkan Abaka Han (1265-1282), Baybars'ın Anadolu'ya yapacağı bir sefere karşı, ilk tedbir olarak kardeşi Acay ile Samağar Noyan'ı Anadolu'ya göndermiştir. Samağar Noyan, 1272 yılında, Baybars'a, Abaka'ya isteklerini bildirmesini, kendisinin de bu isteklerin gerçekleştirilmesinde yardımcı olacağı yolunda haberler göndermiştir. Baybars bundan memnun kalarak, Samağar Noyan'a bir ok ve Abaka'ya da bir zırh göndermiştir ki, ok eskiden Türkler'de tabiiyet alametidir. Bunun üzerine Baybars, Abaka'dan Müslüman ülkelerden el çekmesini istemiş, fakat Abaka, bunu reddetmiştir¹⁰².

Abaka Han'ın kardeşi Acay'ın Anadolu'ya gelmesinden rahatsız olan Muineddin Süleyman, Acay'ı ve ordu kumandanı Samağar Noyan'ı, 1272'de Abaka Han'a giderek şikayet etmiş, Han da gizli kalmak şartıyla onları geri çekeceğine söz vermişti. Fakat Muineddin Süleyman, Anadolu'da Acay karşısında kendisini tehlikede görerek, Baybars'ı, Sultan III. Gıyaseddin Keyhüsrev ve Selçuklu hükümlerine dokunmamak şartıyla Anadolu'ya davet etmiştir. Bu daveti kabul eden Baybars, 1274 yılında tam sefere çıkacakken, Abaka, Pervane'ye verdiği sözü tutarak, Acay ve Samağar Noyan'ı Anadolu'dan almıştır. Bunun üzerine Pervane, Baybars'ın seferini seneye ertelemesini istemiş, o da ordusuyla Çukurova bölgesini istila ederek, Adana, Tarsus, Sis'i yağmalamış ve Kilikya Ermenilerini te'dib etmiştir¹⁰³.

Abaka Han, kardeşi Acay ile Samağar Noyan'ı kendi yanına çağdıktan sonra, 1275 yılı içinde, Anadolu'ya Tuku Noyan'ı göndermiştir ve ona Türkiye'nin bütün gelirini yeniden tespit etmesini emrettikten sonra Pervane ve diğer Selçuklu

¹⁰¹ Refik Turan, "XIII. Yüzyıl Anadolu Buhranı ve Ayakta Kalan Güçler", *Erdem*, C.8, S.23, TTK. Basımevi, Ankara 1996, s.533.; İlhanlı hükümdarlarından Gazan Han, Türkmenler için şöyle demiştir: "Şu Türkmenler olmasa Moğol atlıları güneşin battığı yere kadar gidebilirlerdi". Bkz. Faruk Sümer, "XIV. Yüzyılda Türkiye", *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı*, Haz., Oktay Aslanapa, Ankara 1977, s.5.

¹⁰² İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s.6-7, 34.; Ahmet Temir, "Anadolu'da İlhanlı Valilerinden Samağar Noyan", *Fuad Köprülü Armağanı*, Osman Yalçın Mat., İstanbul 1953, s.497.; Faruk Sümer, "Abaka", *T.D.V.İ.A.*, C.1, İstanbul 1988, s.8.

¹⁰³ İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s.49.; Vardan, "Türk Fütuhât Tarihi", s.243-244.; Spuler, *İran Moğolları*, s.84-85.; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.351.; Kemal Göde, "Anadolu'da Cengizli ve İlhanlı Hakimiyeti Dönemine Genel Bir Bakış (1239-1327)", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1, Isparta 1995, s.177.; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.40.

devlet adamlarına Toku'nun izni olmadan hiçbir mesele üzerinde karar almamalarını bildirmiştir. Pervane, yeni Moğol kumandanını iyi karşılamış, ona her türlü ikram ve iltifatı göstermiş, değerli armağanlar takdim etmiştir. İki birlikte bütün eyaletleri dolaşmışlar ve buralardan toplanan büyük miktardaki malı Abaka Han'a göndermişlerdir¹⁰⁴.

Abaka Han'ın emriyle Napşi ve Abatay Noyan, Anadolu, el-Cezire ve Irak askerlerini de yanlarına alıp, 30.000 kişilik Moğol-Selçuklu ordusuyla, Memlûklar'a ait al-Bira'yı, Aralık 1275 tarihinde kuşatmış fakat ele geçirememişlerdir¹⁰⁵. Bu kuşatma hadisesi gerçekleşirken, kuşatmada bulunan Muineddin Süleyman Pervane, Sultan Baybars ile gizlice temas kurarak, eski tekliflerini yinelemiş ve Tatarları beraberce yok edebilmek için, onun derhal harekete geçmesini istemiştir. Baybars, Pervane'nin bu teklifine olumlu cevap vermiş ve kendisi gelinceye kadar durumu idare etmesini bildiren bir cevap göndermiştir. Fakat Baybars'ın mektubunu Pervane'ye getiren elçiler, keşif ve yağma yapmak için Suriye içlerine gönderilmiş olan Moğol atlıları tarafından yakalanmış ve Abatay Noyan'ın huzuruna çıkartılmışlardır. Pervane ise bu elçilerin kendi düşmanı olan Ermeni kralının bir hilesi olduğunu ileri sürmüş ve elçilerin öldürülmesini sağlayıp, bu tehlikeyi atlattır¹⁰⁶.

Moğol kuvvetleri al-Bira'dan çekilmeye karar verdikten sonra, başkent Konya'ya dönen Pervane ve Selçuklu devlet adamları, bu olaydan sonra hayatlarından emin olmadıkları fikrini açıkça kabul etmişlerdir. Yapılan istişare sonucu, Pervane başta olmak üzere, Hatıroğlu Şerefeddin Mesud ve kardeşi Ziyaeddin Mahmud, Eminüddin Mikail, Harput Subaşı¹⁰⁷ Hüsamüddin Bîcar ve bunun oğlu Diyarbekir Subaşı Bahaeddin Bahadır, Tatarların memleketten atılması

¹⁰⁴ Nejat Kaymaz, *Pervane Mu'inü'd-Din Süleyman*, AÜDTCF Yay., Ankara 1970. s. 140.

¹⁰⁵ İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s.18.; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi-Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK. Yay., Ankara 1995, s.482.; Kaymaz, *Pervane Mu'inü'd-Din Süleyman*, s.142.; Mısır, Anadolu ve İran üçgeninde Birecik ve özellikle Rumkale önemli bir üs haline gelmişti. Jeopolitik gerçekler İlhanlılar'ı, Suriye ve daha da ötelerdeki Mısır üzerinde hakimiyet kurmak ya da denize güvenli bir bağlantı sağlamak amacı ile böyle müstahkem mevkiyi ele geçirmeye sevk ediyordu. Bu aynı zamanda İlhanlılar'ı Güneydoğu Anadolu'yu ellerinde tutmanın da garantisi mahiyetinde idi. Bkz. Muammer Gül, "Mısır Memluklarının Hudud Kalesi Rumkale ve Anadolu'da Memlûk İzleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.12, S.2, Temmuz/Elazığ 2002, s.359-366'da s.361-362.

¹⁰⁶ İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s.18, 59-60.; Kaymaz, *Pervane Mu'inü'd-Din Süleyman*, s. 142.

¹⁰⁷ Subaşılık, Türkiye Selçuklularında, idari birimi ifade eden askeri bir addir. Bkz. Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, s.31,35.

için Sultan Baybars'la kesin olarak anlaşmaya karar vermişler, imzaladıkları kağıdı da Baybars'a göndermişlerdir. Baybars mektubu aldıktan sonra suların az olduğunu ve böyle bir mevsimde Anadolu'ya girmesinin imkansızlığını belirterek, sonbahar çıktıktan sonra hareket edeceğini söylemiştir¹⁰⁸.

Bu sırada Abaka Han, arka arkaya gönderdiği elçilerle Pervane'yi huzuruna çağırtmış, fakat Pervane türlü bahanelerle bu ziyareti geciktirmiştir. Nihayet durumunu kuvvetlendirmek için IV. Kılıçarslan'ın kızı ve halen Selçuklu tahtında oturan III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kızkardeşi Selçuk Hatun'u, Abaka Han'ın oğlu Argun'a nikahlamaya karar vermiş bu sayede Abaka Han'ın huzuruna yanında Moğol beyleri olduğu halde çıkabilmiştir¹⁰⁹.

Muineddin Pervane ile Moğol beyleri, Abaka Han'a giderken, Anadolu'daki boşluktan yararlanan Hatiroğlu Şerefeddin, Moğollar'a karşı isyan bayrağını çekmiş, Sultan Baybars'a elçi gönderip, onu Anadolu'ya davet etmiştir. Bu sebeple Elbistan'a gelen Memlûk emiri Bedreddin Bektut, Hatiroğlu Şerefeddin'e ve diğer Anadolu beylerine mektuplar getirerek ittifakı hazırlıyor, Baybars'ında geleceğini bildiriyordu. Gelişmelerden memnun kalan Hatiroğlu Şerefeddin, uç beylerine ve özellikle Karamanoğlu Mehmed Bey'e elçi gönderip, onları askerleriyle birlikte Niğde'ye çağırdı. Bu hazırlıklardan sonra Şerefeddin, 1276 Haziran'ında Kayseri'ye gelip, oradaki beyleri de mücadeleye zorladı. Askerlerine şehirde bulunan Moğollar'ı öldürmek ve mallarını yağmalamak emrini verdi. Pervane yanlısı olan Taceddin Giv gibi muhalifler öldürüldü. Arslandoğmuş oğlu Sinaneddin de son elçi olarak, Baybars'a gitti. Bu sırada 6.000 kişilik Memlûk kuvvetinin Elbistan'a gelmesi Hatiroğlu Şerefeddin'in hareketine güç kattı. Aynı zamanda Karamanoğlu Mehmed Bey'in kardeşlerinin ve Türkmenlerin Tatarlar'a baskın yapıp, sahilleri ellerine

¹⁰⁸ Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbar*, s.77'de Bicer Bahadır şeklinde tek bir şahıstan bahseder. Ve onun Sultan Celâlü'd-Dîn Harzem Şah ile birlikte Anadolu'ya geldiğini, Yassıçemen savaşında Celâlü'd-Dîn'in yenilmesi üzerine Selçuklu hizmetine girdiğini ve bu sırada Diyarbekir Sipehdarlığı yaptığını söyler. Yine Aksarayî'ye göre Diyarbekir vilayetinin bir yıllık gümrük vergisini ve diğer vergileri, orduya gidecek bahanesiyle toplayarak ansızın muhalefete başlayarak Şam'a (Mısır Memlûklarına) iltica etmiştir.; İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s.75.; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.596-597'de ise aynı şahıs Zait kalesi (Harput Kalesi) emiri Bişâr şeklinde zikredilmiştir.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.537.; Kaymaz, *Pervane Mu'inü'd-Din Süleyman*, s. 143.; Çağatay Uluçay, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, M.E. Basımevi, İstanbul 1965, s.153.

¹⁰⁹ İbn Bibî, *Selçuk Name*, C. II, s.179.; Kaymaz, *Pervane Mu'inü'd-Din Süleyman*, s. 144.

geçirdikleri haberi geldi. Karamanlılar, Ulukışla bölgesini korumakla görevli 200 Moğol'u reisleri Urla ile birlikte öldürüp başlarını Niğde'ye yolladılar¹¹⁰.

Selçuklu devletinde Hatiroğlu isyanı devam ederken, Abaka Han'ın yanında olan Muineddin Pervane, yanında Moğol Noyanları olduğu halde Anadolu'ya döndü¹¹¹. Moğol Noyanları durum değerlendirmesi yaptıktan sonra ciddi bir istilanın olmadığını anlayarak, Niğde'ye doğru hareket ettiler. Şerefeddin, 4.000 kişilik bir kuvvetle karşı koymaya çalıştıysa da, arkadaşları bunun imkansız olduğunu belirttiler. Bunun üzerine Şerefeddin, Ulukışla kalesine sığınmak istediysede, kale muhafızı onu yakalayıp, Muineddin Pervane'ye gönderdi. Kayseri-Sivas arasındaki Gedük'te veya Karahisar-ı Yavaş'ta yapılan yargu'da yani mahkemede suçlu bulundu. Sorgu esnasında Hatiroğlu, Pervane'ye “*beni bu harekete tahrik eden ve Mısır Sultanı ile mektuplaşan sensin!*” diyor ve onun Mısır Sultanı ile bir ittifak yaptığını ileri sürüyordu. Pervane bu iddiaları reddederken, Moğol Noyanları da bir taraftan bu sözleri Abaka Han'a gönderilmek üzere zapta geçiriyorlardı. Nihayetinde Hatiroğlu Şerefeddin ve birçok Selçuklu devlet adamı idam edildi. Hatiroğlu hareketi bu şekilde bastırılmış oldu fakat Moğollar'ın artık Selçuklular'a hiç güvenleri kalmamıştı¹¹².

Anadolu'da gelişen bu olayları haber alan Memlûk Sultanı Baybars, 1277 yılında Kahire'den hareketle Elbistan ovasına gelmiştir. Bu hareketin haber alınması üzerine, Moğol askerleri ve Pervane'nin başında bulunduğu Selçuklu kuvvetleri de, Kayseri'de hazırlıklarını tamamlayıp, Baybars'ı karşılamaya çıktılar. Toku ve Tudavun komutasındaki askerlerin sayısı 30.000 kadardı. Savaş başladığında ilk zafer Baybars'ın öncü kuvvetlerinin başında bulunan Sungur el-Aşkar tarafından kazanıldı. Bu komutan, Giray kumandasındaki 3.000 kişilik Moğol öncü kuvvetlerini yenerek, onları esir etti. Nihayet iki ordu Elbistan¹¹³ ovasında karşılaştıkları vakit,

¹¹⁰ Aksarayî, Niğde'de bulunan askerlerin Moğollar'ın kesik başlarıyla guy-ı çevgan-yani günümüzdeki Polo oyunu-oynadıklarını söylemektedir. Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbar*, s.79.

¹¹¹ Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbar*, s.78-79.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.539.

¹¹² İbn Bibi, *Selçuk Name*, C. II, s.185.; İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, s.79-80.; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.598.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.541-542.; Coşkun Alptekin, “Türkiye Selçukluları”, *D.G.B.İ.T.*, C.8, s.332.; Moğollar'da adliye işlerini Yargucu veya Emir-i Yargu denilen hakimler yürütmektedir bkz. Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, C.1, Selçuk Üniv. Yay., Konya 1989, s.63.

¹¹³ İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, s.85.; Kopruman, “Memlûkler”, *D.G.B.İ.T.*, C.6, s.466.; Deguignes, *Büyük Türk Tarihi*, C.7, s.2226.; İnci Koçak, “Arap Kaynaklarında Türk Memlûk Sultanı Baybars”, *X. Türk Tarih Kongresi-22-26 Eylül 1986, Bildiriler*, TTK. Yay., Ankara 1991, s.1112.; Mehmet Taşdemir, “Elbistan”, *T.D.V.İ.A.*, C.11, İstanbul 1992, s.1-2.

Moğollar, Selçuklular'a güvenemedikleri için, Hıristiyan Gürcü ve Ermenileri ileri sürdüler. Şiddetli çarpışma sonunda Moğollar büyük bir bozguna uğradılar, kaçanların çoğu da yakalanarak öldürüldü. Savaşa girmeyen Selçuklu askerlerinin bir kısmı Baybars'ın ordusuna katıldı. Bir kısmı da gönüllü olarak esir oldu. Pervane ise bir kısım Selçuklu askerleri ve Selçuklu Sultanını da alıp savaş meydanından uzaklaşarak, önce Kayseri'ye ulaşp, karısı Gürcü Hatun ve kendisine bağlı devlet adamlarını da yanına alıp, Tokat'a kaçtı¹¹⁴.

Sultan Baybars, Moğol ordusunu Elbistan ovasında mağlup ettikten sonra, 20 Nisan 1277 tarihinde Kayseri'ye girmeden evvel yol boyunca Develü, Darend ve başka yerlerin mülki amirlerinin itaatlerini kabul ediyor, konakladığı yerlerde büyük kalabalıklar tarafından karşılanıyordu. Bu karşılaşmaların biri de Suriye-Anadolu karayolu üzerinde bulunan Karatay hanında oldu. Nihayet Baybars Kayseri şehrine girerken, alimler, din adamları, tüccarlar ve kalabalık bir halk kitlesi tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Sultan Baybars, Selçuklu tahtına oturduktan sonra, hakimiyeti altındaki beldelere müjde haberini, "*Mel'un Tatarları yendik ve Anadolu'yu bir günde aldık*" ifadesiyle duyurmuş ve adına para bastırmıştır. Esasen Kilikya Ermeni Prensleri istisna tutulacak olursa, hemen hemen bütün Anadolu Türk'ü Baybars'ın bu seferini desteklemiştir¹¹⁵.

Muineddin Pervane, Sultan Baybars'ın Kayseri'ye gelişini tebrik etmiş, fakat türlü bahaneler uydurarak, huzuruna gelmemiştir. Pervane'nin gayesi, Abaka Han'ı Sultan Baybars üzerine gelmeye teşvik ederek iki sultanı karşılaştırıp, hangisi üstün gelirse, ona göre hareket etmektir. Sultan Baybars, 6 gün beklemesine rağmen, Pervane'nin huzuruna gelmemesi üzerine şöyle demiştir: "*Biz verdiğimiz sözü tuttuk, defalarca kendilerinin davetine icabet ettik. Buna karşılık onlar anlaşma şartlarına uymadılar. Pervane'ye deyin ki, Anadolu'yu ve yollarını öğrendim. Bizim tahtınıza*

¹¹⁴ Abi'l-Faza'il, *Histoire Des Sultans Mamlouks*, C.II, s.429.; Aksarayî *Müsameretü'l Ahbar*, s.87-88.; İbn Bibi, *Selçuk Name*, C. II, s.1187-188.; İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s.86-87.; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.599.; Faruk Sümer, "İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celayir", *Bellekten*, C.53, S. 206, Nisan/Ankara 1989, s.181.; "Abaka", *T.D.V.İ.A.*, C.1, İstanbul 1988, s.8.; Ebu Bekr b. Zeki el-Konevi, Tatarların mağlup olmasından sonra H.676/M.1277 ortalığın düzeldiğini ve halkın işlerinin yoluna girmesi temennisiyle bir devlet büyüğüne mektup yazmıştır. Bkz. Ali Sevim, "Anadolu Selçuklularına Ait Bir Eser: Ravzatu'l-Kuttab ve Hadikatu'l-Elbab", s.412.

¹¹⁵ İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, C.7, s.173.; İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s.88.; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.599.; M.C. Şehabeddin Tekindağ, "XIII. Yüzyıl Anadolu Tarihine Ait Araştırmalar-Şemsüddin Mehmed Bey Devrinde Karamanlılar", s.87.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.546.

çıkmanız, Selçuklu tahtını alıp, sevinmek için değildi. Bize kendi tahtımız ve Kudüs'ün fethi kafidir"¹¹⁶. Baybars bundan sonra Seyfeddin Çalış'ı Kayseri valisi atayarak ülkesine dönmeye karar verdi. Memlûk ordusu Şam'a yürüdü. Baybars da burada hastalanıp öldü¹¹⁷.

Muineddin Pervane, Tokat'ta bekleyişin fayda getirmeyeceğini görerek, Abaka Han'a elçi gönderip, Baybars'ın gelişini, Moğol-Selçuklu ordusunun bozguna uğrayışını bildirdi. Abaka Han, bu haber üzerine derhal büyük bir ordu ile Erzincan ve Divriği yolundan Elbistan'a ulaştı. Muineddin Pervane de onun bu hareketini haber alıp, Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev ve devlet adamlarıyla birlikte Elbistan'a geldi. Abaka Han, savaş alanını inceleyince her tarafın Moğol cesedleriyle dolu olduğunu fakat Selçuklu askerinden kimsenin olmadığını görünce, ihanete uğradığını anladı. Bu durum karşısında çok öfkelenildi. Muineddin Süleyman ise, Baybars'ın gelişinden haberdar olmadığını söyleyerek, bu nazik durum karşısında mazeretini bildirdi. Abaka Han, Karamanlılar'ı cezalandırdıktan ve Anadolu'nun idaresini Kongurtay Noyan'a bıraktıktan sonra Azerbaycan'a döndü. Muineddin Pervane ve vezir Fahreddin Ali'yi de beraberinde götürdü. Kayseri'den Erzurum'a hareket ederken, askerlerine Anadolu'da Müslüman Türklerin ve bilhassa Türkmenlerin öldürülmesini ve her tarafın yağma edilmesini emretti. Onun veziri Şemseddin Cüveyni, han nezdinde halkın masumiyeti hakkında şefaatte bulduysa da, şehir ve kasabaları yağma ve katliamdan kurtaramadı. Bu yağma ve katliamlarda öldürülen insanların sayısı kaynakların farklı rivayetlerine göre 200.000 ile 600.000 arasında değişiyordu. Abaka Han, ordusu ile götürdüğü büyük bir esir kitlesi yanında olduğu halde, Bayburt şehrine varmış ve orada şu hadise gerçekleşmiştir. Bayburtlu bir ihtiyar eman isteyip, Abaka Han'ın huzuruna çıkıp ona: "*Ey yeryüzünün hükümdarı! Düşmanın senin memleketine girdi, fakat halkına dokunmadı. Sen ise düşmanına karşı harekete geçtin, ama kendi raiyyetini yağma, esir ve katlettin. Acaba senden önce gelen hanlardan hangisi böyle bir yasaya sahip olmuş veya böyle bir usulü takip etmiştir*" dedi. Bunun üzerine Abaka, bu sözlere karşı hiddetlenmiş ise de, bu

¹¹⁶ İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s.89.; Bahattin Keleş, "Sultan Baybars ve Abaka Han'ın Kayseri'ye Gelişlerinin Türkiye Selçukluları Bakımından Değerlendirilmesi", *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16-17 Nisan 1998)*, Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yay., Kayseri 1998, s.284.

¹¹⁷ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.601.; İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s.112-113.; Deguignes, *Büyük Türk Tarihi*, C.7, s.2226.; Koçak, "Arap Kaynaklarında Türk Memlûk Sultanı Baybars", s.1112.

hadiseleri kendi kumandanlarına yüklemiş ve ihtiyarı haklı bularak, 400.000 esiri Bayburt'ta serbest bırakmıştır¹¹⁸.

Abaka Han, Muineddin Pervane'yi, H.676/M.1277'de Aladağ'a götürüp, yarguda muhakeme ettikten sonra, orada idam ettirdi¹¹⁹. Muineddin Pervane'nin idam edilmesi üzerine oğlu Mehmed, müstakil olarak Sinop'ta bir beylik kurmuş ve 1296 yılında vefatına kadar kendisine Moğollar tarafından dokunulmamıştır¹²⁰.

Anadolu üzerindeki İlhanlı-Memlûk mücadelesinden faydalanan Karamanoğlu Mehmet Bey, Konya'yı işgal edince kurulan divanda, memleketin her tarafında memurlara, fermanlar göndermek üzere "*bundan sonra dergah ve bargah'da (saray), meclis'te ve meydanda Türkçe'den başka dil kullanılmaması*" kararını vermiştir¹²¹.

Baybars'ın ve Muineddin Pervane'nin ölümlerinden sonra da, İlhanlı ve Memlûk devletlerinin Anadolu üzerindeki rekabeti dolayısıyla savaşlar yine devam etmiştir. Kilikya Ermenileri, Moğollar tarafında, Karamanlılar ise Memlûklar tarafında olmak üzere 1281 yılında yeni bir savaş daha başlamaktaydı. Bu sırada Baybars'tan boşalan Memlûk tahtına Sultan Kalavun geçmiştir. Karamanlılar, Sultan Kalavun'dan yardım isteyerek, kendilerini Kilikya'ya geçirmelerini istemiş ve o da gönderdiği bir Memlûk kuvvetinin yardımıyla, Karamanlılar'ın Kayseri yakınından Kilikya'ya girmelerine yardımcı olmuştur. Birleşik kuvvetler Kozan'a kadar ilerlemiş ve burada yağmalar yapmıştır¹²².

Kalavun'un saltanatını onaylamayan Memlûk emiri Sungur el-Aşkar, Abaka Han'a mektup yazarak, onu Suriye'yi işgale teşvik ediyordu. Abaka Han da Ayn

¹¹⁸ İbn Bibi, *Selçuk Name*, C. II, s.196-197.; İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s.91-92.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.551-552.; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.43.

¹¹⁹ İbn Bibi, *Selçuk Name*, C. II, s.199.; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.600.; İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s.93.; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi 1243-1453*, C.1, s.198.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.552.; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s.376.; Doğu Anadolu'da Fırat nehrinin iki büyük kolundan biri olan Murat suyunun menbaalarını ihtiva eden ve Van Gölünün Kuzeydoğusuna düşen Aladağ (3250 m), İlhanlılar zamanında hükümetin yazlık karargahı idi. Burada Argun Han zamanında bir saray da yapılmıştır. Besim Darkot, "Aladağ", *İA.*, C.1, MEB. Yay., Eskişehir 1997, s.279.; *Türk Milli Bütünlüğü İçerisindeki Doğu Anadolu*, Haz., Bahattin Ögel-Mehmet Eröz-H. Dursun Yıldız-B. Kodaman-M. F. Kırzıoğlu-A. Çay, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1986, s.37.; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.111, 124.

¹²⁰ İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s.94.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK. Yay., Ankara 1984, s.148.

¹²¹ İbn Bibi, *Selçuk Name*, C. II, s.209.; Abu Bakr İbn al-Zeki, *Ravzat al-Kuttab va Hadikat al-Albab*, Yay., Ali Sevim, TTK. Yay., Ankara 1972, s.27.; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.426-427.

¹²² Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.604.

Calut ve Elbistan savaşlarının intikamını almak için bu fırsatı değerlendirdi. Memlûklar'a karşı kardeşi Mengü Timur kumandasında bir ordu gönderirken, Anadolu'daki Selçuklu-Moğol kuvvetlerinin, Samağar Noyan komutasında, Kayseri-Elbistan yoluyla ona katılmasını bildiriyordu. Abaka Han da, kendi ordusuyla er-Rahbe kalesine gitti. Moğol kuvvetleri, Ayntab, Derbesak ve Bagras kasabalarını alarak, son olarak Haleb'e varıp, şehirde yağma ve katliamlarda bulundular. Haleb'den yoluna devam eden 50.000 kişilik Moğol ordusu ki, 30.000 kişilik Ermeni, Gürcü ve Franklar da dahil olmak üzere, Hama ve Hıms arasındaki Mercü's-Suffar mevkiinde Memlûk ordusuyla karşılaştı. Ermeni Leon ve Gürcü Dimitri'nin komutasında bulunan Moğollar'ın sağ kolu, Memlûkları yenerken, Mengü Timur'un komutasındaki Moğol ordusunun sol kolundaki kuvvetler dağılarak, kaçmaya başlayarak, geri çekilmişlerdi. Türkmenler, Moğollar'ı Tell-Hamdun'a kadar izleyerek, çok miktarda ganimet elde ettiler¹²³.

Moğol başkomutanı şehzade Mengü Timur tecrübesizliği sebebiyle yaralı olarak kurtulmuştur. Abaka Han, savaşın akibetini öğrenince noyanlara çok kızdı, ertesi sene bizzat savaşa girip, intikam alacağını söyleyerek, Bağdad'a oradan da Hemedan'a gitti. Fakat İlhan Abaka, 1282 yılı Nisan ayı başında kederinden ve Mengü Timur da, el-Cezire'de zehirlenerek öldüler¹²⁴.

Sultan Kalavun, ordusu harp esirleri ve ganimet yüklü arabaları ile Şam'a girince Moğol korkusu ile dehşet içinde kalan halk, bayram sevinci içinde sultanı karşılamıştır. Daha sonra Kahire'ye ulaşan Sultan Kalavun, şehrin ışıklarla ve zafer taklarıyla süslediğini gördü. Bu zaferden sonra Kahire'de büyük şenlikler yapıldı ve ziyafetler verildi¹²⁵.

Abaka Han'ın ölümü üzerine Ahmed Teküdar, 17 Haziran 1282 tarihinde, şehzade Argun'u beklemeden İlhanlı tahtına geçti. Teküdar, hükümdar seçilmesinde mühim rol oynamış olan kardeşlerinden Kongurtay'ı kalabalık bir orduyla Anadolu'ya gönderdi. Kongurtay bilhassa Karamanoğulları ve Eşrefoğulları

¹²³ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.608.; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.352.; Spuler, *İran Moğolları*, s.82.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.575.; Deguignes, *Büyük Türk Tarihi*, C.7, s.2234.; Ali Aktan, "Bahri Memluklerden Sultan Kalavun ve Hanedanı", *Belleten*, C.LIX, S.226, Aralık/1995, s.609.

¹²⁴ Abi'l-Faza'il, *Histoire Des Sultans Mamlouks*, C.II, s.498.; Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbar*, s.105-106.; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.609.; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s.377.; Holt, *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, s.104.

¹²⁵ Aktan, "Bahri Memluklerden Sultan Kalavun ve Hanedanı", s.613.

ülkelerinde, ormanları tahrip ettirip, pek çok kimseyi öldürmüş, binlerce kadın ve çocuğu esir alıp, sattırmıştı¹²⁶.

İslamiyeti kabul ettiği için, Memlûklar ile yeni bir siyaset takip etmek isteyen Ahmed Teküdar, 1282 yılında henüz Aladağ'da iken ilk iş olarak yüksek şahıslardan mürekkep bir elçilik heyetini Sultan Kalavun'a gönderdi. Bu heyette büyük Şeyh Abdurrahman, Sivas Kadısı meşhur alim Kutbeddin Şirazî, Selçuklu Atabeglerinden Bahaeddin ve Mardin Artuklu hükümdarının veziri Şemseddin Muhammed gibi mühim simalar bulunmaktaydı¹²⁷.

Ahmed Teküdar, İlhanlı ve Memlûk imparatorlukları arasında ticaret yollarını açtığını, sulh gayesiyle her türlü fedakarlığa razı olduğunu belirtmiş, İslamiyeti yüceltmenin bir vazife olduğunu, cami ve medrese yaptırmak için vakıflar tahsis ettiğini ifade etmiştir. O, elçilik heyeti ile hazinesinden sayısız miktarda kıymetli taşlar, Tebriz'de işlenmiş mücevherat ve altın işlemeli kumaşlar göndermiştir¹²⁸. Mısır Sultanı, Teküdar'ın Müslümanlığı kabulünü memnuniyetle karşılamış, fakat İlhan adına Anadolu'yu idare eden ve vergilerini toplayan Kongurtay'ın bu ülkede sel gibi kan akıttığını, halkı esir ettiğini ileri sürerek, sulh ve anlaşma teklifini kabul etmemiştir¹²⁹.

Sultan Ahmed, siyasetinde Memlûklar'la dinî bir bağ kurmaya çalıştıkça, şehzade ve emirlerin ona karşı düşünceleri değişti ve onun aleyhine geçti. Zira Moğol hatun ve noyanları onun İslamlaştırma siyasetine cephe almışlardı¹³⁰. Sultan Ahmed, Kongurtay'ın Argun ile kendi aleyhinde ittifak ettiğini öğrenince, iki taraf arasında mevcut muhalefet savaşa döndü. Sultan Ahmed, ihmali ve merhameti dolayısıyla hayatını kaybetti (1282-1284)¹³¹.

¹²⁶ en-Nüveyri, *Nihayetü'l-Ereb*, C.27, s.402.; Faruk Sümer, "Teküder", *İA.*, C.12/1, s.144.

¹²⁷ Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbar*, s.107.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.577.; Deguignes, *Büyük Türk Tarihi*, C.7, s.2234.

¹²⁸ İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, C.7, s.310.; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.611.

¹²⁹ Abi'l-Faza'il, *Histoire Des Sultans Mamlouks*, C.II, s.524.; Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbar*, s.108.; Ebu'l-Ferec, Mısır Sultanının barış teklifini kabul ettiğini söylemekte ise de bu elçilik heyetinin Mısır'a hareketinden önce söylenmiş olmalıdır. Bkz. Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.611.; Ziada, "The Mamluk Sultans to 1293", s.751.

¹³⁰ İlhanlıların İslamiyet'i benimsemesi ve bunun İlhanlı iç siyaseti ile İlhanlı-Memlûk ilişkilerindeki rolü için bkz. Muammer Gül, "İlhanlı-Memlûk Rekabetinden Osmanlı-Memlûk Rekabetine: Hicaz Su Yollarının Tamiri Meselesinin Tarihi Arka Planı", *Belleten*, (Basımda).

¹³¹ Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbar*, s.112.; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Name II*, s.156.; Spuler, *İran Moğolları*, s.92.; W. Barthold, "Argun", *İA.*, C.1, MEB., Eskişehir 1997, s.560-561.

İlhanlılar bu iç mücadelelerle meşgul iken, Sultan Kalavun, Emir Haydar kumandasında bir süvari kuvvetini, Malatya ve Harput beldelerine gönderip, akın ve yağmalarda bulundurdu. Diğer bir memlûk kuvveti de, Kilikya'ya girdi. Ayas'da yağma ve katillerde bulundu ve şehri yaktı. İskenderun kapısında bozguna uğrayan Ermeniler, Tell Hamdun'a kadar takip edildi¹³².

Ahmed Teküdar yerine H.683/M.1284'de İlhanlı tahtına geçen Argun Han¹³³ zamanında Anadolu üzerindeki rekabet fiili olarak duraksamış görünüyordu. Zira Anadolu'da Türkmen ve Moğol mücadeleleri alevlenmiş, siyasî istikrarsızlık sebebiyle de iktisadî durum, menfi olarak etkilenmiştir. Argun Han dönemi İlhanlı ve Memlûklar arasında savaşız geçmiş görünse de, aslında dolaylı olarak Anadolu, Memlûklar'a karşı yapılacak bir hareket için yegane üs konumundaydı.

Argun Han, Anadolu'da Moğol tümenleri başında, Samağar'ın yanında Tuğrul ve Bulargu'yu da tutuyordu. İlhan Argun, 1285 yılında Türkmenleri tenkil maksadıyla kardeşi Geyhatu'yu 20.000 kişilik bir kuvvetle Anadolu'ya gönderdi.

Doğu Anadolu bölgesi, İlhanlılar'ın yaylaları idi. Şehzade Geyhatu, bu sene Erzincan'da yaylak ve kışlak yaptığı için Sahib Fahreddin Ali, kendisine ve ordusuna erzak (tagar) tedarikine girişti. Baycu Noyan ile yapılmış sulh anlaşmasından beri, İlhanlılar'a verilen haracdan başka, Anadolu'da bulunan Moğol bey ve askerlerinin masrafları da Selçuklu hazinesinden ödeniyordu¹³⁴.

1295 yılında Moğollar'dan Oyrat kabilesinin reisleri Hülagu'nun damadı Taragay ve Yısutay idaresinde, 12.000 hane (çadır) halkı olarak, Artuk iline gelmesi yeni bir anarşi yarattı. Oyratlar, Türkmenleri yağma edip, sayısız koyun, at, katır ve develerini sürdüler. Gazan Han, Türkmenlerin mallarını iade emri verdi. Buna mukabil Oyratlar da gelen İlhanlı elçilerini ve Türkmenleri öldürüp, mallarını da toplayarak Suriye'ye göçtüler. Celayir beylerinden İnebek ve İkbâl, Oyratları takip ederek harp ettilerse de, muvaffak olmadılar. Bu moğol kabilesi, Memlûklar tarafından iyi karşılandılar. Emir Sancar onları Filistin'e yerleştirdiyse de, bilahare orada da rahat durmadılar. Bu sebeple beyleri öldürüldü ve bir kısmı da geri

¹³² Bkz. Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.608-609.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.579.

¹³³ en-Nüveyri, *Nihayetü'l-Ereb*, C.27, s.404.

¹³⁴ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.587.; *Türk Milli Bütünlüğü İçerisindeki Doğu Anadolu*, s.37.

döndüler. Ak-boğa'nın emrinde bulunan Oyratlar da, Memlûklar tarafından askerî hizmetten çıkarıldı¹³⁵.

İlhanlı-Memlûk mücadelesinin Güneydoğu Anadolu üzerinde cereyan eden bir olayı da 1297 yılı Haziran ayında cereyan etmiştir. Mısırlılar nezdinde kalan ve Selçuklu emirlerinden olan meşhur Cacaoğlu Alaaddin kumandasında bir Suriye ordusu, Diyarbakir bölgesine girerek, Amid'i işgal etmiş ve Müslüman ve Hıristiyan 12.000 kişiyi esir alıp götürmüştü¹³⁶.

Anadolu'da isyan eden Toğaçar, Baltu ve Sülemiş gibi Moğol kumandanları İlhanlılar'ı meşgul ederken, Memlûklar 1298 yılında Artuk ilini istila ettiler. Seyfeddin Balaban'ın gönderdiği ordu yolları kesti, ekinleri yaktı. Memlûklar, Mardin kalesine giremedilerse de, kale dışı mahalleri, hatta camileri yağma ve halkını da esir ettiler. Oradan Koçhisar'a geçip, aynı şeyleri tekrarladılar. Gazan Han, Mardin ve çevresini istila eden Memlûklar'a karşı temayülü olduğu gerekçesiyle Hısn Keyfa sahibi Melik Kamil'i idam etti¹³⁷.

¹³⁵ Nüveyri göç eden Oyratların yaklaşık 18.000 kişi olduğunu söylemektedir. en-Nüveyri, *Nihayetü'l-Ereb*, C.27, s.409.; İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, C.8, s.60.; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.658-659.; Deguignes, *Büyük Türk Tarihi*, C.7, s.2249-2250.; Muammer Gül, "İlhanlılar Döneminde Diyarbakır", *I. Uluslar arası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır, 20-22 Mayıs 2004, Bildiriler*, Diyarbakır 2004, s.200-201.; Oyratların, Memlûk Devletini tercih etmeleri o sırada yani 1295 yılında, Memlûk Devletinin başında Moğol asıllı bir Sultan olan Zeyneddin Ketboğa'nın bulunması etkili olmuştur. Bkz. Cüneyt Kanat, "Gazan Han Zamanında Memlûk Devletine İltica Eden Uyratlar", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XV, Ege Üniv. Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir 2000, s.110.; Koprıman, "Memlûkler", *D.G.B.İ.T.*, C.6, s.479.; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.188.; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.65-66.; Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s.241.; Holt, *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, s.110

¹³⁶ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.234. Osman Turan adı geçen eserinin 192. sayfasında bu olayın 1315 yılında ve 12.000 süvari ile yapıldığını söylemektedir.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.623.

¹³⁷ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.189.

III- İLHANLI-MEMLÛK REKABETİ VE YAKINDOĞU'DA SİYASÎ BLOKLAŞMA

XIII. yüzyılın ortalarına doğru Ön Asya'da nüfuz mücadelesi veren devletler, menfaatleri doğrultusunda bir bloklaşma içerisine girmişlerdi. İran, Irak, Azerbaycan ve kısmen Anadolu, İlhanlılar'ın, Suriye ve Mısır, Memlûklar'ın, Deşt-i Kıpçak Altınordu'nun, İstanbul ve Trakya, Bizans'ın, Anadolu ise Türkiye Selçuklu Devleti'nin kontrolü altında bulunmakta idi. Asıl çekişme, Altınordu ile İlhanlılar arasında olup, Memlûk devletinin Altınordu yanında, Bizans imparatorluğu'nun da İlhanlılar yanında yer aldığı görülür¹³⁸. İlhanlılar, İran coğrafyasında kuruldukları için, İran Sasani geleneğinde olduğu gibi, Mezopotamya da dahil olmak üzere, genel olarak bir İran devletinin tabii coğrafi sınırlarına ulaşmak istiyordu. Bu jeo-politik unsur İlhanlılar'ı rakiplerine karşı doğal olarak blok oluşturma fikrine itmiştir¹³⁹.

İlhanlılar, Avrupalı Hıristiyan devletler, Bizans, Doğu Akdeniz sahillerindeki Haçlı şehirleri ve Kilikya Ermenileri ile birlikte Memlûklar'a karşı bir ittifak yapmak için çalıştılar. Kilikya Ermeni Kralı Hethum, 1254 yılında Baycu'nun o sırada kamp kurduğu Kars'a gitmek için Kilikya'dan ayrıldı. Buradan yoluna devam eden Hethum Moğol devleti merkezi Karakurum'da, 13 Eylül 1254 yılında, Büyük Moğol Han'ı tarafından karşılandı. Büyük Han ona, mallarına ve devletine karşı bir şey yapılmasını yasaklayan bir yarlık verdi. Bu Ermeniler'in başardığı ilk ittifaktı. Ermeniler, Müslümanlara karşı açıkça Moğol kartını oynuyorlardı¹⁴⁰. Avrupalı devletler de kendi menfaatleri doğrultusunda ittifaklarını ahenkli bir şekilde ayarlamaya çalışıyorlardı. 1270 yılındaki birinci blokta Fransa, Sicilya (Anju sülalesinden Şarl), Papalık ve Ceneviz vardı. Ceneviz, Kemal Paşa antlaşmasıyla (13 Mart 1261), Bizans'tan ticari imtiyaz aldığı için bu bloktaydı. Bizans ise Haçlı seferleri ile Venedik ve diğer Avrupalı devletlerin sömürgesi haline geldiği için

¹³⁸ Abdulkadir Yuvalı, "XIII. Yüzyılda Ön Asya'daki Siyasi Bloklaşma", s.114.; Ziada, "The Mamluk Sultans to 1293", s.748.

¹³⁹ Nadir Devlet, "İlhanlılar", *D.G.B.İ.T.*, s.64.; Spuler, "İlkhanlar", *EL*, Vol. III, s.1120.; Gül, *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol İstilas*, s.187.

¹⁴⁰ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.555.; Müverrih Vardan, "Türk Fütuhâtı Tarihi", s.230.; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s.329.

bloкта yer alıyordu¹⁴¹. Bunlar İlhan'la mektuplaştılar. Papa'nın hedefi doğudaki küçük Hıristiyan şövalye devletlerini tehdit eden Mısır'a karşı denge sağlamaktı. Macarlar da bu bloka dahildi. İkinci blokta Ceneviz'e karşı Venedik, Kastilia, Mısır ve Kıpçak yani Altınordu bulunuyordu¹⁴².

Altınordu ve Memlûk devletleri İlhanlılar'a karşı bloklaşma içindeyken, Bizans imparatoru Mihail, Hülagu'nun baskısıyla önce tarafsız kaldığı bu ittifaka karşı tavır aldı. Mihail, Baybars'ın Berke Han'a gönderdiği Mısır elçilerini 1264 yılında İstanbul'dan geçerken tutuklatıp, mallarını da müsadere etti. Bunun üzerine Baybars, Mısır'da bulunan Patrik ve Papazlar'ı yanına çağırıp, yeminini ve verdiği sözleri bozan bir Hıristiyan'ın cezası hakkında sorular sordu. Onlarda dinden çıkarılması yani aforoz edilmesi gerektiğini söylediler. Baybars, Mihail'e Fariseddin Akkuş ile birlikte bir Yunan filozofu rahip ve bir papaz gönderip, ona elçilerine karşı yaptığı bu davranış için ağır hitablarda bulundu. Bu baskı karşısında İmparator, elçileri serbest bıraktı. Elçiler Mısır'dan yeni gelen hediyelerle yollarına devam ettiler¹⁴³. Bu siyasi krizden sonra Bizans imparatoru Mihail, Hülagu'ya sadık olduğunu göstermek için gayri meşru kızı Maria'yı pahalı hediyelerle Hülagu'ya gönderirken, aynı zamanda diğer kızı Eufrozina'yı Kıpçak prensi Nogay'a göndermiştir. İlhan Hülagu'ya giden Maria, Kayseri'ye vardığı zaman Hülagu ölmüş, yerine Abaka Han geçtiği için Hülagu ile planlanan izdivaç, gelin İlhanlılar'a vardığı zaman, Abaka Han ile yapılmıştır¹⁴⁴.

Berke, İran'daki soydaşlarına karşı iki defa harbe girişti. Birincisinde Hülagu önce galip geldi ve Terek nehrinin ötesine kadar ilerledi (Kasım-Aralık 1262). Fakat Berke Han'ın askerleri tarafından orada mağlup edildi. İlhanlı askerleri geri çekilirken büyük kayıplar verdi. Askerlerin çoğu, atların nalları altında kırılan Terek buzları içinde boğuldu. Savaş bittikten sonra Berke Han, muharebe meydanına gelip, korkunç dövüşü görünce: "*Allah, Moğolları, Moğolların kılıcıyla öldüren Hülagu'yu*

¹⁴¹ Yücel Öztürk, "XIII. ve XVII. Yüzyıllar'da Karadeniz Ticareti, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ağustos/1995, s.118-119.

¹⁴² Bosworth, *İslam Devletleri Tarihi*, s.188.; Lâszlô Râsonyi, *Türk Devletinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler*, Yayına Haz., Ş. K. Seferoğlu-Adnan Müderrisoğlu, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ayyıldız Mat., Ankara 1983, s.126.

¹⁴³ Abi'l-Faza'il, *Histoire Des Sultans Mamlouks*, C.I, s.455-456.; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.348.

¹⁴⁴ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.585.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.499.; Maria ismi burada Despina olarak geçmektedir Bkz. Dulaurier, "Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar-Vartan'ın Umumî Tarihinden Müstahreç", s.46.; Râsonyi, *Türk Devletinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler*, s.126.

utandırın. Eğer beraber olsaydık, bütün yeryüzünü fethetmiş olurduk” demişti. Bu harpten sonra Hülagu, ülkesindeki Altınordu Devleti’ne tabi bütün tüccarları öldürttü. Berke de, kendi ülkesinde bulunan İlhanlı imparatorluğu tebaasından tacirleri aynı mukadderatla cezalandırdı¹⁴⁵.

1262 yılında Altınordu Han’ı Berke, Baybars’la ittifak halinde bulunduğundan, Altınordu’ya bağlı kabilelerden olup, Hülagu’nun hizmetinde bulunan Moğol askerlerine, ya memleketlerine dönmeleri ya da Memlûk kuvvetlerine katılmaları çağrısı yaptı. Bunun üzerine birçoğu Suriye ile Mısır’a hareket etti ve oralarda yerleşti. Bu göçmenler Vafidiye adıyla anılmıştır¹⁴⁶.

Abaka Han, İlhanlı tahtına geçtiği zaman, Altınordu devleti Emir Nogay’ın başında bulunduğu kuvvetlerle İlhanlılar’a karşı Derbent tarafından saldırıya geçti. İlhanlı Şehzade Yeşmut, bu saldırıya karşı harekete geçti. İki taraf arasında 20 Temmuz 1265 yılında Aksu ırmağı kenarında cereyan eden savaş İlhanlılar lehine sonuçlandı¹⁴⁷. Beklemediği bir mağlubiyete uğrayan Altınordu hükümdarı Berke Han, bizzat kendisi harekete geçti. Yanında 300.000 kişilik muazzam bir kuvvet bulunuyordu. Berke Han, harekete geçmeden önce Memlûk hükümdarı Baybars’a haber göndererek, ondan yardım istedi. Aynı zamanda Berke, Mengü Timur’u Bizans’ta bulunan sabık Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus’u esaretten kurtarması için görevlendirdi¹⁴⁸. Bütün bu hareketlere karşı Abaka Han, bütün güçlerini toplayarak, Kafkaslar’a yani Berke Han’a yöneldi. Abaka, Altınordu kuvvetlerinin çokluğunu görünce, Kür ırmağı üzerindeki köprüleri yıktırarak, zaman kazanmaya çalıştı. Berke han, Tiflis üzerinden İlhanlı topraklarına girmeyi denediysen de çok geçmeden yolda rahatsızlanarak öldü¹⁴⁹. Onun ölümüyle müttefiklerinin kuşatmasından kurtulan İlhanlılar, rahat bir nefes almışlar ve en azından

¹⁴⁵ Nuveyri, *Nihayetü'l-Ereb*, s.359-360. Nuveyri, Berke’nin amcasının oğlu Nogay’ın bu savaşta şehit olduğunu söyler.; A. Y. Yakubovskiy, *Altınordu ve İnhitatu*, Çev., Hasan Eren, Maarif Basımevi, İstanbul 1955, s.59.; W. De. Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, Çev., İsmail Hakkı İzmirli, Maarif Mat., İstanbul 1941, s.153.; W. Barthold, “Berke”, *İA.*, C.2, MEB. Yay., Eskişehir 1997, s.554.; Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s.268.

¹⁴⁶ Holt, *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517’ye Yakındoğu*, s.96.

¹⁴⁷ Nadir Devlet, “İlhanlılar”, s.66.

¹⁴⁸ Berke Han, Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus’a Kırım’da Suğdak ve Solhad şehirlerini iktâ olarak vermiş ve burada 1279 yılında ölümüne kadar rahat bir yaşam sürmesini sağlamıştır. Bkz. İbn Bibi, *Selçuk Name*, C.II, s.161-162.; İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s.33.; Yakubovskiy, *Altınordu ve İnhitatu*, s.65.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.500.

¹⁴⁹ W. Barthold, “Berke”, *İA.*, C.2, MEB. Yay., Eskişehir 1997, s.555.

Anadolu'daki hakimiyetlerini korumaya devam etmişlerdir¹⁵⁰. Bununla beraber İlhanlılar'a karşı ittifak yapan Memlûk Sultanı Baybars, 1266 yılında, Akdeniz'de İlhanlılar'ın en önemli müttefiki ve vasalı olan Kilikya Ermenilerine karşı düzenlediği büyük bir sefer sonucu Çukurova bölgesini tahrip etmek suretiyle bu küçük Baronluğa önemli bir darbe vurdu¹⁵¹.

İlhanlı hükümdarı, Memlûk saldırısına misilleme yapmaya hazırlanırken, Baybars'ın, 1268 yılında önce Yafa daha sonra da, Moğollar'la dostane münasebetler içinde bulunan Haçlılar'ın elindeki Antakya'yı ele geçirmeyi başardığı haberi geldi. Haçlılar'dan alınan ganimetler, kase dolusu ölçülerle dağıtılmış ve çocuk yaştaki bir oğlan'ın eline 12 dirhem, kız çocuğun eline ise 5 dirhem geçmişti. Kale ve kiliseler ateşe verilerek harabeye çevrilmiştir¹⁵².

Abaka Han 1268 yılında Memlûklar'a karşı Papa'ya gönderdiği mektubunda kardeşinin emrine gönderilmek üzere bir ordu hazırlatmış ve “*Mukaddes makamınız için hazırlattığınız orduya bizim yardımımız için, orduyu süratle toplamaya gayret ediniz ki, düşmanlarımız bir taraftan sevgili kayınpederimiz imparatorun tavsiyesiyle gelen Aragon kralının ordusu, diğer taraftan da bizim ordularımız tarafından kat'i şekilde imha edilsin. Arzu ediyorum ki, bu müşterek hareketin haberi, düşmanlarımıza süratle verilsin ve bu sayede rivayet ve fiil aynı zamanda tesirlerini icra etsin ve Babil'in*¹⁵³ köpek soyundan olan kafirler ortada tamamen mahvolsunlar” demekle Memlûk ilerleyişine karşı müttefik bir ordu ile cevap vermek istemiştir¹⁵⁴. Memlûk ilerleyişi karşısında dehşete kapılan Abaka, düşmanı durduracak yeni planlar hazırlarken, bu kez de doğudan Çağataylı Barak'ın

¹⁵⁰ Berke'nin ölümünden sonra kardeşi Mengü Timur (1266-1280) Altınordu tahtına geçtiyse de sadece nüfuz alanı Kıpçak bölgesiyle sınırlı kalmıştır. Bununla beraber Mengü Timur zamanında da İlhanlılar'la savaşlar devam etmiştir. Nuveyri, *Nihayetü'l-Ereb*, s.361.; Özalp Gökbilgin, “1313-1357 Yılları Arasında Altınordu Devleti”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, Erzurum 1972, s.4.

¹⁵¹ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.586.; Erdem, “Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakındoğu'ya Etkileri”, s.11-12.

¹⁵² Makrizi, *Kitabu's-Suluk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülük*, s.568.; Nuveyri, *Nihayetü'l-Ereb*, s.393.; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.588-589.; W. Heyd, *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, Çev., E. Ziya Karal, TTK. Yay., 2. baskı, Ankara 2000, s.395.; Reuven Amitai, *Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War, 1260-1281*, s.119.; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, s.1056.; M.Fuad Köprülü, “Baybars I”, *İA.*, C.2, s.358.

¹⁵³ Babil ifadesinden daha çok Irak ve çevresi anlaşılmalıdır. Bkz. G. Le Strange, *The Lands of The Eastern Caliphate*, s.24.; Ernst Herzfeld, “Babil”, *İA.*, C.2, MEB. Yay., Eskişehir 1997, s.177-179.

¹⁵⁴ Gino Borghesio, “Papalığın Moğollarla Münasebeti”, *Ülkü*, C.7, S.42, Ağustos/Ankara 1936, s.450-456'da s.452-453.; Reuven Amitai, *Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War, 1260-1281*, s.93.

Horasan'a saldırdığı haberini aldı ve ancak Çağataylıları mağlup ettikten sonra 1271 yılında Memlûklara karşılık verme imkanını bulabildi. Ekim ayında kuzey Suriye'ye giren Moğol birlikleri, Haleb üzerinden Hums'a kadar ilerledilerse de, Memlûkların karşı hareketi sonucu geri çekilmek zorunda kaldılar¹⁵⁵.

Abaka, kardeşi Mengü Timur komutasında 80.000 kişilik muazzam bir kuvveti, Ekim 1281 yılında Suriye üzerine gönderdi. İki taraf arasında Hums yakınlarında yapılan savaşta yine Memlûklar galip geldi. Bu olay üzerine çok sinirlenen Abaka, çok geçmeden üzüntüsünden öldü¹⁵⁶.

Sultan Kalavun'u meşgul eden dış meselelerden biri de, İlhanlı-Memlûk mücadelesinde İlhanlılar tarafını tutan dolayısıyla Yakındoğu rekabetinde tehlike oluşturan Haçlılar meselesiydi. Bu yüzden Haçlılar üzerine yürüyen Sultan Kalavun 13 Safer 688/ 27 Nisan 1289 yılında şiddetli çarpışmalardan sonra Trablus'u fethetti¹⁵⁷. Ertesi yıl Akka'yı kuşatmaya hazırlanırken vefat etti. Akka, el-Melik el-Eşref zamanında fethedildi. Böylelikle Filistin'de Hristiyan hakimiyeti sona ermiş oldu¹⁵⁸.

Gazan'ın Suriye seferini düzenlemesinde Memlûklar'dan kaçan ve 1299 yılında Gazan'a sığınan Şam emiri Seyfeddin Kıpçak etkili olmuştu. Artuklu hükümdar II. Gazi de bu seferde bulunuyordu. Gazan Han, büyük bir orduyla Fırat'ı geçti. Kısa bir zamanda Haleb'i zaptetmeye, Hıms yakınında Vadiü'l-Hazindar mevkiinde Memlûklar'ı mağlup etmeye ve Dımaşk'ı ele geçirmeye muvaffak oldu. Şam işgal edildi. Emir Kıpçak sayesinde yağma ve tahribat olmadı ise de, türlü tüccar ve esnaftan 3.600.000 dirhem para toplanıp, İlhanlı hazinesine gönderildi. Alınan silah, mal ve elbise bu hesaba dahil değildi.

¹⁵⁵ Spuler, *İran Moğolları*, s.81.; Erdem, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakındoğu'ya Etkileri", s.12.

¹⁵⁶ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.607-608.; Ziada, "The Mamluk Sultans to 1293", s.751.; W. Barthold, "Abaka", *İA.*, C.I, MEB. Yay., Eskişehir 1997, s.4.

¹⁵⁷ Muhammed bin Şakir el-Kutbî, *'Uyunu't-Tevarih (H.688-699)*, Tahkik, Nebile Abdulmenam Davud, Bağdad 1991, s.14.; İbn İyas, *Bedayiu'z-Zuhur fi Vekai'i'-Duhur*, C.I/1, s.359.; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.627-628.; Heyd, *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, s.395.; Koprman, "Memlûkler", *D.G.B.İ.T.*, C.6, s.471.; Deguignes, *Büyük Türk Tarihi*, C.7, s.2237.; Aktan, "Bahri Memlûklerden Sultan Kalavun ve Hanedanı", s.615.; Bernard Lewis, "Mısır ve Suriye Fatimi Hilafetinin Sonuna Kadar", s.226.; Cengiz Orhonlu, "Trablus", *İA.*, C.12/1, s.453.; Holt, *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu*, s.105.

¹⁵⁸ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.639-640.; F. Buhl, "Akka", *İA.*, C.1, s.250.; Deguignes, *Büyük Türk Tarihi*, C.7, s.2237.

Gazan Han, Papa seçilen VIII. Bonifacius (1294-1303)'u kutlamak için özel bir elçi göndermeye karar verdiğiğinde, Tebriz'de buldukları anlaşılan Floransalı Bastardi ailesinden Giuscardo'yu seçmişti. 100 kişiyi bulan kalabalık bir elçilik heyeti ile 1300 yılında St. Jean du Latran'da bulunan Papa'nın yanına ulaşan Giuscardo ona, Gazan'ın Memlûklar'ın elinde bulunan Şam'ı aldığı haberini de iletmiş ve bu haber Avrupa'da büyük yankılar uyandırmıştı¹⁵⁹.

Gazan Han'ın Şam'ı almasının akabinde daha İran yolunda iken Memlûklar, Suriye'nin çoğunu geri aldılar. Sonuçsuz kalan barış görüşmelerinden sonra Gazan Han, tekrar Memlûklar üzerine harekete geçti. Suriye üzerine düzenlenen son büyük Moğol saldırısını gerçekleştirmek için yine Fırat'ı geçti. 20-21 Nisan 1302'de Dımaşk yakınındaki Mercu's-Suffar mevkiinde iki ordu karşılaştı ve Memlûklar zafer kazandı¹⁶⁰.

Bizans İmparatoru Andronikos, İlhanlı hüküdarı Gazan Mahmud Han'a kızkardeşi Marya'yı vermek suretiyle onunla ittifak kurmak istiyordu. Ancak prenses Marya henüz yolda iken, Gazan Mahmud Han, Rey'de vefat etti (H.13 Şevval 703/ M.19 Mayıs 1304). Yerine geçen Olcaytu Han, prensesle evlendi ise de, Bizans arzuladığı emellerine nail olamadı. Zira İlhanlılar'ın gerek iç karışıklıklar, gerekse de Mısır Memlûkları ile mücadelesi, onların Bizans'a yardım işini imkansız kılmaktaydı¹⁶¹.

Olcaytu Hudabende, İlhanlı tahtına oturduktan sonra Memlûk Sultanı Melik Nasır'a elçilik heyeti gönderip barış ve ittifak teklif etti¹⁶². Olcaytu daha sonraki zamanda Fransa kralı Philippe le Bel'e 1306 yılında yazdığı mektupta, Memlûkları

¹⁵⁹Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I-Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine Kadar*, Kültür Bakanlığı Yay., Doruk Mat., Ankara 2000, s.187.; Deguignes, *Büyük Türk Tarihi*, C.7, s.2259.; Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, C.2, s.456.; Holt, *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, s.112.; Bernard Lewis, "Mısır ve Suriye Fatimi Hilafetinin Sonuna Kadar", *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, Çev., Hamdi Aktaş, C.1, Hikmet Yay., İstanbul 1988, s.227.

¹⁶⁰ Bernard Lewis, "Mısır ve Suriye Fatimi Hilafetinin Sonuna Kadar", s.227.; Deguignes, *Büyük Türk Tarihi*, C.7, s.2261.; Bu savaşta devrin büyük alimi İbn Teymiye'de bulunuyordu. Bkz. Mahmud Şakir, *H. Adem'den Bugüne İslam Tarihi*, Çev., Ferit Aydın, C.5, Kahraman Yay., İstanbul 1993, s.418.

¹⁶¹ Togan, Olcaytu Han'ın 30 kadar askerin Bizans kaynaklarında Bithnya'da Keşişdağı (Uludağ) civarına yardıma gönderildiğini söyler. Bkz. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s.333.; Ahmet Şimşirgil, *Birincil Kaynaklardan Osmanlı Tarihi*, KAYI, Tarih Düşünce Kitapları Yay., İstanbul 2004, s.39.; Turan, *Selçuklular Zamamında Türkiye*, s.652.

¹⁶² en-Nüveyri, *Nihayetü'l-Ereb*, C.27, s.417.

ezmek için Hıristiyan hükümdarlarla geniş kapsamlı bir ittifak yapılması yolunda bir teklif sunmuş fakat bu da sonuç vermemiştir¹⁶³.

Olcaytu'nun ölümünden sonra meydana gelen sarsıntılardan sonra bizzat Mısır sultanı, Ayıtmış'ı 2.000 dinar ile 1322 yılında Ebu Said Bahadır Han'a gönderip dostane münasebetler kurmak istemiştir. Elçinin Tebriz'de İlhan ile imza ettiği antlaşma, Cuma günü minberden ilan edildi. Ebu Said'in elçi ile gönderdiği hediyeler 200.000 dirhem kıymetinde olup, bir incinin değeri 40.000 dirhem tutuyordu. Memlûk elçisi antlaşmanın bir suretini yanına alarak 1323'de Mardin'e geldi¹⁶⁴.

İlhanlı devleti yine de tedbiri elden bırakmıyordu. Suriye üzerinden gelecek olan bir Memlûk tehlikesine karşı Küçük Ermenistan'a yardım ediyordu. Böyle hareket etmekle hem güney sınırlarını kuvvetlendiriyor hem de Türkiye üzerindeki hakimiyetini kuvvetlendiriyordu. Bununla birlikte çok geçmeden İlhanlı devletinde Emir Çoban krizi yaşandı¹⁶⁵. Bundan sonra da İlhanlı devleti iç mücadelelerle uğraştı. Ebu Sa'îd bu mücadelelerde artık mühim bir rol oynayamadı ve 1335 yılında Kafkasya'da bir sefer esnasında öldü. Bunun neticesinde her ne kadar 1355 yılına kadar tahta çıkışlar olduysa da İlhanlı Devleti fiilen sona ermiş bulunuyordu.

¹⁶³ Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I-Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine Kadar*, s.183.

¹⁶⁴ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.192-193.; W. Barthold, "Ebû Sa'îd", *İA.*, C.4, s.44-46'da s.45.; Ali Aktan, bu anlaşmanın M.1320 yılında yapıldığını söylemektedir. Aktan, "Bahri Memluklerden Sultan Kalavun ve Hanedanı", *Belleten*, C.LIX, S.226, Aralık/1995, s.614.

¹⁶⁵ Spuler, *İran Moğolları*, s.137-138.

İKİNCİ BÖLÜM

İLHANLI-MEMLÛK İLİŞKİLERİNİN İKTİSADÎ CEPHESİ

I-XIII. YÜZYILDA YAKINDOĞU'DA TİCARET

XIII. asrın ilk yarısında, Karadeniz ve Akdeniz'de mühim limanlara sahip olan ve memleket içinde sükun ve asayişini temin ederek büyük ticaret yollarını ve ticaret emniyetini tanzim eden Selçuklu idaresi, Anadolu'da şehir ve kültür hayatını büyük merkezlerde toplamıştı¹⁶⁶. Türkiye, İran, Suriye ve Irak'a bol miktarda kasaplık hayvan ihraç ediyor, meşhur atlarını da yüksek bir fiyata satıyordu. 1226 yılında Erzurum'dan Tebriz'e giden bir kervana mensup bir tacir, bir defasında 20.000 baş koyun sevk etmişti. Anadolu'da bol buğday, prinç ve pamuk ziraati yapılıyor, Sivas yakınında ve Luluve (Ulukışla)'de demir; Kastamonu ve Diyarbakır civarında bakır; Bayburt, Gümüşhacı ve Kütahya çevresinde gümüş madenleri çıkarılıyordu. Doğu Karahisar (Şebinkarahisar) ve Kütahya'nın zengin şapları, İtalya'da gelişmeye başlayan dokuma sanayi için ihraç ediliyordu. XIII. asır ortalarında Selçuklu Sultanından bütün Türkiye şaplarının işletme imtiyazını alan biri Venedikli, diğeri Cenevizli iki tacir, Konya'da bulunuyorlardı¹⁶⁷.

Türkiye Selçuklu Sultanları XIII. asırda, henüz karşılıklı hukûkî bir akid haline gelmemekle beraber karada ve denizde tecavüze uğrayan ecnebi tüccarlarının mallarını devlet hazinesinden tazmin etmekle ilk sigorta müessesini fiilen kurmuş oluyor ve milletlerarası ticareti teşvikte aldıkları birçok tedbirler arasında bunu da tatbik ediyorlardı¹⁶⁸.

Ortaçağ'da ticaret alanında meydana gelen gelişmeler, bankacılık işlemlerinin de gelişmesini zorunlu kılmıştır. Avrupa, Bizans ve İslam dünyasında yapılan ticarete nakit para taşıma oldukça riskli idi. Aynı zamanda pratik de değildi. Zira kara ve denizde eşkiyalık ve korsanlık hareketleri kol gezmekteydi. Yakındoğu'da

¹⁶⁶ Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, Boğaziçi Yay., 5.baskı, İstanbul 1999, s.95.; M. Fuad Köprülü, "Anadolu Selçuklu Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *Bellekten*, C.27, s.385.

¹⁶⁷ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.363.; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi-Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s.519.

¹⁶⁸ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.431.

Harzemşahlar, Türkiye Selçuklu Devleti'ne Yassıçemen savaşında mağlup olduktan sonra Suriye taraflarına yönelmişler, Harran, Urfa, Suruc, Rakka, Ra'sulayn beldelerini ele geçirmişlerdir. Harzemşahların baskılarından, yağmalarından Suriye, Diyarbakır, Mısır ve Cizre melikleri korku içindeydiler. Çünkü Harzemşahlar, ani baskınlarla, tüccar kabilelerini kazançtan, halkı da ziraat yapmaktan ve geçimlerini temin etmekten alıkoyuyor, onlara zarar veriyorlardı¹⁶⁹. İşte bu riski ortadan kaldırmak ve ticarî işlemleri daha kolaylaştırması açısından sarraflar çek, havale (poliçe) işlemlerini keşfetmişlerdir. Havale işleminde, parasını bir banker nezdinde yatıran müşteri bir mektup alarak, bunu bu bankerin başka bir şehir veya ülkedeki görevlisine ibraz ederek, mektupta yazılı olan meblağı tahsil edebilmekteydi¹⁷⁰.

Moğol devrinde asayişsizlik ve Memlûk-İlhanlı mücadelesi yüzünden Anadolu ticareti çok sarsılmıştı. İlhanlılar'ın tabii ve müttefiki olan Ermeniler de, Putperest Moğollar namına Anadolu-Suriye üzerindeki büyük kervan yolunu basıyorlardı. H.673/M.1274 yılında Anadolu'dan Suriye'ye, Türkmen at ve katırlarını götüren bir kervan, Ermeniler tarafından Göynük'te soyulmuş, huzursuzluk bütün memleketlere yayılmıştı. Bunun üzerine Sultan Baybars, Kilikya'ya girmiştir¹⁷¹.

Anadolu'da, 1276 Karamanlı isyanı sırasında, Kilikya'dan Ereğli'ye gelirken soyulan 80 kişilik bir Frenk kervanında bulunan bir Hıristiyan tacirden alınan ganimet yalnız nakit olarak 120.000 dinar miktarında idi¹⁷².

Selçuklular zamanında Malatya'da sof¹⁷³ ismi verilen ve pek mükemmel dokunan beyaz renkli bir tür dokuma, Memlûklar'da üst elbisesi, yani hil'at olarak kış mevsiminde giyilmekteydi¹⁷⁴. Ayrıca Konya'dan Mısır'a Kamereddin adı ile meşhur olan Kaysılar sevk edilirdi¹⁷⁵.

Anadolu'da köle ticaretinin en önemli pazarlarından biri Sivas, ikincisi de Yabanlu Pazarı idi. Buralardan satın alınıp da, Mısır'a gönderilen köleler arasında,

¹⁶⁹ İbn Bibi, *Selçuk Name*, C.II, s.39.; İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, s.25.

¹⁷⁰ Sezgin Güçlüay, "Ortaçağ'da Ticari Müesseseler (Bankalar, Birlikler, Şirketler)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.11, S.2 Temmuz/Elazığ 2001, s.298.

¹⁷¹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.371.; Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yay., 5.baskı, İstanbul 2000, s.123.

¹⁷² Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.371.

¹⁷³ Sof: Yün, yün yapağı veya yün dokuma. Bkz., Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 1997, s.961.

¹⁷⁴ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, s.250.

¹⁷⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.364-365, 391.

Sultan Baybars (1260-1277) da vardı. Bu yüzden de İlhan Abaka, ona yazdığı mektupta kendisini “*Sivas’ta satılmış bir köle*” diye aşağılamıştı¹⁷⁶. Sultan Kalavun (1279-1290) da Kıpçak asıllı bir köleydi. Mısır’da Sultan es-Salih’e satılmış ve onun memlûklarından biri, Alaaddin Aksungur es-Saki tarafından Elf (1000) altına satın alındığı kabul edildiği için “Elf” (Binlik) lakabı ile anılıyordu¹⁷⁷.

Selçuklu Sultanları Mısır’a köle satışlarını zaman zaman durdurmaya çalışmışlarsa da, bu söz konusu ticarete son vermek amacına yönelik olmayıp, Memlûk sultanlığını güç duruma sokmak gibi siyasal bir anlam taşıyordu. Moğollar döneminin ünlü veziri ve tarihçisi Reşideddin de, Moğollar’ın esir ettikleri Kıpçaklar’ı büyük gruplar halinde sattıklarından bahsetmektedir. Gazan Han (1295-1304) bu insan satışına son vermek istemiş, ancak çok kârlı olan köle satışlarını ortadan kaldıramamıştır¹⁷⁸.

Kölelik, Altınordu devletinde de önemli bir yer tutuyordu. Genellikle savaşta alınan esirler arasından çıkan köleler, üretim elemanı olmaktan çok, bir ticaret malı sayılıyordu. Savaş esirlerinden başka Kafkas kabilelerinden de pek çok kadın ve erkek köle toplanmakta olup, bunlar daha çok İslam ülkelerinde aranıyorlardı. Karadeniz’in kuzeyinde yaşayan ve birbirleriyle sürekli savaş halinde olan Türk, Rus ve değişik kökenli öteki milletler, esir ettikleri erkekleri, kadınları ve çocukları esir tüccarlarına yarışır gibi satıyorlardı¹⁷⁹. Bu hararetli esir pazarına Kırım sahillerinde koloniler kuran Cenevizliler bile katılıyorlardı. Mesela 1307 tarihlerinde Cenevizliler’in Tatar çocuklarını tutup, Müslüman ülkelere satmalarından şikayet ediliyordu. Ünlü Arap coğrafyacısı el-Ömeri, kuzeydeki köle ticareti hakkında şunları naklediyor: “Deşt-i Kıpçak Türkleri, açlık ve kuraklık zamanında erkek çocuklarını satarlar. Yani erkek çocuklarını ancak büyük bir ihtiyaç karşısında satarlardı. Bolluk zamanında ise kız çocuklarını seve seve satarlar”¹⁸⁰.

¹⁷⁶ İbn Bibi, *Selçuk Name*, C. II, s.189-190.; Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, C.II, s.172.; Kopruman, “Memlûkler”, *D.G.B.İ.T.*, C.6, s.459.; Deguignes, *Büyük Türk Tarihi*, C.7, s.2219.

¹⁷⁷ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi I*, Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2004, s.53.; Aktan, “Bahri Memlûklerden Sultan Kalavun ve Hanedanı”, s.608.; Bahattin Keleş, “XIII. ve XIV. Asırda Anadolu’da Kara ve Deniz Yolları Üzerinde Gelişen Bazı Önemli Ticaret Merkezleri (Kayseri-Sivas-Sinop ve Antalya)”, *Anadolu’da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri*, 21 Mayıs 2001, İstanbul 2002, s.29-30.

¹⁷⁸ Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I*, s.144.

¹⁷⁹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yay., 6. baskı, İstanbul 1989, s.357.

¹⁸⁰ Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I*, s.143.; Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.181.

Venedikliler ve Cenevizliler, Memlûk devleti ile çok sıkı bir ticarî münasebet içindeydiler. Venedikliler, Baybars'ın silahlanması için gerekli bütün ahşap ve madeni malzemeyi temin ederken, Cenevizliler de bu ticaretten pay almaya çalışarak, Mısır'ın köle ticaretini ellerinde tutuyorlardı. Memlûkların hassa ordularını besleyen temel kaynak durumundaydılar. Memlûklar'ın aleyhine bir ittifak kurmak ve onlar üzerine harekete geçmek bütün bu ticaretin sonu demektir. Onlar ne bu ticareti aksatmak ne de Memlûklar'a karşı harekete geçmek istiyorlardı. Venedikliler, Suriye limanlarındaki Haçlı kontluklarından istifade eden Cenevizliler ve Pisalılar aleyhine çalıştılar. Sultan Kalavun dönemine gelindiğinde çoğu Haçlı limanı Memlûklar tarafından ele geçirilmişti. Geriye kalan Suriye limanları vasıtasıyla ticaret devam ediyordu¹⁸¹.

XIII. yüzyılın sonlarına doğru Cenevizliler'in 1290 yılında Memlûk Sultanlığı ile yaptıkları anlaşmada ise, gümrük vergisi, tartılması gereken mallarda %12, kumaş ve kereste için %10, çubuk halindeki külçe altın için %6 ve altın ya da gümüş paralar için de %4 olarak öngörülmüştü¹⁸².

¹⁸¹ Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, C.2, s.459.; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Çev., Fikret Işıltan, C.III, TTK. Yay., Ankara 1992, s.285.; Öztürk, "XIII. ve XVII. Yüzyıllar'da Karadeniz Ticareti", s.118.

¹⁸² Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I*, s.173.

II-MISIR, İRAN VE ANADOLU ÜÇGENİNDE TİCARET YOLLARI

Atlantik'ten Çin'e kadar olan Çöl zinciri, İran yaylalarının iki yakasında çift hale gelmektedir: Batıda sıcak çöller, kuzeyde ve doğuda soğuk çöller uzanmaktadır. Fakat bu geniş alanlar arasında süreklilik vardır ve buralardaki kervancılık sayesinde çift hörgüçlü Asya devesiyle, tek hörgüçlü Hecin devesi, Anadolu ve İran'da buluşmaktadırlar¹⁸³.

Trabzon-Bayburt-Erzurum-Tebriz hattı bütün ortaçağlar boyunca önemini koruyan bir ticaret yolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konumun oluşmasında ön plana çıkan husus, Anadolu'nun Boğazlar ve Ege yoluyla Akdeniz'e ve Avrupa'ya bağlandığı gibi doğrudan doğruya Karadeniz üzerinden de Rusya'ya ve diğer Avrupa ülkelerine giden yolların kavşak noktasında bulunmasıdır. İtalyan şehir devletleri de faaliyetleriyle bu yolun canlanmasına katkı sağlamıştır¹⁸⁴.

Anadolu'daki başlıca yollar şunlar idi:

- a. Antalya ve Alaiye (Alanya) limanlarından gelen bir ana yol, Konya üzerinden Aksaray-Kayseri-Sivas-Erzincan-Erzurum yoluyla İran ve Gürcistan'a;
- b. Bu yolun Sivas'tan Güneydoğu'ya ayrılan kolu, Malatya-Diyarbakir-Mardin-Musul üzerinden Bağdat ve Basra'ya;
- c. İstanbul-İzmit-İznik-Eskişehir-Akşehir-Konya-Ulukışla-Adana-Haleb-Şam üzerinden Mısır'a;
- d. Haleb'den ayrılan yol, Kilis-Nusaybin-Musul-Bağdat ve Basra'ya;
- e. Antalya ve Alaiye'den gelip, Konya üzerinden kuzeye çıkan bir yol Ankara-Çankırı-Kastamonu-Sinop üzerinden, denizden Kırım'a ulaşıyordu¹⁸⁵.

Tebriz'den Akdeniz sahillerine ulaşan ticaret yolu Tebriz'den Erzen'e kadar yüksek ve dağlık araziden geçer. Erzen'den itibaren yolun yüksekliği azalır ve düz

¹⁸³ Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çev., Mehmet Ali Kılıçbay, C.I, Eren Yay., İstanbul 1989, s.104.

¹⁸⁴ Gül, "XIII. Ve XV. Yüzyıllar'da Anadolu Türkleri İle Trabzon İmparatorluğu Arasındaki İlişkiler", s.422.; Öztürk, "XIII. ve XVII. Yüzyıllar'da Karadeniz Ticareti", s.118.

¹⁸⁵ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s.119-120.; Halit Erkiletlioğlu, *Kayseri Tarihi*, İl Kültür Müdürlüğü Yay., Kayseri 1993, s.167-168.

bir arazide devam eder. Ortaçağ'da İran bölgesini Akdeniz sahiline bağlayan Tebriz-Haleb kervan yolunun XI. yüzyılda tespit edilen güzergahı ve bu güzergahın menzilleri şunlardır:

- a. Tebriz
- b. Merend: Tebriz'in aşağı yukarı 60 km kuzeyindedir.
- c. Hoy: IX. ve X. yüzyıl müelliflerinde Huvayy şeklinde geçer. İran Azerbaycanında bulunur.
- d. Şikem-âbâd: Sökmen-âbâd olmalı.
- e. Nevşehir: XI. yüzyılda adı geçmeyen bu menzil muhtelemen XIII. yüzyılda teessüs ettiği kabul edilebilir.
- f. Bargiri: Van gölüne dökülen Bendimahi suyunun geçtiği ovadadır. Bugün Muradiye diye bilinir.
- g. Van: Van gölünün doğu kenarında eski bir kaledir.
- h. Vustan veya Vastan: Bugün Van'ın bir ilçesi olan Gevaş.
- i. Ahlat: Günümüzdeki Ahlat şehrinin birkaç kilometre doğusundadır.
- j. Bitlis: Günümüzdeki Bitlis şehri.

Bitlis'ten sonra Erzen-Meyyâfarikin-Diyarbakir-Harran-Suruç güzergahını takip ederek Haleb'e ulaşır¹⁸⁶.

1191'den 1322 yılına gelinceye kadar Memlûk Sultanları, Suriye-Filistin kıyılarında Haçlılar'dan aldıkları kaleleri yerle bir etmişler, limanların çoğunu harabeye çevirip, liman girişlerini enkazlarla doldurmuşlardı. Bu yüzden de eski büyük limanlar kısa sürede önemlerini ve Levante ticaretindeki yerlerini yitirmişlerdi. Haçlı prensliklerine son veren Memlûk sultanlarının Latinlere karşı sürdürdüğü savaş ve onlardan alınan limanların tahrip edilmesi, bu bölgede ticaret yapan Avrupalı'ları Asya içlerine giden yollar üzerinden başka ülkelere yönelmek zorunda bırakmıştı. Böylece gözler eskisinden daha fazla olarak kuzeye, Anadolu'ya çevrilmişti¹⁸⁷.

1243 yılında sarsılan Türkiye Selçuklu devleti, gittikçe ağırlaşan Moğol baskısına, müdahalelerine uğramıştır. Bununla beraber Anadolu'da gelişen iktisadî

¹⁸⁶ M. Kemal Özergin, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul 1959, s.59-63.

¹⁸⁷ Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I*, s.135.; Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s.123.

ve medenî yükseliş ve milletlerarası ticaret yolları daha yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir¹⁸⁸.

Milletlerarası ticaretin artması Anadolu'da pazarların kurulmasına sebep olmuştur. Bu pazarlar genellikle şehirlerin uzağında, yabanda kurulduğu için yabancı adını alıyorlardı. Kayseri-Elbistan arasında, Anadolu ile Suriye ve Irak kervanlarının işlediği milletlerarası bir kervan yolu üzerinde, Karahisar ovasında kurulan Yabancı Pazarı çok meşhur idi. Buraya Doğu-Batı, Güney-Kuzey yönlerinden, uzak diyarlardan ecnebi tüccarlar büyük bir gayret sarfederek gelirlerdi. Doğu'dan gelenler Batı'nın, Avrupa'dan gelenler de Doğu'nun, hakeza Kuzey de Güney'in mallarını satın alıyordu. Bu pazarda başlıca Türk, Rum köle ve cariyeleri, güzel at ve katırlar, parlak atlas kumaşları, kunduz ve samur kürkleri satılırdı. Bu pazarların geleneklerinden biri de satılan malın asla geri alınmaması idi. Mesela tacirlerden biri buradan yüksek bir fiyata yakışıklı bir memlûk delikanlısı satın almış, fakat satıcı uzaklaştıktan sonra kölenin güzel bir kız olduğunu görmüştür¹⁸⁹.

Yabancı pazarı gibi yerlerde hanlar, dükkanlar açılarak, bu Pazar yerleri şehir haline geliyordu. Mardin'in güneyinde Koçhisar (Dunaysar, Kızıltepe), böyle bir Pazar olarak gelişmiş ve bir şehir haline gelmişti. Dunaysar pazarına Suriye, Anadolu ve Diyarbakır taraflarından çok sayıda insan gelirdi. Kırşehir-Kayseri yolu üzerinde kurulan Ziyaret pazarı da, bu suretle bir kasaba haline gelmiştir¹⁹⁰.

Yakındoğu'da çok sayıda Türkmen göçebe yaşadığı için bu pazarların bazıları Türkmenlerin hayvan mahsullerini sattıkları ve mamul madde aldıkları pazarlardı. Bu sebeple bunlara Türkmen pazarları adı verilirdi. Kırşehir'de¹⁹¹ Haleb'de Musul'da meşhur Türkmen pazarları vardı. Devletin vergilere dair emir ve yasakları bazen buralardaki cami duvarlarına asılırdı¹⁹².

¹⁸⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.505.; Refik Turan, "XIII. Yüzyıl Anadolu Buhranı ve Ayakta Kalan Güçler", s.530.

¹⁸⁹ Bu pazarda çok revaçta olan Saklatun denilen çok değerli bir tür ipeklili kumaş, kırmızı ile mavi renkte ve altın işlemeli olarak mevcut idi. En güzelleri Bağdat'ta dokunuyordu. Avrupa'da da büyük bir üne sahip olan cicalatun (Fransa ve İngiltere'de), cicalât (Almanya'da), cicalâton (İspanya'da) adları ile anılırdı. Faruk Sümer, *Yabancı Pazarı-Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1995, s.15,17.; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.337.

¹⁹⁰ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s.126

¹⁹¹ *Kırşehir Emiri Cacaoğlu Nur al-Din'in 1272 tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, Ter., Ahmet Temir, TTK Yay., 2. baskı, Ankara 1989, s.111.

¹⁹² Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.368.

Güney sahillerdeki limanlar, yerel pazarlar olmaları dışında Anadolu'dan geçen Asya-Avrupa arası ticaret yollarının varış ve çıkış noktalarında bulunmaları yönünden de önem taşımaktaydı¹⁹³. Bir kısmı sahil kenti, ötekisi ise deniz ortasında müstahkem bir kale olmak üzere iki kısımdan oluşan Korykos¹⁹⁴ ise en güvenli liman diye tanındığı gibi, Katolik Ermeniler'in Başpiskoposluk makamı olarak önem taşıyordu. Bu limanların karayollarıyla Anadolu içlerine, kuzeyde Karadeniz'e, doğuda İran üzerinden Asya'ya bağlı bulunmaları, önemlerini daha da arttırıyordu. Haleb'den gelen karayolu, XIII. ve XIV. Yüzyıllar'da ıssız bir yer olan bugünkü İskenderun'un kuzeyinden geçerek, Küçük Ermenistan topraklarına giriyor, oradan da sahili izleyerek Misis'e varıyordu¹⁹⁵.

Türkiye'den geçen ticarî yollar aynı zamanda zengin ticarî malları nakleden kervanları, hudut civarında düşman çapulculardan, göçebe ve eşkıya baskınlarından koruyacak emniyetli mekanlar olan kervansaraylara ihtiyaç duymaktaydı. En önemli Selçuklu kervansarayları milletlerarası ticaret yolları üzerinde bulunmaktaydı.

Türkiye üzerindeki başlıca tarihî kervansaraylar şunlardır: Alâiye civarında Şerefzâh Han'ından kuzeye doğru menzil menzil sıra ile Evdir Han, Kırkgöz Hanı, Susuz Han ve İncir Hanı (Burdur ve Isparta civarında), Uluborlu'ya bağlı Dâdil köyünde Er-tokuş, Akşehir'in batısında İshaklı Hanı, Akşehir ile Ilgın arasında Altun-aba (Argıt Hanı) gibi kervansaraylar vardır. Konya, Aksaray ve Kayseri arasında Zencirlü, Obruk, Kaymaz, Zazatin, Aksaray-Ürgüb arasında Hoca Mesud, Alaî (Nevşehir yolunda), Pervâne, Ağzıkara, Latif kervansarayları bulunmaktadır. Kayseri'nin 40 km doğusunda Karatay, Kayseri ile Sivas arasında Sultan Hanı, Lala, Sivas ile Tokat arasında sıra ile Yenihan (İlhanlılar zamanı), Çiftlik Hanı, Tokat ile Zile arasında Hatun Hanı, daha ileride Azine-Pazar Hanı gibi meşhur kervansaraylar mevcuttur. Bu büyük kervansarayların hemen hepsinin XIII. asra ait olması, bu devrin ticarî vaziyetinin ne kadar önem arzettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bununla beraber kervansaraylar'da ilim sahibi ve kültürlü insanlar için kütüphane

¹⁹³ Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I*, s.57.; Özergin, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, s.65.

¹⁹⁴ Burası, Kıbrıs adasından 20 mil uzaklıkta bulunmaktadır.

¹⁹⁵ Heyd, *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, s.409.; Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I*, s.91.

kurulması ve diğer yolcular için de, satranç takımları bulundurulması devrin kültür ve medeniyet seviyesi bakımından dikkate şayandır¹⁹⁶.

Karayolları üzerindeki kervansaraylara karşılık olarak şehir ve kasabalarda da, yolcuların ve tüccarların yararlandıkları önemli mimarî yapılar ise hanlardı. Hanlar, konaklama, depo ve satış yeri olmak üzere üç yönlü hizmet veriyorlardı. Kalkaşandî, Sivas şehrinde 20 hanın varlığından söz etmektedir¹⁹⁷.

Mısır, Anadolu ve İran üçgenindeki yollar Mısır'dan hareket eden bir kabile için çeşitli güzergahları kullanmayı gerektirdiği için Suriye'deki bu yollardan birini kullanmak zorundaydı:

Dımaşk Yolu: Gazze-Cinin, Beyt-i Daris-Katra'l-Udd, Evca-Tire,Cinin. Dımaşk'a gitmek isteyen birisi Cinin-Zer'in Beysan Mecami Erbed Tafes Cami-Sanameyn, Gegagib-Küsve Dımaşk istikametini izlerdi.

Safed Yolu: Cinin'den başlar, Tibnin Hittin Şuayb (a.s.)'ın kabri ve nihayet Safed'e ulaşırdı. Bir diğer yol ise Dımaşk-Bedicü'l-Fulus-Eraybine Leğran-Safed.

Haleb Yolu: Dımaşk-Han-ı Laçin-Kusayr-Han-ı Arus, Katsal-Kara, Bericu'l-Ataş-Gasvele, Sumnin-Hums, Retsen-Hama, Letmin-Trablus-Ma'arre Enkarata, Kinnesrin-Haleb.

Rahba Yolu: Cüleycile-Mesna-Karyeteyn-Hasir-Beyza-Tedmür-Erek-Suhne-Kubakib-Kevasil-Rahba.

Trablus Yolu: Gasule-Akmar-Şe'ra Arka-Trabulus¹⁹⁸.

Caber ve Cıvarı Yolu: Hıms-Selemiye-Boğaydid-Suriya-Has Caber (Ayn-ı Bezal)-Sehlan-Habur-Re'sul-Ayn

Misyaf Yolu: Hıms-Misyaf

Beyrut Yolu: Dımaşk-Miskun-Zübdan-Husayn-Beyrut.

Sayda Yolu: Dımaşk-Han-ı Mislun-Ceziret-i Sayda-Kerek Nuh-Ba'lebek.

Ba'lebek'ten Hums'a gitmek isteyen bir Kasab'a yönelir. Oradan Gasule-Şemseyn yoluyla Hums'a varır.

¹⁹⁶ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s.96-97.; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.335.

¹⁹⁷ Osman Turan bu hanların Kayseri-Sivas yolunda bulunduğunu ve 24 adet olduğunu söylemektedir. Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s.114.; Krş. Keleş, "XIII. ve XIV. Asırda Anadolu'da Kara ve Deniz Yolları Üzerinde Gelişen Bazı Önemli Ticaret Merkezleri (Kayseri-Sivas-Sinop ve Antalya)", s.31.; Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s.120.

¹⁹⁸ Yüksel Arslantaş, *Memlükler Devrinde Suriye*, Basılmamış Yüksel Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1996, s.7.; İbrahim Harekât, "Berid", *T.D.V.İ.A.*, C.5, İstanbul 1992, s.500.

Bire Yolu: Haleb-Bab-Sacur-Kelnas-Bire.

Behisni ve Cıvarı Yolu: Haleb-Samuka-Sanendra-Beytu'l-Far-Ayntab-Behisni.

Buradan Kayseri'ye kadar ulaşır. Buradan Darende yönüne giden bir kol da vardır.

Kal'atü'l-Müslimin ve Cıvarı Yolu: Ayntab-Kal'atü'l-Müslimin-Cisr-i Hacer
(Taşköprü)-Kahta.

Ayas Yolu: Haleb-Erhab-Tizin-Yağra-Bağras-Ayas.

Caber Yolu: Haleb-Cebbul-Balis-Ca'ber¹⁹⁹.

¹⁹⁹ Arslantaş, *Memlükler Devrinde Suriye*, s.8.

III- İLHANLI VE MEMLUKLARIN İKTİSADÎ FAALİYETLERİ

İlhanlılar, memleketin bayındırlığı ve halkın refahı açısından iktisadî faaliyetlere özellikle ticarete Cengiz Han döneminden beri büyük önem verirlerdi. Bu ehemmiyet, batıdan doğuya, doğudan batıya doğru yollardan geçen malları ve eşyaları korumak düşüncesi posta menzilleri (Yam) kurulmasına sebep olmuş, Ulakların çabuk gitmeleri için menzillerde atlar hazır bulundurulmuştur. Yollar üzerinde her dört fersahta birkaç adam ve hayvan bulundurulur ve İlhanın emirleri bekletilmeden, her dört fersahta bir değiştirilerek elden ele verilir, gece gündüz demeden en son süratle bu emirler ve haberler yerlerine ulaştırılırdı²⁰⁰.

Moğollar, ihtiyaçlarını temin için, göçebe iktisadiyatı ile avcılık mahsulünün pazarlarda satılmasını tanzim eden düzenlemeler yapmışlardır. Fakat ziraî şartlar elverişli olmadığından sadece göçebe ve avcılık faaliyetleri yeterli olmamıştır. Buna rağmen arazilerin ekip biçilmesi, mahsulün iyi olduğu yıllar ile mahsulün kötü olduğu yıllar gözönünde bulundurularak devamlı bir şekilde kontrol altında tutulmuş ve vergilerde Cengiz Yasasına göre bir düzenleme yapılmıştır²⁰¹.

İlhanlılar, tüccarlar arasındaki sorunlara bakan Melikü'l-Tüccar ismiyle bir memur tayin etmişlerdi. Melikü'l-Tüccar, tacirlerin bütün ticarî muamelatı ile ilgilenir ve onların gerek mahkeme ve gerekse divandaki işlerini takip ederdi. Nihayetinde tüccarın bir haksızlığa ve musadereye maruz kalmamasına çok dikkat edilirdi. Memleket dahilindeki ve haricindeki bütün tüccarların mercii Melikü'l-Tüccar idi²⁰².

Ticareti koruma siyaseti Ahmed Teküdar'ın Mısır Sultanı Kalavun'a gönderdiği mektupta tacirleri devletin direği olarak adlandırmasından anlaşılmaktadır. Mısır ile ticaret İlhanlı-Memlûk mücadelesinden oldukça etkilenmişti. Gerek Ahmed Teküdar ve gerekse Gazan Han döneminde ticaret konusunda pek başarı sağlanamamıştır. Yine de Gazan pek başarı sağlamaksızın,

²⁰⁰ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s.92.; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.482.; Spuler, *İran Moğolları*, s.459.; İsmet Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi*, AÜİF. Yay., 2. baskı, Ankara 1985,s.74.; Şerafeddin Yaltkaya, "İlhanîler Devri İdarî Teşkilatına Dair-Nasîreddin-i Tûsî'nin Bir Eseri", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C.II, İstanbul 1939, s. 15.; Harekât, "Berîd", *T.D.V.İ.A.*, C.5, s.500.

²⁰¹ Yaltkaya, "İlhanîler Devri İdarî Teşkilatına Dair-Nasîreddin-i Tûsî'nin Bir Eseri", s.11.

²⁰² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK. Yay., Ankara 1988, s.254.

ticareti yoluna koymaya çalışmıştır. Oyratların 1295 yılında çıkardıkları kargaşalık sonucu Tüccarların ve Türkmenlerin mallarını yağmalamalarını cezalandırırken, ülkenin iktisadî ve ticarî manfaatlerini de esas almıştır²⁰³.

Gazan Han, Mısır tacirlerine mümkün olabilen vaadlerde bulunmaya gayret göstermiştir. Buna rağmen Mısırlılar, özellikle el-Cezire’de birçok defalar tacirlerin casus diye idam edilmeleri yüzünden, haklı olarak güvenlerini gösteremez olmuşlardır.

Gazan Han, birtakım çapulcu haydut çetelerini pazarlardan temizlemeye çalışarak ticarî hayatı güvenli kılmaya çalışmıştır. Yolların güvenliğini sağlamak vb. gibi hususlar bir tarafa bırakılacak olursa, Gazan Han, ayrıca faal bir ticaret siyaseti takip etmiş görünmüyor. Bununla beraber 1299 yılında kredi şirketlerinin yüksek faizlerini indirmiş ve fiyat işlerine de karışarak, tacirlerin hesap defterlerini tetkik etmiştir²⁰⁴. Gazan Han’a kadar esas olarak İlhanlı memleketinin harap olmasının sebebi vergilerin oldukça fazla olması değil, alınan bir verginin tekrar alınması idi. Yani tahsil usulünden kaynaklanıyordu. Vergilerin tekrar alınmaması için bir garanti yoktu. Bölgelerde vergi toplandığı halde hazineye gönderilemiyordu, Hükümet de, bu gibi yerleri vergilerini vermeyen yerler olarak görüyor ve hazineye mal veya eşya veren müteahhitlerin paraları ödenmiyordu²⁰⁵.

Anadolu’da da Moğolların tabiiyyetinde bulunan Türkiye Selçuklu devleti, İlhanlılar’a büyük bir miktarda borç ve faizlerini ödeyememişti. Bu yüzden Abaka Han, Anadolu’yu işgal ve tenkil edip, 1277’de dönerken, Erzincan vilayetini “Şer’i mübayaa usulüne göre satın almış, yani borç ve faizlerin karşılığı İlhanlı “İncü” (hass) lerine ilave etmiştir.

İlhanlılar devrinde hanlar, hatunlar ve noyanlar sermaye yatırıp, Türk ve Müslüman şirketlere ortak oluyor veya kâr ve faiz alıyorlardı. Ortaklar²⁰⁶, ufak ticaretle değil, büyük ve milletlerarası ticaretle meşgul olmuşlar ve Yahudiler de bu işe karışmışlardı. Hatta 1284 yılında Güney İran’da Lûr atabegleri isyan ederek,

²⁰³ Abu’l-Farac, *Abu’l-Farac Tarihi*, C.II, s.659.; Spuler, *İran Moğolları*, s.470.; Cüneyt Kanat, “Gazan Han Zamanında Memlûk Devletine İltica Eden Uyratlar”, s.108.

²⁰⁴ Spuler, *İran Moğolları*, s.471.

²⁰⁵ W. Barthodl, “İlhanlılar Devrinde Mali Vaziyet”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C.1, İstanbul 1931, s.148.

²⁰⁶ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s.486.; Zeki Velidi Togan, “Moğollar Devrinde Anadolu’nun İktisadî Vaziyeti”, *Türk Hukuk ve İktisad Tarihi Mecmuası*, C.I, İstanbul 1931, s.13.

İlhanlılar'ın mühim devlet adamları sıfatıyla bu vilayette bulunan ortakları öldürürken, oradaki zengin Yahudi tüccarlarını da beraber öldürmüşlerdi²⁰⁷.

Yakındoğu'daki şehirlerin büyüklüğü, iktisadî faaliyet ve hacmi hakkında bizde bir kanaat oluşturabilmektedir. Bu çerçevede baktığımızda, Avrupa seyyahlarına göre sadece İlhanlı başkenti Tebriz şehrinin bütçe yekunu, o devir Fransa ve İngiltere krallıkları gelirlerine eşitti²⁰⁸.

İlhan Geyhatu'nun israfları sonucu iktisadî sarsıntılar, genel bir huzursuzluk yaratmış ve Han'ın yumuşak tabiatı da buhranı arttırmıştır. Bu durumdan faydalanan Baydu, hanlığı ele geçince, onun İslam aleyhtarı siyaseti daha büyük bir malî kriz yaratmış ve bu dönemde Moğol memurları da çareyi Anadolu'da daha fazla zulüm yapmakta bulmuşlardır. Baydu han'ın kötü idaresi bir yıl dolmadan İlhanlı tahtından düşmesine sebep oldu²⁰⁹.

İlhanlılar'ın meyve ticareti iç bölgelerinde yoğunlaşmıştı. Fars'taki Kazrun, Kuhistan, ve Maveraünnehir'de Merv bu ticaretin başlıca merkezleri idi. Badgis ise Şam fıstığı ihracatıyla tanınmıştı. Fars'da Mahruban'dan keten eşyası geliyor, Hazar denizi kenarındaki Koutem ise Curcan, Taberistan ve Şirvan mahrecli koyunların toplanma yeriydi. İlhanlılar, Bağdad'ın 1 mil ötesinde Karh (birçok Yahudi halkı ile)'ta kağıt, elbise, ipek üzerine geniş ölçüde ticaret yapıyorlardı²¹⁰.

İlhanlılar, Hindistan ve Çin ile olan ticarî ilişkilerine de büyük önem veriyorlardı. Basra körfezi üzerinden Hindistan'dan gelen baharat, kıymetli taşlar, güzel kokular, itriyat, gümüş işleme ve fildişi gibi çeşitli ticarî mallar satın alıyorlardı. İlhanlılar, Çin ile ticarî ilişkilerini geliştirerek, ihtiyaç duydukları ticarî malları, özellikle ipek ve çeşitli ticarî eşyayı Bağdat'a kadar getiren Çinli tacirler aracılığıyla temin ediyorlardı²¹¹.

İlhanlı-Memlûk ilişkilerinde ticarî ilişkiler zaman zaman kesintiye uğrasa da devam etmekteydi. Doğudan Mısır'a gelen büyük tacir Mecdü'l-İslamî, Sultana ağır hediyeler götürdü. Memlûk Sultanı da, kendisine 50.000 dirhem para ihsan etti ve

²⁰⁷ Osman Turan, *Tarih Akışı İçinde Din ve Medeniyet*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1980, s.185.; Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s.310.

²⁰⁸ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.345, 375.

²⁰⁹ en-Nüveyri, *Nihayetü'l-Ereb*, C.27, s.406.; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.647, 657.; Turan, *Selçuklular Zamamında Türkiye*, s.616.; Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", s.2, 9.

²¹⁰ Spuler, *İran Moğolları*, s.472.

²¹¹ Spuler, *İran Moğolları*, s.473.; Bahattin Keleş, *Bahri Memlûkler'de İktisadî ve Ticarî Hayat (1250-1382)*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1998, s.247.

ticarî mallardan alınan resim (vergi) miktarını da yarıya indirdi. Bundan sonra Mecdü'l-İslamî Tebriz'e döndü²¹².

Devlet hizmetinde bulunan yüksek askerlere, büyük başarılar karşılığı ve mükafat olarak, emlak ve arazi temlik yapılmıştır. Bu gibi araziye Türkçe Kopı, Moğolca Khobı, denilmiştir. Selçuklular'da bu çeşit araziye ikta-yı temlik denilmiştir. Temlik, ikta ve tımarların verilmesi keyfiyeti, İlhanlılar'da ve diğer Moğol uluslarında, Uygurca "Suyurgamak" sözünden alınarak, suyurgal tabiriyle ifade edilmiştir. İlhanlılar'da bu çeşit Kopı (ikta)'ların emsali çoktu. Malatya civarı Emir Çoban Sulduz'un atalarının kopısı idi²¹³.

Mısır'da ise iktisadî faaliyetlerin başında ziraat faaliyetleri gelmekteydi. Nil nehri, kurak ve sıcak bir iklim bölgesi olan Mısır arazisi için, iklim şartları itibariyle yegane hayat kaynağıydı. Arazi vergisinin alınması ve zamanın belirlenmesinde suyun kabarma ve alçalma zamanları ve miktarı büyük önem arz ediyordu. Buna bağlı olarak fiyatların belirlenirken, toprakların kuruması, mahsulün azalması hububat fiyatlarının artması, iktisadî buhranlara sebep oluyordu.

Mısır'da tarım ürünleri arasında birinci sırayı buğday alıyordu. Mısır'da, kışlık olarak keten, yonca, soğan, sarımsak; yazlık olarak ise sulu ziraat yapılan yerlerde şeker kamışı, pirinç, kavun, karpuz, börülce, susam, pamuk, yer elması, patlıcan, turp, şalgam, marul, karnabahar vb. ürünler yetiştiriliyordu. Bunların en önemlilerinden biri Keten'di. Bu bitkinin yağı önemli bir ihtiyacı karşıladığı gibi, kumaş olarakta kullanılıyordu. Diğer önemli bir ziraat ürünü ise şeker kamışı idi. İskenderiye, Feyyum, Kıft'ta şeker kamışı yetiştiriliyordu. Buralarda 6 adet işletme tesisi bulunmaktaydı. Mısır'da yağ temini için turp, kolza, susam, yabani safrı, hardal, keten ve kenevir ekilirdi²¹⁴.

Ülkelere göre değişen ticaret tekelleri vardı. Buna Matcar usulü denirdi ki, kelime anlamı sadece ticaret, anbar ticareti demektir. Mısır'da haklı olarak çok gelişmiş olan bu usulde, demir ve ağaç ithaline karşılık, şap ihraç edilirdi²¹⁵.

²¹² Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.193.

²¹³ Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s.287-288.; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, s.236.

²¹⁴ Atlan Çetin, *Memlükler Döneminde Mısır-Anadolu İktisadî Münasebetleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1988, s.47-48.; C. H. Becker, "Mısır", *İA.*, C.8, Eskişehir 1997, s.233.; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C.5, Kültür Bakanlığı Yay., s.378, 381.

²¹⁵ Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi*, s.111.

Mısır Memlûklarında diğerk bir iktisadî faaliyet konusu ise dokumacılıktır. Dimyat, Tinnis, Asyut ve kuzeyde İskenderiye’de büyük oranda kumaş üretildiğı gibi yün, keten, pamuk ve şuf ipeğı de, İskenderiye’de dokunan kumaşların esasını teşkil ediyordu. Memlûklar döneminde ipek dokumacılığı yeni bir döneme girmiştir. Bunda Moğollar zamanında İslam dünyasından görülen Çin kumaşlarının rolü olmuş, Suriye ve Mısır’da bu Çin kumaşları örnek alınarak, aynı dönemde İran’da da benzerine rastlanan kumaşlar dokunmuştur. Dokumacılık sanatının diğerk bir şubesi olan keten bezi imali daha ziyade Dimyat, Tinnis, Feyyum ve İskenderiye için üretiliyordu²¹⁶.

Mısır arazisi otuz senede bir Revk edilir, yani tahrir olunurdu. Bu tahrirlerde, mevcut olan kanun gereğı, yeni tarıma açılmış yerler tashih ve ilave edilirdi. Mısır’da iktisadî faaliyet, genel olarak askerlerin malî desteğı durumundaydı. Bu uygulamaya göre iktaların 1/6’sını Sultan, 5/12’sini Sultanlığın muhafaza alayı Halka alıyordu. Es-Salih Necmeddin Eyyub zamanında Memlûkların güçlenmesi sonucu bu dağılım gerçekçi olmaktan çıkmıştı. Sultan Kalavun zamanında topraklar 24 parçaya ayrılmıştı. Daha sonra Hüsameddin Laçin, 1298 yılında birkaç hafta içinde alelacele yeni bir arazi tahriri yaptırdı²¹⁷.

713/1313-1314’te Şam eyaleti önemli bir deneye sahne oldu. Sultanın tayin ettiği görevliler, yanlarında Mısır ordusundan askerler olduğu halde bir arazi tahriri gerçekleştirdiler. Eyaletteki iktalar bu ölçüme göre yeniden dağıtıldı ve arta kalan miktar da, sultanın hass’ına aktarıldı. Suriye’nin güneyinde gerçekleştirilen bu revk²¹⁸, Mısır’da başlatılacak benzer bir uygulama için emsal olmuştu. Zira Hüsameddin Laçin’in reform girişimi onun ölümüyle sonuçlanmıştı. Mısır’da böyle bir iş, siyasî sonuçları açısından nazik ve tehlikeli olabilirdi. Önce köy köy gezilerek arazi büyükleri hakkında soruşturmalar yapıldı, ardından arazi tahriri yapıldı. İki buçuk ay süren bu işlemlerin sonunda görevliler yazılı rapor verdiler. Sonra da maliye yetkilileri, sultanın talimatı doğrultusunda ikta dağıtımını yeniden

²¹⁶ Atlan Çetin, *Memlûkler Döneminde Mısır-Anadolu İktisadi Münasebetleri*, s.48.; Dimyat, Dimyâtî denilen kumaşlarıyla meşhurdu. Bkz. Atilla Çetin, “Dimyat”, *T.D.V.İ.A.*, C.4, İstanbul 1991, s.309.; Becker, “Mısır”, *İ.A.*, C.8, Eskişehir 1997, s.234.

²¹⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, s.406-407.; Holt, *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517’ye Yakandoğı*, s.111.; İbrahim Kafesoğılu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yay., 6. baskı, İstanbul 1989, s.357.; Becker, “Mısır”, *İ.A.*, C.8, Eskişehir 1997, s.227, 231.; M.C. Tekindağ, “XIV. Asrın Sonunda Memlûk Ordusu”, *İÜEF. Tarih Dergisi*, C.XI, S.15, İstanbul 1960, s.88.

²¹⁸ Revk: Arazinin tahriri işlemine verilen isim.

düzenlediler. Sultanın hass'ı, 1/6'dan, 5/12'ye çıkarıldı. Kalan 7/12'lik pay da emirlerin ve Halka askerlerinin masraflarını karşılamak üzere ayrıldı.

İktaya hak kazanan kişilere ilgili belgelerin dağıtılması H.716/M.1316 yılı boyunca sürdü. Belge dağıtma işi, sultanın Kale'de yaptırdığı yeni kabul salonunda, tam tekmil devlet töreniyle gerçekleştirildi. Sonuçta 200 ikta belgesi kaldı ve en-Nasır Muhammed başka yerlerden de tasarruf etme imkanı buldu. Öte yandan da mısır ve başka ürünlere uygulanan pek çok vergiyi kaldırarak, halkın sevgisini kazandı. Önceden vergi gelirleri, iktalara aktarıldığı için, bu yolla kendi hassını da azaltmış olmuyordu. Böylece ikta sahiplerinin sultan karşısındaki ekonomik gücü azaldı. Daha sonra 717/1317'de Trablusşam, 725/1325'te Haleb eyaletlerini de kapsayacak şekilde bu ikta uygulaması genişletilmişti²¹⁹.

Memlûk devleti ticaret yolları sayesinde dış ülkelerle ticaret yapmaktaydı. Altınordu devleti ile köle alışverişi dışında Memlûk devleti, onlardan kürk, deri, keçe, misk ve çeşitli hammaddeler alıyor buna karşılık onlara Memlûk baharat ve sanayi ürünlerini satıyordu. Köle ticareti, Memlûk devletinin asker-sivil bürokrasisinin kaynağını teşkil ettiği için önemliydi ve Anadolu burada köprü görevi yapmaktaydı. Ancak XIII. yüzyıl sonlarından itibaren İslamiyetin bütün Altınordu ülkesinde hakim olmasından sonra köle ticareti zayıflamıştır.

Memlûk Sultanı en-Nasır Muhammed (1310-1341) döneminde eskiden beri verilmekte olan %2 Dellâlîye üzerinden bir vergi alınması kanunu kaldırıldı. Buna göre dellâlîyenin %50'sinin vergi olarak verilmesi mecburi idi. Fakat simsarlar bunu da alıcıdan çıkartmaktaydılar. Bu vergiye nisf al-samsara adı veriliyordu²²⁰.

Memlûklar'da, Müstevfi el-Mürteca ve Nazır el-Ceyş, fert ile idare arasında vergi yüzünden çıkacak ihtilaflara bakardı²²¹.

²¹⁹ Holt, *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, s.119-120.; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, s.408.; Deguignes, *Büyük Türk Tarihi*, C.7, s.2285.

²²⁰ Deguignes, *Büyük Türk Tarihi*, C.7, s.2285.; C.H. Becker, "Dellal", *İA.*, C.3, MEB. Yay., Eskişehir 1997, s.518.

²²¹ Fahrettin Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 3. baskı, Ankara 1991, s.171-172.

IV-İLHANLI-MEMLÛK MÜCADELESİNİN YAKINDOĞU'NUN İKTİSADÎ VE TİCARİ HAYATI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Yakındoğu'da İlhanlı-Memlûk mücadelesi, ekseriyet sıcak savaş halinde cereyan etmiştir. Bununla beraber ticaret, genel olarak devletlerin korumaya çalıştıkları bir alandı. Hülagu, Bağdad'ı işgal etmeden önce, bu şehre mensup tüccarlar, Horasan'a ve başka yerlere sefer yaparken, Moğol Noyan'ları ile anlaşmış ve onlar ile sermaye ve kar ortaklığı kurmuşlardı. Hülagu, Bağdad'ı muhasara ettiği zaman bu tüccarlar, Moğol emirlerine giderek, kendilerini katliamdan kurtarmışlardır²²².

İlhanlılar'ın, Memlûklar'la olan münasebetlerinde Ahmed Teküdar'ın, Memlûk Sultanı Kalavun'a yazdığı mektup, iktisat tarihi bakımından çok önemlidir. Bu mektubunda o, iki devlet arasındaki ticari münasebetlerin ilerlemesi hususuna ehemmiyet vermek gerektiğini söylerken, ticaret ve tüccarların, bir devletin rüknü yani direği olduğunu söylemiştir²²³. Bununla beraber İlhanlılar, Yakındoğu'ya yerleşerek Irak'ı İslam dünyasından koparıp, İran'a ve Uzakdoğu'ya bağlamış ve kara ticaretinin doğuya yönelmesini sağlamışlardır. Böylece İran'ın Orta Asya ve Çin'le olan kara ticareti genişlerken, Irak'ın Hindistan'la olan canlı ticareti de devam etmiştir. Ayrıca Basra Körfezi'ndeki İran limanlarıyla Hint ve Çin arasındaki münasebetler de Moğollar devrinde devam etmiştir. Moğollar, bu deniz yolundan istifadeyi ihmal etmedikleri gibi, Memlûk Devletinin Hint denizindeki ticarî faaliyetlerini durdurmak için buradaki limanları kullanmak teşebbüsünde bulunmuştur. Bununla birlikte Suriye ve Mısır'la olan ticareti hemen hemen kesilmiştir. Bu ticaretin kesilmesinde bedevilerin etkinlikleri de menfi bir tesir oluşturmuştur. Ayrıca Memlûkların paranın değeriyle zaman zaman oynaması da Yakındoğu'da ticareti olumsuz etkilemiştir²²⁴.

Yakındoğu'da Bağdad ve çevresi, tahribatın yoğun yaşandığı yerlerin başında gelmekteydi. 677/1278 yılında Bağdad ve çevresinin vergileri 50.000 dinar

²²² Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.382.

²²³ Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s.227.

²²⁴ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.591.; Heyd, *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, s.395.; W. Barthold-M.Fuad Köprülü, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, s.184-185.; Keleş, *Bahri Memlûkler'de İktisadi ve Ticari Hayat (1250-1382)*, s.248.

civarındaydı. Gazan Han'dan sonra İlhanlı hükümdarlarının kanallar açması ve imar faaliyetleri sonucunda 1336'da vergi miktarı 80 Tümen yani 800.000 dinara kadar çıkabilmiştir. Halbuki bu zamanda Tebriz'in hasılatı 115 Tümen yani 1.150.000 dinara çıkmıştı. İbn Batuta, 1337 yılında Bağdad'ı çok harap bir vaziyette bulmuştur. *“Zamanın vahşilerinin (Moğolların), buraya kanlı kılıçlarını uzatmadan önceki haline nispetle şimdi hiçbir eser kalmamış denilebilir. Dicle nehrinden başka güzelliği yok”*²²⁵ demekle gördüğü manzarayı ifade etmiştir.

Yakındoğu coğrafyasında Türkiye Selçuklu Devleti de önemli bir yer tutmaktaydı. Zira İlhanlı-Memlûk Mücadelesinin Yakındoğu'nun iktisadî ve ticarî hayatı üzerindeki etkileri Türkiye'yi doğrudan ve dolaylı olarak etkilemekteydi.

1275 yılında Müslümanlardan bir grup halk Tarsus'a gidip, orada ölen Abbâsî halifesi Me'mun'un mezarını ziyaret etti. Fakar Ermeni kralı Leon, onları hapsedince Sultan Baybars'ın bir ordusu ve Türkmenler, Kilikya'ya girerek Ayas (Yumurtalık), Misis ve Tarsus'a kadar geldiler. Askerlerin bir kısmı kralın paytahtı Sis (Kozan)'e kadar gelip buraları yağmaladılar. Bundan sonra Türkmenler her yıl Kilikya'da kışlayıp, Ermenilerle daima savaşmışlardır. Ermeniler de, Moğollar'a dayanarak 1276 yılında Suriye'den Kayseri'ye gelmekte olan büyük bir kervanı basınca, Türkmenler de Kilikya'dan yola çıkan bir kervanı Ereğli civarında soymuşlardır. Kervan 80 tüccara aitti. Yalnız bir Hıristiyan tacirden 120.000 altın dinar alınmıştı²²⁶.

Aksarayî, Anadolu'daki Moğol yöneticilerinin, kendilerine çaresiz bir şekilde yardım için başvurularını bile soydukları ve soğuk kış gününde yersiz yurtsuz bıraktıklarını yazmaktadır. Aksarayî, H.699/M.1299 yılını adeta bir dehşet yılı olarak anlatır: *“Gökyüzünden bir damla yağmur düşmedi. Semanın bekçileri halkın erzak kapısını adeta kapamışlardı. Buğday'ın Mud'u”*²²⁷ 50 dirheme çıkmış olmasına rağmen bulunamıyordu. Aksaray'da Anne, kedi gibi çocuğunu yedi. Durum öyle bir dereceye vardı ki, Yaratan'ın gazabı, halkın dört tarafını sardı ve bahçedeki su kuyuları, eti yenen insanların kemiğiyle dolmuştu”. Yine bir beyitte: *“Devranın sebep olduğu kutluk vebasından halkın kanı heder oldu; Divan'ın (hükümet) yol açtığı*

²²⁵ İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi I*, s.316.; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.494.; A. Zeki Velidi (Togan), “Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti”, s.29.

²²⁶ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.594-596.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.511,527.

²²⁷ 72,5-135 litre arasında bir hacim ölçüsü.

eziyetin ağırlığından ülkenin malı heba oldu” diyerek, durumu edebi bir şekilde tasvir etmektedir²²⁸.

İlhanlı tahtına geçen Gazan Han’a, Ferganalı bir Türk ailesinden olan Şair Seyfeddin Muhammed el-Ferganî, Anadolu’daki zulümlerden şöyle şikayet etmektedir: “*Ey Adil hükümdar, Anadolu’da Ömer’in adaleti değil, yalnız Haccac’ın zulmü hakimdir. Sen Müslüman oldun fakat bu memleket dindar olmayan hakimlerin elindedir. Zira alimler ekmezsiz, arifler çıplak, hangahlar (tekkeler) mefruşatsız ve medreseler damsız kalmış, zenginler fakir düşmüş ve yoksulluk milleti perişan etmiştir. Nitekim örümcekler bir ağ kursa, emirler derhal tamga (ticaret) ve kopçur²²⁹ (hayvan) vergilerini almaya kalkışır. Türkmenler de, her yerde baskınlar yapıyorlar*”²³⁰.

Moğol istilasının ve İlhanlı-Memlûk mücadelesinin iktisadi neticelerini tespit eden rakamlar, İlhanlı devri maliyecisi Hamdullah Kazvinî tarafından verilmektedir. Hamdullah Kazvinî, İran’a dahil olmayan Horasan dışındaki vergilerin birkaç defa hesap yekunlarını yaptığını, Gazan Han zamanına kadar 1700 kûsur tümen (17.000) tutan rakamın Gazan Han zamanındaki imar faaliyetleri ile 21.000 dinara yükseldiğini kaydetmektedir. Fakat yine de Kazvinî, Moğol devletinin ortaya çıkmasıyla vukubulan hasarlar ve katliamlardan sonra bin yıl hadise çıkmasa bile dünya yine de eski haline gelemez, demektedir²³¹.

Memlûk Sultanı en-Nasır Muhammed (1310-1341) döneminde Suriye’nin göçebe Arap kabileleri içinde en önemlisi olan el-Fadl, Memlûk toprakları ile İlhanlılar arasında sınır bölgesini oluşturan çölde stratejik bir konumdaydı. Kabile at yetiştirerek, Memlûk askeri ekonomisine önemli bir katkıda bulunmaktaydı. Sultanın bütün kabilelerde muhbirleri vardı ve nerelerde iyi at bulunacağını onlardan öğrenirdi. Ayrıca kabilelere hizmet karşılığında toprak tahsis ediliyordu. Daha iyi,

²²⁸ Aksarayî, *Müsameretü’l Ahbar*, s.218.; Refik Turan, “XIII. Yüzyıl Anadolu Buhranı ve Ayakta Kalan Güçler”, s.532.; Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 1243-1453*, C.1, s.44.

²²⁹ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s.92.; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, s.95, 216.; P. Wittek, “Ankara’da Bir İlhanî Kitabesi”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C.1, İstanbul 1931, s.163.; Krş. Walther Hinz, “Ortaçağ Yakın Şarkına Aid Vergi Kitabeleri”, Çev., Fikret Işıltan, *Bulleten*, C.XIII, S.49,50,51,52, Ankara 1949, s.771-778.

²³⁰ Tamga, ticaret ve sanayi müesseselerinden alınan bütün vergilerin genel adıydı. Bkz. W. Barthold, “İlhanlılar Devrinde Mali Vaziyet”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C.1, s.153.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.600.; Çağatay Uluçay, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, s.161-162.

²³¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.485.; W. Barthold, “Gazan”, *İA.*, C.4, s.729-730’da s.729.

daha safkan atlar bulmak en-Nasır'ın hobisi değil, güvenliği gereği idi²³². Bu sayede Yakınoğu bölgesindeki göçebeler bir bakıma iskan ediliyor, iktisadi hayata renk ve canlılık kazandırılıyordu.

Kısaca İlhanlı-Memlûk rekabeti geniş manası ile başlangıçta Irak-Suriye-Anadolu ve Filistin bölgesini olumsuz yönde etkilemiştir. İlhanlıların İslamiyeti kabul etmelerine rağmen, göçebe bir toplum mantığına ve geleneğine sahip olmaları, olumsuz etkiler azalsa da yine de devam etmiştir. Bilhassa Doğu ve Güneydoğu Anadolu bundan en fazla etkilenen bölge olmuştur. Öyle ki, Ortaçağların en önemli şehirlerinden biri olan Harran, Moğol istilasından sonra tamamen harabeye dönmüştür²³³.

²³² Holt, *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, s.118.; Deguignes, *Büyük Türk Tarihi*, C.7, s.2290.

²³³ İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s.5.; Gül, *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol İstilas*, s.72-75.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLHANLI-MEMLÛK İLİŞKİLERİNİN DİNÎ VE KÜLTÜREL CEPHESİ

I-İLHANLI VE MEMLÛKLAR'DA DİNÎ YAPI

Cengiz Han, Müslümanlara saygı gösterdiği gibi Putperestlere (Budist) ve Hıristiyanlara da saygı gösterirdi. Çocuklarının ve torunlarının İslamiyet'i, bazıları Hıristiyanlığı ve bazıları da Putperestliği seçtiler. Zaten Cengiz Han'ın yasalarından biri de bütün milletleri eşit saymak, onlar arasında fark gözetmemektir. Mengü Han ve Sartak Han'ın²³⁴ bütün Hıristiyan ve Yahudilere karşı müsamahakar, ruhanilere karşı hürmetkar muamelesini Moğol devletine seyahat etmiş olan Katolik Rubruk söylemektedir²³⁵.

İlhanlı hükümdarları arasında geleneksel dinleri, Göktanrı inancını benimsemiş olanlar yanında, Budist, Müslüman ve Hıristiyan eğilimli olanlar da vardı²³⁶. Buna paralel olarak İlhanlılar'da, halkın çoğunluğu Müslüman, kısmen Hıristiyan ve varlıklarını yıkılan ve yasaklanan Budist mabetlerinde devam ettiren Budistler vardı.

Moğollar'da tenasuh, yani ruh göçü inancı da bulunmaktaydı. Tenasuh inancı ruhların bir cesetten başka bir cesede, yani bedene geçerek hayatîyetlerini devam ettirmesidir. Bu yüzden onlar, bit ve kehle gibi küçük mahlukların dahi öldürülmemesi gerektiğine inanırlardı. Ayrıca insafı ve dürüst olan insanlara ait cesetlerin vefatları üzerine ruhlarının, hükümdarların ve asil kimselerin cesetlerine hicret ettiğine, kötü ve habis kimselere ait ruhların, işkence çeken, dayak yiyen,

²³⁴ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s.81,87.; Yakubovskiy, *Altınordu ve İnhitatı*, s.139.; Abdulkadir Yuvalı, "Moğol Harekatının Anadolu'nun Demografik ve Dini Yapısı Üzerindeki Etkileri", *Erdem*, C.9, S.27, Ocak/Ankara 1997, s.1288.; Sadri Maksudi Arsal, "Teokratik Devlet ve Laik Devlet", *Tanzimat*, C.I, MEB. Yay., İstanbul 1999, s.75.

²³⁵ Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hamına Seyahat (1253-1255)*, Çev., Engin Ayan, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001, s.115-120.

²³⁶ Abu'l-Farac, Moğollar'ın dini yapısını anlatırken şöyle demektedir: "Bunların (yani Putperest Moğollar'ın) hali, peygamberlerin getirdiği kitaplara sahip olan milletlerin haline benzemez. Çünkü kitap sahibi milletlerin herbiri, diğerlerine fena sözler söyler ve onları kafir sayar". Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.480-481.

öldürülen kötü kimselerin cesetleri ile akıl sahibi olmayan mahlukatın cesetlerine, sürünerek yürüten hayvanların ve yırtıcı kuşların cesetlerine geçtiğine inanırlardı²³⁷.

İran İlhanîlerinin ilk hükümdarı Hülagu Han, ordusuyla Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye'den geçerken Harran'da büyük bir Kalenderi güruhuna rastlamış ve yanında bulunan büyük alim Nasıreddin Tusî'ye, garip kıyafetleri ve hayatları göze çarpan bu insanların ne olduğunu sormuş, O da: “*Bunlar alemin fazlasıdır. Zira insanlar beyler, tacirler, sanatkarlar ve çiftçiler olmak üzere dört sınıfa ayrılırlar. Halbuki bunlar bu sınıflardan hiçbirine dahil değildir*” cevabı ile insanların fazlası olduklarını söylemiştir. Bunun üzerine Hülagu, ordusuna bunların öldürülmesini emretmiştir²³⁸.

Hülagu'nun, Halife'nin ruhanî kudretinden çekinmesi, onun Bağdat üzerine yürümekte tereddüt etmesine neden olmuştu. Fakat vaktiyle Batınilerin yanında bulunmuş bir Şîî olan Nasıreddin Tusî, Hülagu'nun bu dinî çekingenliğini ve tereddütünü yenmesinde kendisine yardımcı olmuştur²³⁹.

Hülagu da dahil olmak üzere hemen hemen bütün İlhanlı hükümdarları büyü ve sihre önem vermişlerdi. Altınordu-İlhanlı savaşında, İlhanlıların yenilmesine sebep olarak Berke'nin sihirleri gösterilmişti. Hülagu, Saray şamanını bu konuda başarısız olduğu ve savaşı kaybettirdiği için idam ettirmişti²⁴⁰.

Hülagu gibi oğlu Abaka Han da hiçbir dine intisap etmeyerek, Şamani kalmış ve muhtelif dinlere mensup halka eşit davranmaya çalışmıştır. Abaka Han'ın İran'daki umumi valisi Uygur Engiyanu, mutaassıp bir Şamanist (yahut Budist) idi. Veziri olan Doğu Türkistanlı Celaleddin Khutani ise, çok dindar bir Müslüman'dı. Zamanın büyük İran şairi Sa'di Şirâzî, gerek Engiyanu ve gerekse Celaleddin namına şiirler yazmıştır. Abaka Han, Sa'di'yi kabul etmiş ve kendisi için bir nasihat etmesini istemiş o da: “*Bu dünyadan ötekine göçtükten sonra başka bir şeyi yanında*

²³⁷ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.481.; Dulaurier, “Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar-Vartan'ın Umumî Tarihinden Müstahreç”, s.44.

²³⁸ Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, C.II, s.30.; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.226-227.; İlhanlılar, riayet edilmesi gereken şartları hep dört sınıfa ayırarak izah etmişlerdir. Bkz. Yalkaya, “İlhanîler Devri İdarî Teşkilatına Dair-Nasıreddin-i Tûsî'nin Bir Eseri”, s.10.

²³⁹ İsmail Aka, “X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiilik”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, 13-15 Şubat 1993 (Tebliğ Özetleri ve Müzakereler), İstanbul 1994, s.53.

²⁴⁰ Spuler, *İran Moğolları*, s.200.

götüremezsın, şimdi ihtiyar sendedir, ne istersen onu götür” demekle Abaka’nın dinî duygularını da manalı bir üslupla okşamıştır²⁴¹.

Argun Han, Budizm taraftarı bir hükümdardı. Budist ibadethaneleri bina ettirdi. Ondan sonra İlhanlı tahtına oturan Geyhatu da Budizm’e meyilli olduğu halde Şamanist’ti. Sikkelerine Tibetçe Budist formülü olan “irincin turçi” kelimelerini yazdırmıştı²⁴².

Moğolları bir kurtarıcı gibi karşılayan Şark Hıristiyanları Moğollar’ın hakimiyetlerini hemen tanımışlardı. Ancak İlhanlı ailesi ve devlet adamları nezdinde elit bir zümreye dayalı olan Budizm, gelişme gösterdiği gibi, Abaka döneminde de birçok Budist mabed yapılmıştı²⁴³. Fakat İlhanlı devleti, Ahmed Teküdar ile başlayan İslamlaşma, Gazan Han ile bir daha değişmemek üzere devletin resmi dinî haline gelmiştir. Böylece kuruluş döneminde belli başlı resmi bir din meselesi olmamış ise de, yükseliş döneminde devletin resmi dinî İslamiyet olmuştur. Bu arada kadınların sahip olduğu üstün haklar, ortadan kalkmamış, bilakis erkeklerle eşit seviyede devam etmiştir²⁴⁴.

Gazan Han’ın emriyle Hıristiyan kiliseleri, Zerdüşt ve Budist tapınakları, Moğol puthaneleri ile birlikte Tebriz, Musul, Bağdat ve başka yerlerde bulunan kilise ve havralar da dahil olmak üzere tahribe uğramıştır. Bu sırada Budist putlar ile Hıristiyanlık ikonları Tebriz sokaklarını doldurmuş, hatta İlhanlı hükümdarlarından Argun’un portresini taşıyan Budist tapınağı da yıkılmaktan kurtulamamıştır. Bir müddet sonra Gazan, şiddetli cezalarla bu taşkınlıkları durdurmuştur²⁴⁵.

1294 yılında Kubilay’ın ölümünden sonra, Çin’deki büyük hanlar ile bağlar çok gevşedi. Bilhassa İran çevrelerinin kültürel ve dinî baskısı Gazan Han ile haleflerinin İslam dinini kabul etmelerine neden oldu. Gazan Han’ın İslam dinini

²⁴¹ Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s.226.; Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s.51. *Tarih-i Cihangüşa*’yı dilimize çeviren Prof. Dr. Mürsel Öztürk bu rivayeti gerçeğe aykırı kabul etmektedir.

²⁴² Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s.228.

²⁴³ Spuler, “Ilkhans”, *EL*, Vol.III, s.1122.

²⁴⁴ Bahriye Üçok, İran’da “Taç Sahibi Kadınlar”, *İran Şehiñşahlığı’nın 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan*, MEB. Yay., İstanbul 1971, s.496.; W. Barthold, “Gazan”, *İA.*, C.4, s.729-730’da s.729.

²⁴⁵ Budist düşüncesine göre Müslümanlar bu diyara yerleştikten sonra, yani İlhanlı memleketlerine, önceden kendileriyle konuşan putları, artık kendileriyle konuşmaz olmuştur. Bkz. Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s.80.; Abdulkadir Yuvalı, “İlhanlı Hükümdarlarının Dinlere Bakışı ve Bu Konudaki Uygulamaları”, *XII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1999, s.547-548.; Hodgson, *İslâm’ın Serüveni*, C.2, s.455-456.; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.359.; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.354-355.

kabulüyle Moğol-Türk yönetici sınıfı ve İranlı tebaa arasında bir uzlaşma dönemi başladı²⁴⁶.

İlhanlı hükümdarları, beğendiği ve sevdiği evli bir kadını almak istediğinde, kocasının onu terk etmesi Moğol adetlerindendi. Ebu Said Bahadır Han, Moğolların Müslüman olmasından sonra da, bu adeti tatbik etmek istediye de, şiddetli muhalefete maruz kalmıştı. Ebu Said Bahadır Han, kendi halasının oğlu Büyük Şeyh Hasan'ın nikahı altında bulunan, Beylerbeyi ve Naip Emir Çoban'ın güzel kızı Bağdat Hatun'u sevmiş ve kocasından boşatıp almak istemişti. Emir Çoban, ona bunun Müslümanlıkta tatbik edilemeyeceğini beyan ederek, teklifi reddetmiştir. Emir Çoban'ın Ebu Said tarafından idam edilmesinden sonra, Ebu Said, Bağdat Hatun ile evlenmişti. Ebu Said ile Emir Çoban'ın arasının açılmasının sebeplerinden biri de bu meseledir²⁴⁷.

Sultan Baybars, Şeyhlere ve din alimlerine büyük bir hürmet ve tevazu gösterirdi. Zamanının bir takım meşhur şeyhlerine imparatorluğunun muhtelif sahalarında birçok tekkeler yaptırmıştı. Bilhassa Şeyh Hızır adlı bir sufiye karşı büyük bir itikadı vardı ve onun bütün dileklerini yerine getirirdi. Onun dervişleri için muhtelif şehirlerde yaptırdığı tekkelere, vakıflar tahsis etmişti²⁴⁸. Bu dervişler, Baybars devrinde, bütün memlekette hakim olan cihat fikrini geniş halk tabakaları arasında yaymak için birer propaganda vasıtası idiler. Sultan Baybars'ın, aynı zamanda dört ayrı mezhepten, dört tane şeyhülislam tayin ettiğini, görüş ayrılığı bulunan meselelerde bunlardan ve diğer ileri gelen hukukçulardan meydana gelen akademik heyetler kurduğu da görülmüştür²⁴⁹.

19 Ocak 1262'de Kahire'ye gelen Abbasî halifeleri soyundan Ebu'l-Abbas Ahmed'i şehir dışında karşılayan Baybars, onu her türlü ihtiyacı karşılanmak üzere Burcu'l-Kebir'de misafir etti. Bundan bir süre sonra ise, 22 Kasım 1262'de Hakim bi emrillah adıyla ikinci halife ilan edilen Ebu'l-Abbas Ahmed'e biat etti. Yeni

²⁴⁶ Bosworth, *İslam Devletleri Tarihi*, s.188-189.

²⁴⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, s.193.; Gül, *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol İstilasası*, s. 89.; Gül, "İlhanlı-Memluk Rekabetinden Osmanlı-Memluk Rekabetine: Hicaz Su Yollarının Tamiri Meselesinin Tarihi Arka Planı", s.6.

²⁴⁸ Hüseyinîye'de yaptırdığı zaviye ve Kahire'de yaptırdığı Zahiriyye medresesi bunlardan birkaçıdır. Bkz. İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, s.20-21.; Deguignes, *Büyük Türk Tarihi*, C.7, s.2215.; Koçak, "Arap Kaynaklarında Türk Memlûk Sultanı Baybars", s.1105-1106.

²⁴⁹ İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, s.114-115, 163.; Samira Kortantamer, *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, Ege Üniv. Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir 1993, s.114.; M.Fuad Köprülü, "Baybars I", *İA.*, C.2, s.360.; Ahmet Yaşar Ocak, "Barak Baba", *T.D.V.İ.A.*, C.5, s.61-62.; Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, C.1, s.114.

halifenin Bağdad'a gitmesine müsaade etmeyen Baybars, ona belli bir miktar maaş tahsisi ile emrine belirli sayıda hassa askeri vererek, Kahire'de ikamete mecbur etti²⁵⁰.

Baybars tarafından bütün yetkileri elinden alınan Halife, sahip olduğu makamı adeta sembolik olarak işgal etmekteydi. Daha sonraları ise, Memlûk sultanı Halife'yi, adeta memuru gibi kullanmaya başladı. İsteddiği konuda istediği izin belgesini rahatlıkla alıyor, hatta gerekirse yaptığı bir hata karşılığında Halife'ye ceza dahi verebiliyordu. Bu yüzden Mısır idaresine teokrasi demek doğru olmaz. Çünkü Halifeler siyasi hakimiyet hakkından mahrum idiler. Mısır Sultanları ise, zaten dinî reis değildiler²⁵¹.

Baybars, "Hepiniz çobansınız ve sürünüzden mes'ulsünüz" Hadis-i Şerîfinin hükmüne tam manasıyla riayet etmeye çalışmış, hatta bir defasında ordu sefer halinde iken atlarını bir Müslümanın ekili tarlasına bilerek salan ve mahsüle zarar veren birkaç memlûk askerini "*Ben Müslümanları kafirlerin saldırı ve yağmasından korumak için sefere giderken, siz nasıl olur da, bir Müslümana zarar verirsiniz*" diyerek ibret için, onların burunlarını kestirmek suretiyle cezalandırmıştır.

Devlet hazinesine büyük gelir getirmesine rağmen, alkollü içki satışını yasaklayarak, sefalet yuvalarını da kapatmıştır. Hayat kadınlarını ise, birer koca buluncaya kadar hapseden Baybars, böylece fuhuşu da önlemeye çalışmıştır²⁵².

Memlûklu Sultanı Kalavun ile Sur'daki Latin prensesi arasında varılan anlaşmada, iki tarafın tebaası arasında adam öldürmeye ilişkin davalarda Müslüman olanın Sultanın mahkemesinde, Hıristiyan olanın da Prensesin mahkemesinde yargılanacağı hakkında bir hükme yer verilmiştir²⁵³.

Mısır'ın sosyal hayatı ve dinî yapısı üzerinde zâviyelerin çok önemli bir yeri vardır. Mısır'daki zâviyelerin her birine büyük ve zengin vakıflar tahsis edilmiş olup, bu zâviyelerin önemli bir kısmı büyük ve teşkilatlı binalardan meydana gelmekteydi.

²⁵⁰ Ziada, "The Mamluk Sultans to 1293", s.747.; Holt, *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, s.95.; Kortantamer, *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, s.78.; Mahmud Şakir, *H. Adem'den Bugüne İslam Tarihi*, C.5, s.236.; Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi*, s.31.

²⁵¹ Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, C.2, s.459.; Özbek, "El-Melikü'z-Zahir Rüknu'd-Din Baybars zamanı Memlûk Devletinin Dini Siyaseti", s.294-295.; Sadri Maksudi Arsal, "Teokratik Devlet ve Laik Devlet", s.79.

²⁵² Makrizi, *Kitabu's-Suluk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülük*, s.578.; İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, s.143.; Özbek, "El-Melikü'z-Zahir Rüknu'd-Din Baybars zamanı Memlûk Devletinin Dini Siyaseti", s.305.; M.Fuad Köprülü, "Baybars I", *İA.*, C.2, s.360.

²⁵³ Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I*, s.175.

1306-7 yılında Baybars Hânîkahı adını taşıyan zâviyede 400, Siryâkus Hânîkahı'nda ise 100 kadar derviş barınmaktaydı ve bunların bütün masrafları zengin vakıflardan karşılanmaktaydı. XIV. yüzyılın ortalarında Mısır'ı ziyaret eden İbn Battûta, çeşitli zâviyeleri dolaşmış, bu arada adı geçen Siryâkus Zâviyesi'ni de görmüştür. El-Melik en-Nasır Kalavun tarafından Kahire dışına yaptırılan bu zâviyenin büyüklüğünden, mimarisindeki ihtişam ve süslemelerinin güzelliğinden hayranlıkla bahseder²⁵⁴.

İskenderiye'de Şeyh Ebû Abdullah el-Mürşidî'nin zâviyesinde ünlü Memlûk emirlerinden Seyfeddin Begmelik ile karşılaşan İbn Battûta, onun şeyhe çok hürmet gösterdiğini bildirir. Seyyah, Dimyat'ta, şehrin biraz dışında Kalenderîler'e ait Şeyh Cemaleddin Sâvî tekkesinde kalmış, buranın şeyhinin Fethi Tekrûrî olduğunu ve kendisinden Şeyh Cemaleddin'in kerametlerini dinlediğini nakleder. Ayrıca Kalenderîler'in saç ve sakallarını, bıyıklarını tıraş ettiklerini de hayretle anlatmıştır²⁵⁵.

²⁵⁴ İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi I*, s.54.; Ahmet Yaşar Ocak, "Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi*, C.XII, s.251.

²⁵⁵ İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi I*, s.42.; Ocak, "Zâviyeler", s.251.

II- İLHANLILAR İLE MEMLÛKLAR ARASINDA DİNÎ REKABET

Memlûk Sultanı Baybars'ın (1260-1277), saltanatı esnasında takip ettiği dahilî ve haricî siyasetin ana temeli İslamî siyasettir. Yaptığı her işte İslam'ı ön plana çıkaran Baybars, İslam aleminin neredeyse yıkıma uğrayacağı bir zamanda hükümdar olmasına rağmen, İslam'ı müdafa gayesiyle açtığı cihad bayrağının altına kısa zamanda güçlü bir ordu toplamaya muvaffak olmuştur. O, diğer İslam devletleriyle kurduğu ittifak teşebbüslerinde de dinî hassasiyeti kullanmış ve bu ittifakların gerçekleşmesinde de başarılı olmuştur.²⁵⁶

Baybars'ın, İslam alemiyle münasebeti her şeyden önce Moğollar ve Suriye'deki Haçlı Kontlukları ile yaptığı mücadeleler vesilesiyle, İslam aleminin bayraktarlığını yapmasıyla alakalıdır. Onun dinî cephedeki en önemli yeri ise, 1258 tarihinde Hülagu'nun ortadan kaldırmış olduğu Bağdad Abbasi Hilafetini Mısır'da yeniden ikame etmesidir.

Hülagu, Suriye seferinde Haleb ve Şam'ı zaptedince Moğollar çok zulüm ve katliamlarda bulundular. Hıristiyanlar da taşkınlıklara girişmişler, Müslümanlara ve camilere tecavüz etmişler, çarşılarda Müslüman esnafı kendilerine ayağa kalkmaya zorlamışlar, papazların derecelerini yükseltmişler ve hakiki Hıristiyanlığın artık zuhur ettiğini ilan etmişlerdi²⁵⁷. Hülagu Han ve halefleri, hükmettikleri coğrafyada hakim inanç olan Sünniliğe karşı yerel kültürleri desteklemişlerdir. Moğolların bu politikayı benimsemesinin nedenlerinden biri olarak, en büyük düşmanları olarak gördükleri Memlûkların Sünnî olması gösterilebilir²⁵⁸.

Baybars'ın, İlhanlı-Memlûk rekabetinde dinî motifleri ön plana çıkarma isteği, yeni kurulan devlete dinî meşruiyet kazandırma çabasıyla açıklanabilir. Ayn Calut zaferiyle, İslam aleminde büyük bir ün ve nüfuz kazanmışsa da, bu onların meşruiyetinin tasdik edildiği anlamına gelmiyordu.

Memlûk devletini, kendisi için en emin yer olarak gören Abbasi halifesi soyundan Ebu'l-Kasım Ahmed, Dımaşk Naibi Emir Alaaddin Taybars el-Vezîr ile

²⁵⁶ Özbek, "El-Melikü'z-Zahir Rüknu'd-Din Baybars zamanı Memlûk Devletinin Dini Siyaseti", s.289.; Turan, *Tarih Akışı İçinde Din ve Medeniyet*, s.177.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.496.

²⁵⁷ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.185.

²⁵⁸ Erdem, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakınoğu'ya Etkileri", s.10.; Gül, *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol İstilasası*, s.78-79.

Emir Alaaddin Aytekin el-Bundukdar'a bir mektup göndererek, Sultan Baybars'a iltica etmek istediğini bildirmişti. Durumdan haberdar edilen Baybars, hiç zaman kaybetmeden, Dımaşk naibine bir haber göndererek, Ebu'l-Kasım Ahmed'in ta'zim ve hürmetle Kahire'ye getirilmesini emretti. 9 Haziran 1261'de, Kahire'ye gelen Ebu'l-Kasım Ahmed, Baybars tarafından şehrin dışında karşılandı. Memlûk sultanının yanında, devlet erkanı ve halktan pek çok kimse de bu merasime katıldı. Hatta, Kahire'deki Hıristiyan ve Yahudiler de ellerinde Tevrat ve İnciller olduğu halde bu karşılama merasimine iştirak ettiler. Bu görkemli karşılama merasiminden dört gün sonra Baybars, başta ulema, vezirler, kumandanlar ve bütün halkın dahil olduğu bir toplantıda, Ebu'l-Kasım Ahmed'in şeceresini okutarak, ulemadan doğruluk derecesini sordu. Nihayet yapılan tetkik neticesinde Abbasi hanedanlığından olduğu kesinlik kazanan Ebu'l-Kasım, el-Mustansır billah lakabıyla Halife ilan edildi. Başta Baybars olmak üzere toplantıda bulunan herkes, yeni Abbasi halifesine biat etti. Yemin merasiminin tamamlanmasından sonra Halife el-Mustansır billah, Sultan Baybars'a kılıç kuşatarak, saltanatını tasdik eden bir de menşur verdiği gibi, libasu'l-futûvve giydirmek suretiyle de hükümdarlığını tevcih etmiştir²⁵⁹.

Halifeden aldığı menşur ile bütün Kahire sokaklarında daha büyük bir merasim alayı ile dolaşan Baybars, daha sonra Halifenin adının hutbelerde okunmasını ve basılan paralara da adının yazılmasını emretti²⁶⁰. Böylece Baybars, Abbasi hilafetini Mısır'da yeniden ikame ederek, İslam alemini ruhanî liderden mahrum bırakmamış, hem de Halifeden aldığı menşur ile Memlûk Devletinin ve kendisinin meşruiyetini tasdik ettirmiş oluyordu.

Yeni Abbasi halifesi, kısa bir süre sonra Baybars'a müracaat ederek, Hilafet merkezi olan Bağdad'ı Moğollar'dan geri almak için askerî yardım talebinde bulundu. Baybars, önceleri bu teklifi memnuniyetle karşılayarak, Halife'ye çok sayıda asker vermeyi düşündü. Fakat emirlerin, askerî kuvvete muhtaç oldukları böylesine karışık bir zamanda, bu kadar çok askerin Halife ile Bağdad'a gönderilmesini doğru bulmadıklarını ifade etmeleri üzerine bu kararından vazgeçti. 8

²⁵⁹ İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, s.152.; Kortantamer, *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, s.71, 139-140.; M.C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İ.Ü.E.F. Yay., İstanbul 1961, s.30.; Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi*, s.31.

²⁶⁰ Kortantamer, *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, s.141.; Özbek, "El-Melikü'z-Zahir Rüknu'd-Din Baybars zamanı Memlûk Devletinin Dini Siyaseti", s.292-293.

Ekim 1261'de, yardımcı kuvvet olarak verdiği 300 kişilik bir süvari birliği ile Halife'ye refakat edilmesini sağladıktan sonra Kahire'ye geri döndü.

Baybars'ın verdiği kuvvetlerle Rahbe mevkiine gelen Halife, burada kendisi gibi Bağdad'taki Moğol katliamından kaçarak hayatını kurtaran Abbasi ailesinden, Ebu'l-Abbas Ahmed ile karşılaştı. Çok kısa bir zaman sonra Halifelik makamını işgal edecek olan Ebu'l-Abbas Ahmed'in yanında, Türkmenlerden 700 atlı toplanmıştı. Baybars'ın kendine iyi muamelede bulunduğunu anlatan Halife, ona Kahire'ye Memlûk Sultanının yanına gitmesi yolunda tavsiyede bulundu. 28 Aralık 1261'de Ane mevkiine ulaşan Halife, burada Kara Boğa kumandasındaki bir Moğol birliğinin saldırısına uğradı. Halifenin Türkmenlerden oluşan kuvvetlerini bozguna uğratan Moğollar, başta Halife Mustansır billah olmak üzere hepsini kılıçtan geçirdiler²⁶¹.

Halifenin Moğollar tarafından katledildiğini haber alan Baybars, çok müteessir olmakla birlikte, bu hadiseye biraz da memnun olmuştur. Çünkü o, Halife'nin Bağdad'a geri dönmesi için her türlü yardımı yapmakla beraber buna pek taraftar değildi. Halife'nin Mısır'da kendi yanında kalması ile İslam devletleri üzerinde daha fazla bir nüfuz tesis edeceğine inanıyordu. Nitekim daha sonra Baybars, Hakim bi emrillah lakabı ile ikinci Halife ilan ettiği Ebu'l-Abbas Ahmed'i, Bağdad'a göndermeyerek, yanında alıkoymakla bunu teyid etmektedir²⁶².

1264 kışında, Moğollar'ın, al-Bira üzerine saldırıya geçtiğini haber aldığı zaman, hazırlıksız bir şekilde yakalanan Baybars, orduyu toparlayamadığı için, sadece kendi memlûklarından olan Hassa birliği ile al-Bira'ya yardıma koşmak mecburiyetinde kalmıştı. Kahire'den hazırlıksız olarak yola çıkan Hassa birliğinde, kısa bir süre sonra hoşnutsuzluk baş gösterdiği gibi, bir an önce yardıma varmak gayretiyle ortaya çıkan zorlamadan ve yorgunluktan da yük hayvanlarının pek çoğu telef olmuştu. Bu durum karşısında verdiği emirlerin yerine getirilmesinde kayıtsız davranıldığını gören Baybars, yorgunluktan bitap düşen askerleri bizzat kendisi sopa ile döverek harekete geçirmiş ve onlara: "Ben burada üç beş deve ile vakit

²⁶¹ Deguignes, *Büyük Türk Tarihi*, C.7, s.2213.

²⁶² Kortantamer, *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, s.24.

harcayamam. Benim tek düşüncem İslamın müdafaasıdır” diyerek seferin ehemmiyetine dikkat çekmiştir²⁶³.

Baybars'ın Moğollar'a karşı başlattığı cihad sebebiyle, İlhanlılar'ın akrabası olan Altınordu devleti ile de münasebetlere girmiş ve bu devletle İlhanlılar'a karşı bir dinî cephe açmayı başarmıştır. Tahta çıktığı andan itibaren İran Moğolları'na karşı kendisine güçlü bir müttefik arayan Baybars, uzun zamandan beri tacirler vasıtasıyla Altınordu devleti hakkında bilgi topluyordu. O, hem Berke Han'ın İslamiyet'i kabul ettiğini, hem de Hülagu ile Azerbaycan'ın paylaşılması sebebiyle ihtilafa düştüğünü öğrenince derhal harekete geçti. Berke Han'ın kendisiyle kolayca ittifak tesis edeceğine inanan Baybars, Alan tacirleri vasıtasıyla, ona bir mektup gönderdi. Mektubunda İslam dinini kabul ettiği için Berke Han'ı tebrik eden Memlûk sultanı, İslam'ın şartlarından birisinin de, kafirler ile cihad etmek olduğunu ifadeyle, onu, İlhanlılar'la savaşa teşvik ediyordu²⁶⁴.

Olaylar kısa zaman içinde Baybars'ın dinî siyaseti sonucu, gelişme gösterdi. Berke, ittifakla cihad teklifini kabul ettiği gibi, iyi niyet göstergesi olarak da, Hülagu'nun ordusunda bulunan Altınordu askerlerinin, Mısır Sultanına iltica etmelerini emretti. Böylece aynı dine mensup iki hükümdar arasında, ortak bir düşman olan İlhanlılar'a karşı büyük bir ittifak gerçekleşmiştir²⁶⁵.

Baybars'ın İlhanlı devletine karşı savaşında, negatif bir unsur olarak duran, Suriye'deki Şii-İsmailî fırkasına mensup bakiyeler de temizlenerek, Sünni İslam akidesinin hakim kılınması, Baybars'ın dinî siyasetleri arasında yer almaktadır. Baybars, iki büyük düşmanı, Franklar ve Moğollar'a karşı girişeceği bir mücadelede bunların da dahilinde bir çıban başı olacağını düşünüyordu. Nitekim 1266 yılında İsmailî liderleri, Baybars'a elçi heyeti göndererek, Eyyubî meliki el-Melik en-Nasır zamanında kendilerine ikta olarak verilen, daha sonra da kendilerinden alınan bazı kalelerin tekrar kendilerine iadesini talep etmişlerdir.

Nihayet 1270-1273 yılları arasında Baybars, İsmailîler'in sahip olduğu bütün kaleleri, gerçekleştirdiği bir dizi askerî hareketle, kısa zamanda ele geçirerek,

²⁶³ Özbek, “El-Melikü'z-Zahir Rüknu'd-Din Baybars zamanı Memlûk Devletinin Dini Siyaseti”, s.305.

²⁶⁴ Yakubovskiy, *Altınordu ve İnhitatu*, s.61.; Kortantamer, *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, s.8

²⁶⁵ Özbek, “El-Melikü'z-Zahir Rüknu'd-Din Baybars zamanı Memlûk Devletinin Dini Siyaseti”, s.298.

Suriye'deki İsmailî varlığına son verdi. Bu sayede İslam alemi içinde büyük bir mevki kazanmıştır²⁶⁶.

Abaka Han'ın himayesini kazanarak Erzincan'da, Ermeni metropoliti Marhasya, Selçuklu devletine ve Türklere karşı birtakım hazırlıklara ve akabinde taşkınlıklara girişti. Din adamlarının haraç ve cizye tutulmasını kullanarak, papaz gösterdiği 500 kişilik bir süvari kuvveti meydana getirdi. Selçukluların müdahalesine rağmen onun fenalıkları eksilmedi. Nihayet Harput valisi Bişar, bir baskın ile 1277 yılında, Marhasya'yı otuz papazıyla birlikte öldürüp, Memlûklara sığındı²⁶⁷.

İlhanlılar, Mısır Memlûklarına karşı yapılan seferlerde Hıristiyanları da ordularında bulundurdular. 1260 yılında Hülagu'nun Yakınoğu'yu istilası sırasında ve daha sonra 1281 yılında İlhanlı prensi Mengü Timur idaresinde yapılan seferde de 30.000 kadar Ermeni ve Gürcü askeri bulunuyordu²⁶⁸.

Müslüman olmalarına rağmen Ahmed Teküdar'ın ordusunda da Gürcü ve Ermeniler bulunuyordu. Fakat Moğollar, Hıristiyan Gürcülere karşı seferlerinde Azerbaycan ve Arran'ın Müslüman Türklerini beraberinde alarak, Hıristiyan kiliselerini tahrip edip, yakmışlardı²⁶⁹.

Önce Ayn Calut yenilgisi, ardından Abaka döneminde kaybedilen er-Rahbe (11 Aralık 1272) ve Mercü's-Suffar (30 Eylül 1282) savaşları Memlûklara karşı olan İlhanlıların düşmanlığını arttırırken, aynı zamanda Memlûklar karşısında kalman çaresizliği de ifade ediyordu. Memlûklar'a karşı yürütülen yegane siyasetin savaş olmaması gerektiğini düşünen Ahmet Teküdar Han, yeni girdiği İslamiyet dinini siyasetine araç olarak kullandı. 1282 yılında Sultan Kalavun'a gönderdiği elçilik heyetindeki Şeyh Abdurrahman, Memlûk sultanı tarafından Dımaşk'ta hapsedildi²⁷⁰.

Müslümanların teşkil ettiği bölgeler çoğunlukta olduğu halde, bütün gayrı Müslimler ile birlikte Yahudilerin de nüfuzu artmıştı. Özellikle Baybars'ın, İlhanlılar

²⁶⁶ İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s.21.; Özbek, "El-Melikü'z-Zahir Rüknu'd-Din Baybars zamanı Memlûk Devletinin Dini Siyaseti", s.300.; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, s.1092.; Köprülü, "Baybars I", s.359.

²⁶⁷ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.596-597.; İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s.56,84.; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.76, 235. Burada adı geçen Bişar daha önce zikretmiş olduğumuz Hüsamüddin Bicar olmalıdır.

²⁶⁸ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.607.; Dulaurier, "Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar-Vartan'ın Umumi Tarihinden Müstahreç", s.38.

²⁶⁹ Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s.261.

²⁷⁰ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.611.; Mustafa Uyar, *İlhanlı Devletinde Argun Dönemi (1284-1291)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001, s.14

ve Haçlılar'a karşı zaferleri, nihayet onun İslamın mücahidi ve müceddidi olarak kazandığı yüksek mevki, Müslümanların ona karşı bağlılığını arttırınca Şamani İlhâniler, onlara karşı sert bir siyaset takibine başlamışlardı. Bu durum Hıristiyanlar gibi Yahudiler arasında da Müslümanlara karşı bazı taşkınlıkların çıkmasına sebep olmuştu.

İlhanlı hükümdarı Argun (1211-1284) zamanında vezir olan Sa'adü'd-Devle, Türkçe ve Moğolca bilgisi ve iyi tabip olmasıyla bu hükümdar üzerinde nüfuz, devlet idaresinde de çok yüksek bir otoriteye sahip olmuştu. Onun bu durumundan faydalanan dindaşları, Yahudiler de, büyük mevkileri işgal ettiler. Nitekim bu devre mensup Bağdad'lı bir şair: "Bu zamanda Yahudiler, dünyanın görmediği bir mertebeye ulaştılar. Zira hakimiyet ve servet onların elinde olduğu gibi, devletin müşavirleri ve hükümdarları da onlara aittir. Ey insanlar! Felek Yahudi olduğu için, size de Yahudi olmanızı tavsiye ederim" diyordu. Sa'adü'd-Devle, Argun Han'ı İslam'ın devrinin geçtiğine ve Moğol devrinin geldiğine, bu sebeple de Müslüman büyüklerini öldürmek ve Kabe'yi bir puthane haline çevirmek için Argun Han'ı inandırmaya çalışıyordu. Aynı zamanda Haçlılarla da işbirliği yaparak, Basra körfezinde inşa ettiği bir donanmayı Kızıldeniz'e geçirip, Memlûkları yıkmak imkanını da aramıştır. Fakat Argun Han'ın çok geçmeden ölümü üzerine Sa'adü'd-Devle'de öldürüldü²⁷¹.

Moğollar, İslam dininin değerlerini, yerleşik kültüre bağlı, anlaşılması zor felsefî ifadelerle anlatan Farslı alimlerin yerine, kabileci karakterlerine uygun daha basit ve yalın sözcükler kullanan Türkmen dervişlerini tercih ediyorlardı. Moğolların Türkmen dervişlerine verdikleri büyük önem, onların Anadolu'dan Suriye ve hatta Mısır'a kadar olan sahalarda etki ve nüfuzlarını arttırdı. Bu sebepten dolayı, Kalenderi şeyhi olan Tokat'lı Barak Baba, kalabalık bir kitle teşkil eden müridleri ile bütün Türk-İslam ülkelerini dolaşıyordu. Bunlar sakal ve bıyıkları tıraşlı, başlarına boynuz takılı, omuzlarında Çevgan ve önlerinde tabl-hane (musiki takımı) olarak geziyor, hiçbir mal biriktirmiyor ve bu halleriyle halkın maskarası olmayı tercih ediyorlardı. Barak Baba, taifesiyle birlikte Anadolu'da, İran'da, Suriye'de ve Kırım'da seyahatler yapmış, müridleri arasında bir zabıta teşkilatı kurmuş ve rivayete göre namaz kılmayanlara da kırk değnek ceza tertip etmişti. Baba bu hüviyeti ile

²⁷¹ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.631-632, 637.; Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, C.II, s.142-143.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.597-598.

devrin bazı mühim şahsiyetlerine nüfuz etmiş ve Gazan Han tarafından cihada bile memur edilmişti²⁷². Gazan Han'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Olcaytu Hüdabende döneminde de itibarını koruyan Barak Baba, Olcaytu tarafından H.705/M.1305-1306 yılında dervişlerinin de katıldığı bir heyetle Şam'a, Memlûk Sultanı el-Melik Nasır'a gönderilmiştir²⁷³.

Müslümanlığı kabul etmiş olan Gazan Han'ın önceleri İslam tebaasına, Hıristiyanları cezalandırabilmeleri yolunda bir müsaade vermişken, Memlûklar'a karşı bir mücadeleye girerken, siyasetini değiştirip, bu iznini geri alması, ülkesindeki Hıristiyanlara ve dolayısıyla da İtalyanlar'a eski hareket serbestliklerini yeniden kazandırmıştır²⁷⁴.

²⁷² Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, C.II, s.30.; Köprülü, "Anadolu Selçuklu Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *Bellekten*, C.27, s.431.; Erdem, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakındoğu'ya Etkileri", s.32.

²⁷³ Ocak, "Barak Baba", *T.D.V.İ.A.*, C.5, s.61; Ocak, "Zâviyeler", s.254.; Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s.270-271. M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Gereklî Sadeleştirmeler ve Notlara İlavelerle Yay., Orhan F. Köprülü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1991, s.210.; Deguignes, *Büyük Türk Tarihi*, C.7, s.2267.

²⁷⁴ Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I*, s.186.

III-İLHANLI VE MEMLÛKLARDA SOSYAL HAYAT

Memlûklar devrinde Mısır toplumu çeşitli tabakalardan meydana gelmiş bir cemiyet manzarası arz ediyordu. Bu tabakalar birbirinden çeşitli yönlerden ayrıldığı gibi, devletin de onlara bakışı farklı olup, her birinin hakları ve görevleri farklıydı. Memlûklar devri Mısır toplumunda, idare edenlerle idare edilenler arasında büyük bir fark vardı. İdare edenler her bakımdan yerli halka yabancı olup, onları Suriye ve Mısır halkına bağlayan hiçbir bağ yoktu. Bu yüzden memlûklar çoğu zaman halk ile iyi münasebetler içinde olmayı ve onların faydasına olan işler yaparak, refah seviyelerini yükseltmeyi göz önünde bulundurmamışlardır. Memlûklar, Suriye ve Mısır'da imtiyazlı bir askerî tabaka olarak hüküm sürmüşler ve idareleri altındaki halkı, kendilerinden daha aşağıda bir derecede insanlar olarak görmüşlerdir. Bu yüzden halkı askeri işlere karıştırmamışlardır. Yalnız Ayn Calut savaşı öncesi ilk defa olarak yerli halkla temasa geçilerek, eli silah tutan herkesten yardım istenmiştir²⁷⁵. İdarî işlerde yerli halktan bir dereceye kadar istifade etmişlerse de bu onlara ihtiyaç duydukları için olmuştur.

Memlûkların hepsi bir boydan değildi. Başta Türkler olmak üzere, Moğol, Çerkez, Rum ve diğer milletlerden de Mısır'da çok sayıda bulunmaktaydı. Kendi durumlarını kuvvetlendirmek için, esir tüccarlarının getirdikleri muhtelif milletlere mensup esirlerden çokça satın alırken, onların meziyetlerini de göz önünde bulunduruyorlardı.

Memlûklar yerli halk ile de karışmazlardı. Eşlerini de tüccarların getirdiği, kendi ırklarından olan esir kızlardan seçerlerdi. Bu yüzden sivil halk, memlûk tarihi boyunca, dışarıda ve içerde vukubulan ve kendi cemiyetini ilgilendiren olaylarla hiç ilgilenmemiştir. Böylece çiftçi tarlasında, tüccar ticarethanesinde, hoca ise medrese veya camisinde kalmıştır. Kendilerine ne emrediliyorsa yapmışlar ve ne isteniyorsa vermişlerdir.

Memlûklar'de spor sosyal hayatın bir parçasıydı. Memlûk Sultanı Baybars, çevgan, okçuluk ve av eğlenceleri gibi askerlik oyunlarını sever, Kahire'de bulunduğu zamanlar, haftada iki defa, Dımaşk'ta bulunduğu zamanlar ise haftada bir

²⁷⁵ Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, s.29.; Becker, "Mısır", *İA.*, C.8, Eskişehir 1997, s.225.

defa çevgan oynardı. Bu işlerdeki mahareti adeta darb-ı mesel olmuştu. 13 Mart 1280 yılında Memlûk Sultanı Berke, Kerek meydanında çevgan oynarken ölmüştür²⁷⁶.

Ülkenin hakimi olan memlûk tabakasından sonra gelen ikinci tabaka da ilim adamlarının teşkil ettiği münevver tabakasıdır. Bu tabakadan olan fakihler, alimler, edipler ve katipler çeşitli divanlarda görev almışlardır. Bu vasıflarıyla halka nazaran nisbeten daha imtiyazlı olan bu tabaka, zaman zaman mihnetlere de uğramışlardır. Memlûklar hakimiyetlerini devam ettirmek için, bu ulema grubundan istifade etmişlerdir. Alimlere ve din adamlarına, genel kanaati kazanmada kendilerine destek olarak gördükleri için hürmet etmişlerdir. Buna rağmen bazı sultanlar ve ümera onlara zulmetmekten geri kalmamışlardır²⁷⁷.

Ulemadan sonraki üçüncü sınıf, tüccarlardır. Memlûklar başları sıkışınca bu gruptan para alabileceklerini bildiklerinden onları kendilerine yaklaştırmışlar ve iyi muamele etmişlerdir. Tüccarlar, memlûklar devrinde büyük servete sahiptiler. Bu durum Mısır'ın doğu ve batı arasındanki ticaretin önemli bir halkasını oluşturmasıyla alakalıydı. Fakat servet bazen sultanların iştahını kabartmış ve zaman zaman tüccarlar müsadere edilmişlerdir. Bu nedenle tüccarlar, servetlerinden hiçbir zaman emin olamamışlardır.

Memlûklar devrinde, kahire ve diğer büyük şehirlerde işçi ve zanaatkar, satıcı, taşıyıcı ve yoksullardan oluşan büyük bir grup insan yaşıyordu ki, bunlar “avam” umumî adıyla tasvir edilebilirler. Avam tabakası en kötü şartlar altında yaşarlardı. Bazı Avrupalı seyyahlar, bu devirde sadece Kahire'de 50.000 ile 100.000 arasında insanın evsiz, barksız yollarda, sokaklarda yarı çıplak ve perişan bir vaziyette yaşadıklarını naklederler. Ayrıca dilenciler de çoktu.

Memlûk sosyal sınıfında çiftçilerin de önemli bir yeri vardır. Bunlar Mısır halkının çoğunluğunu teşkil ediyorlardı. Memlûklar devrinde bunların ihmal edilerek, hakir görüldüğünü ve “Fellah” kelimesinin zayıf ve güçsüz insan manasında kullanıldığını görüyoruz. Valilerin ve hakimlerin zulümlerinin de onların güçsüzleştirilmesinde önemli bir etkisi vardı. Öte yandan çiftçiler, bedevi Araplar'ın

²⁷⁶ İbn İyas, *Bedayiu'z-Zuhur fi Vekai'i'-Duhur*, C.I/1, s.346; Ali Aktan bu oyunun günümüzdeki Polo oyunu olduğunu söyler. Bkz. Aktan, “Bahri Memluklerden Sultan Kalavun ve Hanedanı”, s.608; Köprülü, “Baybars I”, *İ.A.*, C.2, s.360.; Koprman, “Memlûkler”, *D.G.B.İ.T.*, C.6, s.466.

²⁷⁷ Hakkı Dursun Yıldız, “Memlûkler Döneminde Mısır'da Sosyal Hayat”, *D.G.B.İ.T.*, C.7, Çağ Yay., İstanbul 1992, s.29.; Kortantamer, *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, s.78.

hücum ve yağmalarından da emin değildiler. Her defasında bu bedevi Araplar bütün mahsulü yağmalıyorlar ve hayvanları alıp götürüyorlardı. Bedevi Arapların bu hareketleri Mısır'ın sosyal durumu üzerinde olumsuz tesirler yapmıştır.

Mısır ve Suriye'nin çeşitli bölgelerinde yarı göçebe bir halde yaşayan Arap kabileleri gerek idareciler ve gerekse yerleşik halk için büyük bir memnuniyetsizlik kaynağı olmuşlardır. Memlûk devletinin kuruluşundan yıkılışına kadar Arap kabilelerinin isyanları devam etmiş ve bunları tedip için pek çok askerî harekâtlar düzenlenmiştir²⁷⁸.

Memlûk devletinde şehir hayatı, Kahire'de yoğun bir biçimde yaşanmaktaydı. Bununla birlikte İskenderiye, Dimyat ve Reşîd gibi yerler de şehir yaşamının hakim olduğu diğer şehirlerdi. Şehirlerin dar sokaklarında satıcılar ve bol miktarda hayvan bulunurdu. Bu yüzden kendilerinden başka kimsenin ata binmesine müsaade etmeyen Memlûklar, zaman zaman atlarıyla birçok kişiyi ezebiliyorlardı.

Şehirlerde genellikle cami, medrese ve kütüphaneler bir arada yapılıyor, Sahaflar yani kitapçı çarşıları, kağıt, kalem ve mürekkep satan dükkanlar, bunlara bitişik Ulu camiler etrafında, şehirlerin ve kültürünün merkezlerini teşkil ediyorlardı. Şehirdeki evlerin ve çarşıların su ihtiyacı develerle sağlanıyordu. Bunun için Kahire'de 50.000 ile 200.000 arasında deve bulundurulurdu²⁷⁹.

Memlûk Sultanı Baybars, Memlûk ordusunu yeniden teşkilatlandırmış, ülkede sulama kanalları açtırmış, limanların durumunu düzelterek ihtiyaçlarını gidermiş, Kahire ile Dımaşk'ı süratli posta teşkilatı yani "Berid Teşkilatı" sayesinde 4 günde ulaşılabilecek şekilde birbirine bağlamıştır. Bu sistemde iki şehir arası kara yolu üzerine inşa edilen posta istasyonlarında hazır durumda bekletilen değiştirme atları, nöbetleşe posta paketini, bir öteki istasyona dört nala koşturup ulaştırmaktaydı. Bu sayede Sultan, bir hafta içinde her iki baş şehirde de "cirit oyunu" oynayabilecek imkana kavuşturulmuş bulunuyordu. Bu şekilde bir posta teşkilatından başka, Memlûklar, posta güvercinleri sistemini de geliştirdiler ki, bu düzende kullanılan bazı güvercin cinsleri ve bunların şecereleri ile ilgili olarak tutulan özel defterler, Fatımiler devrine kadar çıkabilmekteydi²⁸⁰.

²⁷⁸ Yıldız, "Memlûkler Döneminde Mısır'da Sosyal Hayat", *D.G.B.İ.T.*, C.7, s.30.

²⁷⁹ Yıldız, "Memlûkler Döneminde Mısır'da Sosyal Hayat", *D.G.B.İ.T.*, C.7, 30-31.; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.335.

²⁸⁰ İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, s.148.; W. Barthold-M.Fuad Köprülü, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, s.335.; Koçak, "Arap Kaynaklarında Türk Memlûk Sultanı Baybars", s.1104.; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam*

Müslümanlar eliyle, çok erken bir devirden itibaren tıp ilmi geliştirilmiştir. Tıp dallarından göz hastalıkları branşı, 12. ve 13. asırlar boyunca dünyanın başka herhangi bir yerinden olduğundan çok daha fazla Suriye ve Mısır'da ilmi temellere oturtulmuştur. 12. asırda bu konuda yazılmış Arapça bir eser olan “Mücerrebât”ı yazan Ebu'l-Fadâ'il İbnu'n-Nakid (öl.1188-1189)'den sonra 13. yüzyılda bölgede iki önemli ilmi eser daha meydana getirilmiştir. Birincisi 1256 yılına doğru gelişip, isim yapan Halebli Halifetü İbn Ebi'l-Mehasin tarafından telif edilen el-Kâfi fi'l-Kuhl, ikincisi 1296'ya doğru Hama şehrinde tabip olarak çalışan Salahaddın İbn Yusuf tarafından telif edilen “Nur-ul-'Uyun” ve “Cami'u'l-Funun”dur. Halifetü İbn Ebi'l-Mehasin, bir cerrah olarak mesleğinden o kadar emindir ki, katarakt'ı olan tek gözlü bir hastanın göz ameliyatını yapmakta tereddüt etmemiştir²⁸¹.

Ayrıca Suriye Ya'kubi Hıristiyanlarının Baş Papazı, Ebu'l-Ferec İbnu'l-İbri'nin 1268 yılında Eski Yunan alimlerinden Öklid ile 1272-73 yıllarında Ptolemy hakkında Suriye'de dersler vermekte oluşu dikkati çeken ilmi faaliyetlerdendir²⁸².

Memlûklar'da tarihçilik çok gelişmiştir. Bunlardan Ebû'l-Fidâ'nın al-Muhtasar fî tarih al-Beşer adlı İslam tarihi eseri ve özellikle İbn Haldûn (öl. M. 1331-1332)'un Mukaddime'si, bir tür tarih felsefesi kitabı mahiyetinde olup, olayları bütünüyle görme kabiliyetine sahip olan bu büyük İslam mütefekkeri, kendi zamanına göre çok mühim bir tür sosyoloji tecrübesi vücuda getirmiştir. Gerek Ebû'l-Fida ve gerekse İbn Haldun'un yanında, Nüveyri, Zehebî, Makrîzî, Suyûtî, Ebu'l-Mehasin ve daha birçok İslam tarihçilerinin çalışmaları göz önüne alındığında, İslam medeniyetinin bu hususta mühim bir gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır²⁸³.

İlhanlılar'ın sosyal yaşantısına dair bildiklerimiz Cengiz Yasası'yla alakalıdır. Moğol Yasası'na ve adetlerine göre bahar ve yaz mevsimlerinde gündüz suya girmek, eli nehirde yıkamak, bakır ve gümüş kaplara su almak ve yıkanan çamaşırları açığa sermek günah ve uğursuz sayılırdı. Çünkü inanışlarına göre bunları yaptıkları takdirde, göğün gürlmesi ve yıldırım düşmesi artardı. Oturdıkları yerlerde, baharın ilk gününden yazın sonuna kadar çoğu zaman yağmur yağar, öyle

Tarihi, s.1092.; Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi*, s.74.; Reuven Amitai, *Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War, 1260-1281*, s.74-75.; Harekât, “Berîd”, *T.D.V.İ.A.*, C.5, s.500.

²⁸¹ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, s.1109.

²⁸² Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, s.1106-1107.

²⁸³ W. Barthold-M.Fuad Köprülü, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, s.153.; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İSAR. Yay., İstanbul 1998, s.179.; Haydar Bammat, *İslâmın Manevi ve Kültürel Değerleri*, Çığır Yay., İstanbul 1977, s.177-178.; Brockelmann, “Ebu'l-Fidâ”, *İ.A.*, C.4, s.78.

şimşek çakıp gök gürleri ki, gök gürlmesi sırasında “*Gök gürlmesinden ve yıldırımlardan ürperip, ölüm korkusundan parmaklarını kulaklarına tıkarlar*” ayetinin söyledikleri gerçekleşirdi. Eğer bir kişinin üzerine yıldırım düşerse, onun ailesinin ikamet ettiği yere yanaşmazlardı²⁸⁴.

Moğollar, bir muharebeden sonra, düşmanlarla olmadıkları zaman, yani sosyal hayatta, vakitlerini ava verirler ve oğullarına vahşi hayvanları avlamayı öğretirler. Böylece bunlar, vahşilerle dövüşmeye alışır, kuvvetlenirler, yorgunluğa dayanırlar ve vahşi hayvanları karşıladıkları zaman yaptıkları gibi düşmanlarını karşılarlar ve kendilerini sakınmazlar²⁸⁵.

İlhanlılar, İran bölgesinde yetişen ve Arapça eserler veren alimlerin çoğunu Maraga Rasathanesi ve kütüphanesinde Nasireddin Tusî (1201-1274) başkanlığında çalıştırmıştır. Hülagu'nun devrin en meşhur alimlerini yanına getirterek, Maraga Rasathanesi'nde çalıştırdığı alimlerden bazıları şunlardır: Şam'dan Müeyyidü'd-Din 'Urzi, Kazvin'den Necmeddin Debiran, Musul'dan Fahreddin Maragi, Tiflis'ten Fahreddin Ahlati. Her taraftan icap eden aletler getirildi. Rasathanenin yapılmasına başlandı. Bağdat, Şam, Musul ve Horasan'dan icap eden kitaplar getirtilerek, rasathane'ye verildi. Nasireddin Tusî, Hülagu ile birlikte Bağdat ve Suriye seferlerinde yanında bulunmuş, bu istilalar esnasında 400.000 cilt yazma eser toplamıştır²⁸⁶.

İran'da hüküm süren ve İranlı memurları devlet teşkilatında kullanan İlhanlılar, sosyal bünyelerinde Uygur kültürünün izlerini taşıyordu. Nitekim Hülagu'nun Haleb muhasarası esnasında “bitikçi” İzzeddin Ahmed isminde birisinin öldüğü ve camiinin haziresinde gömüldüğü, servetinin kardeşi tarafından camiye bağışlandığı hususundaki haber dikkat çekicidir²⁸⁷.

İlhanlılar'da da tarihçilik önemli bir yer tutmaktadır. Tarih alanında şöhret kazanmış Reşideddîn, aynı zamanda İlhanlı devletinde vezir olarak mühim görevler de yapmıştır. Gazan Han'ın emriyle yazdığı Moğol tarihi ile ilgili eseri çok

²⁸⁴ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s.196.; Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, C.1, s.64.

²⁸⁵ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.479.

²⁸⁶ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.593.; W. Barthold-M.Fuad Köprülü, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, s.62.; Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, C.2, s.452-454.; M. Fuad Köprülü, “XIII. Asırda Maraga Rasathanesi Hakkında Bazı Notlar”, *Belleten*, C.6, s.217.; Hilmi Ziya Ülken, *İslâm Felsefesi Kaynakları ve Tesirleri*, Selçuk Yay., 2.baskı, Ankara 1967, s.133.; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, s.1106.; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.334.; Bosworth, *İslam Devletleri Tarihi*, s.189.; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s.315.

²⁸⁷ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.422.

meşhurdur. “Cami’ü’t-Tevarih” adını taşıyan bu eseri meydana getirirken hem Moğol devletinin arşivlerinden faydalanmış, hem de eline geçen bütün kaynakları ve vesikaları değerlendirmiştir. Bu bakımdan Türkoloji açısından çok önemlidir²⁸⁸.

Memlûk Sultanı Kalavun’un 1289 yılında inşa ettiği Büyük Bimaristan’da (hastane), göz mütehasısı, cerrah, kırıkçı çıkıkçı (ortopedi) doktorlar, dört köşkte her hastalığa mahsus ayrı odalarda yatan erkek-kadın hastaları, yaralıları, sakatları, göz rahatsızlıklarını tedavi ediyorlardı. Kadın ve erkek hademeler, hastalara hizmet ediyor, temizlik yapıyor, elbiselerini yıkıyor, banyolarını hazırlıyorlardı. Her hastanın yatağı, çarşafı ve havluları tam idi. Hastane’de yemekhane, meşrubat, ilaç ve macunlar için ayrı odalar ve ilaç yapan eczane bulunuyordu. Tabibler reisinin talebeye ders verdiği bir de salon vardı²⁸⁹.

Sultan en-Nasır, Memlûk kültürünü en yüksek seviyeye ulaştırmıştır. Nil nehri ile İskenderiye’yi birbirine bağlamak amacıyla inşa olunan ve bu zahmetli iş için 100.000 insanın kazma-kürek çalıştığı bir su kanalı açtırmış, Kahire kalesine Nil nehrinden su getirmek üzere 1311 yılında bir su kemeri inşa ettirmiştir. Ülkenin çeşitli yerlerinde 30 kadar cami, çok sayıda tekke, zaviye ve hangahlar kurmuş, sebiller yaptırmıştır. 1304 yılında yapımı bitirilen, en-Nasırıyye diye kendi adıyla bilinen medreseyi yaptırmıştır. Yine Kahire kalesinde 1318 yılında, Akka’nın yeniden fethinden sonra harabe haline gelen Katedralin sağlam kalabilen malzemesini kullanmıştır. Bu eserler, Mısır Memlûklarında İslam mimarisinin ulaştığı seviyeyi göstermesi ve Memlûkların sosyal hayatı açısından önemli bir yere sahiptir²⁹⁰.

²⁸⁸ Haydar Bammat, *İslâmın Manevi ve Kültürel Değerleri*, s.179.; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s.235.; Hodgson, *İslâm’ın Serüveni*, C.2, s.532.; İlhanlı hükümdarı Gazan Han ile Reşideddin’in Tebriz’de ve civarında inşa ettirdikleri binalar ve hayır müesseseleri de bulunmaktadır. Ayrıca Gazan Han’ın vefatından sonra Reşideddin, onun adına bir manzume yazmıştır. Bkz. Aydın Sayılı, “Gazan Han Türbesi Hakkında Bir Manzume”, *İran Şehinşahlığı’nın 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan*, MEB. Yay., İstanbul 1971, s.383.

²⁸⁹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.347-348.

²⁹⁰ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, s.1102.; Deguignes, *Büyük Türk Tarihi*, C.7, s.2289.

IV- İLHANLI VE MEMLÛKLAR ARASINDA SOSYAL VE KÛLTÛREL ETKİLEŞİM

Moğol istilası, genel olarak İslam alemini yalnız siyasî açıdan değil, ilmî ve fikrî açıdan da harabeye çevirmiştir. Özellikle hukuk tarihçileri, bu istiladan sonraki dönemi tam bir taklit devri olarak vasıflandırmaktadırlar. Önce İslam alemini altüst eden ve akabinde Memlûklar tarafından Ayn Calut'ta büyük bir yenilgiye uğratıldıktan sonra istilası durdurulan Moğollar, Müslüman olduktan sonra, eski örf ve adetlerini de birden bire terketmemişlerdir. Bu yüzden Müslüman olmalarına rağmen İslam hukukuna aykırı bazı hükümleri ilk dönemlerde muhafaza etmişlerdir. Memlûklarda da görülen tarhanlık teşkilatını İslamî esaslara uyacak şekilde kullanmaya devam etmişlerdir²⁹¹.

Sosyal ve kültürel etkileşimin yaşandığı XIII. ve XIV. yüzyıllarda, Klasik Türk Edebiyatı, iyiden iyiye kuvvetli bir inkişaf devresine girmiş, yalnız Batı ve Doğu Türkistan'da, Harezm'de, Afgan ve Hind saraylarında, İran'da değil, Irak'ta, Anadolu'da, Suriye ve Mısır'da, Altınordu'da büyük bir canlılık göstermiştir. XIV. asırdan başlayarak, batı lehçesinin ikiye ayrıldığını Batı Oğuz, yani Anadolu lehçesinden başka bir de, Doğu Oğuz yani Azerî lehçesinin edebi bir dil olarak doğduğunu görürüz. Bununla birlikte muhtelif siyasi hakimiyetler dairelerindeki bu edebi hareketler, her biri ile çok yakından ve çok sıkı temasta idiler. Birbirleriyle doğrudan doğruya siyasî ve iktisadî münasebetlerde bulunmayan kültür sahaları bile dolaylı olarak kültür münasebetlerini ve bağlarını muhafaza ediyorlardı. Ortaçağ'da Yakındoğu memleketlerini birbirine bağlayan deniz ve karayolları, fikir ve sanat mübadelesinin de vasıtaları idi. Türk devletleri arasındaki türlü siyasi ayrılıklar, harpler bile bu kültür bağlarını çözemiyorlardı. Türkçe'nin edebî bir dil olarak, bu büyük inkişafı, onun İlhanlılar sarayında, Celayirler Devleti'nde, Altınordu İmparatorluğu'nda hatta Osmanlı Devleti'nde, Türkçe'yi resmi dil haline getirmiş, yabancılara Türkçe öğretmek için bilhassa Mısır'da, Kıpçak sahasında, İlhanlılar dairesinde türlü türlü lügat kitapları ve gramerler yazılmıştı. Bir misal olarak

²⁹¹ İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s.67.; Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, C.1, s.109.

Memlûklar sahasında başlıca Abu Hayyan'ın eserlerini, İlhanlılar dairesinde de, İbn Muhanna'nın Türk-Fars-Moğol Lügatını zikredebiliriz²⁹².

Bozkır uluslarının eski bir adetine göre, bir mesele hakkında yemin edecekleri vakit, bir aygır veya bir kısrağa hep birlikte darbeler indirerek, ortalarından yarıp, kurban ederlerdi. Diğer uluslarda, özellikle Kuman Türkleri ve Kuzey Karadeniz bölgesi Kıpçaklar'ında da aynı şekilde bir köpek kurban edilirdi. Bu kurban etme eylemi, birbirlerine karşı saygısızlık ettikleri takdirde, aynı şekilde parçalara bölünmeyi kabul ettikleri anlamına geliyordu²⁹³. Memlûkların çok çabuk organize olarak, kendilerine verilen sözden cayılması veya itaatten çıkılması sonucu, hükümdarlarını hep birlikte öldürebilmelerinin altında yatan motivasyonun, bu kültür bağından kaynaklanma ihtimali olmuş olmalıdır.

Moğollar'daki Cengiz Han Yasası, en şiddetli kanun manasıyla bütün Önasya'da hatta Mısır Memlûklarında bile tanınmıştı. Altınordu ve İlhanlı sahalarından gelen Türk-Moğol kabileleri arasındaki davalar ve miras meseleleri de, Türk-Moğol örflerine göre halledilirdi. Bu yüzden Baybars devrinde Mısır'da Cengiz Yasası'nın tatbik edildiği hakkında Mısır tarihçilerinin eserlerinde kayıtlar vardır²⁹⁴. Cengiz Han Yasası, sadece devletin yönetimi veya askeri sistem hakkında değil, sosyal ve kültürel alanları da kapsıyordu. Hülagu Han'ın hakimiyeti altında yaşayan tebanın %90'ının Müslüman olduğu Yakındoğu coğrafyasında uygulanmasının ne kadar zor olduğu bir gerçektir. Bununla beraber İslam alimlerinin Cengiz Han Yasalarının ve kurallarının iki taraf arasında uyuşma ve anlayış çabalarının oluştuğunu söyleyebiliriz²⁹⁵.

Haleb'den kaçıp Hülagu'ya gelen Mısır'lı Türk Sarım Özbek, Hülagu'nun nezdinde elçi gibi karşılanmış, Han'ın kadınları ile şakalaşmış ve: “*Bizimle (yani*

²⁹² M. Fuad Köprülü, “Yeni Farişi'de Türk Unsurları”, *Türkiyat Mecmuası*, C.VII-VIII, Cüz 1, Maarif Mat., İstanbul 1942, s.11.; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.426.

²⁹³ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s.107.

²⁹⁴ W. Barthold-M.Fuad Köprülü, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, s.307.; Köprülü, “Baybars I”, *İA.*, C.2, s.361.; Kopruman, “Memlükler”, *D.G.B.İ.T.*, C.6, s.466.

²⁹⁵ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s.87'de Cengiz Yasasını şöyle tarif etmektedir: Cengiz Han, kendi kafasına göre her işe bir kural, her duruma bir ferman ve her suça bir ceza (had) getirdi. Tatar kavimlerinin okuma yazmaları olmadığı için, onların çocuklarına Uygurlardan yazıyı öğrenmelerini emretti. Sonra bütün yasaları tomarlara yazdılar. Ona Yasa-nâme-i buzurg (Büyük Yasa-nâme) adını koydular.; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.478.; Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255)*, s.73.; Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, C.1, s.62.; Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s.223, 267.; Erdem, “Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakındoğu'ya Etkileri”, s.10-11.

Memlûklarla) ile sizin aranızdaki fark, rakı içerken bizim mezelerimizin envai turşular ve tatlılar olduğu halde, sizinkinin kömür pamuk tanesi, üzüm ve talaş olmasından ibarettir” diyerek Hülagu’yu ve Hatunlarını güldürmüştür. Aynı zamanda Sarım Özbek, Hülagu’nun hükümdarların en adili olduğunu, zira şikayet sandıklarına atılan mektupları her Cuma günü bizzat kendisinin kontrol ettiğini söyler²⁹⁶.

Olcaytu Han döneminde Suriye büyük ölçüde Türk-Moğol etkisi altına girmişti. Gelenekçi İslam düşüncesi Memlûklar’da oldukça gelişmişti. Bu yüzden geleneksel yapı taraftarları ile marjinal unsurlar kıyasıya bir mücadeleye girişmişlerdi. Başlarında ünlü İslam alimi İbn Teymiyye’nin bulunduğu grup savunma halindeydiler. Buna karşılık Rufâiler, Kalenderîler, Cavlakîler²⁹⁷ gibi marjinal unsurlar da Moğollar’dan güç alıyorlardı. Bir gün Rufâilerin reisi Şeyh Salih, İbn Teymiyye ile Saltanat naibi huzurunda giriştiği bir münakaşa sırasında: *“Biz ve yaptıklarımız, Tatarların yanında geçerliydi. Ama şeraitin yanında geçerli olmuyor”* diye kendilerini savunmuştur²⁹⁸.

Memlûklar, Moğollar’ın giyim-kuşam usulü ve askeri teçhizatlarından etkilenmişlerdi. Memlûklar, saçlarını Müslüman tarzında kestirip, kısaltmak yerine, Moğol modasına uyarak uzattılar. Sultan H.714/M.1315 yılında bir hastalıktan sonra eski İslam adetine göre, hamama gitti ve başını tamamen traş etti. Nasırı emir ve memlûkları da onun gibi yaptılar. O andan itibaren askerler, uzun saç bırakmayı terketti²⁹⁹.

Mecdü’l-İslami adlı bir tacirin 1323 yıllarında İlhanlı merkezinden satın alıp, Mısır Sultanına götürdüğü çengi çalan bir cariye Melik Salih, kıymetli hediyeler vererek satın almak ister. Sahibi, muganniye’nin Mısır sultanına gönderildiğini söyleyerek, bu teklife iltifat etmez. Fakat Melik Salih, aşık olduğu cariye bırakmaz. Bunun üzerine Memlûk sultanı Artuklu hükümdarına çenginin gönderilmesini ve aksi takdirde, Mardin’i başına yıkacağını bildirir. Bununla beraber, Melik Salih yine de cariye yanında tutar. Bu devirde ud ve çengi çalan, rakeden cariyeler, içki ve

²⁹⁶ Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s.223, 267.

²⁹⁷ Osman Turan, “Selçuk Türkiyesi Din Tarihine Dair Bir Kaynak”, *Fuad Köprülü Armağanı*, Osman Yalçın Mat., İstanbul 1953, s.537 vd.

²⁹⁸ Erdem, “Olçaytu Han’ın Ölümüne Kadar İlhanlılar’da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakınoğu’ya Etkileri”, s.33-34.

²⁹⁹ Bernard Lewis, “Mısır ve Suriye Fatimi Hilafetinin Sonuna Kadar”, s.228.

eğlence meclislerinde çalgı ve rakslarıyla hükümdar ve beyleri eğlendiriyorlardı. Rakkaslar bazen, kadın elbisesi giyen ve saçlarını uzatan Ermeni, Rum, Yahudi ve Türk gençleri idi³⁰⁰.

Artuklu ülkesinden Memlûkların saraylarına da sanatkarlar gidiyordu. Mardin sarayında Çengi lakabıyla şöhret kazanan Kara Doğan oğlu Mehmed, Mısır sultanı Nasır tarafından Kahire'ye davet edilmiş ve sarayda musiki dersleri vermeye memur edilmişti³⁰¹.

Sonuç olarak, Memlûklar'ın bilhassa Cengiz Yasası olmak üzere Moğollar'dan etkilenmeleri kendilerinin de Moğollar gibi göçebe bir bozkır medeniyetinden gelmeleri ile alakalıdır. Ayrıca iki ülke arasındaki siyasî, askerî rekabete rağmen devam eden ticarî ilişkiler de kültürel etkileşimi sağlayan diğer bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine coğrafi konumdan dolayı İlkçağlardan beri İran'da kurulan devletler ve onların İran geleneği ile Mısır-Suriye geleneği arasındaki etkileşim devam etmekte idi.

³⁰⁰ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.193, 224.

³⁰¹ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.224.

SONUÇ

XIII. Yüzyılın başlarında doğudan yükselen büyük Moğol istilası Yakınoğu'yu istila etmiş ve Türkiye Selçuklularını egemenliği altına aldıktan sonra yeni hedefi olan Mısır'a doğru yönelmişti. İran merkez olmak üzere kurulan İlhanlı Moğol devleti doğal olarak İran-Sasanî geleneğine uyarak tabi sınırlarını Mısır-Suriye hattına kadar genişletmek istiyordu. Ancak bu beklenti, Eyyubi devletinin yerine kurulan Memlûk devleti tarafından 1260 yılında Ayn Câlut Savaşı'yla sükut-u hayale uğratıldı.

İlhanlı-Memlûk mücadelesi sıcak savaş halinde Yakınoğu'da devam ederken, özellikle Moğol istilası önünden kaçarak bu bölgeye göç eden Harezmliler, Mısır Memlûklarının ordularında görev almış ve İlhanlılara karşı yapılan mücadelede etkili bir rol oynamışlardır.

Moğol istilası sonrası göçebe Türkmenlerin Anadolu'da yerleşmesi ve uç bölgeleri doldurması, Anadolu'nun Türkleşme safhasını oluşturmuştur. Bu Türkmenler daha sonra Memlûk Devletine dayanarak Anadolu'da Moğollar'a karşı istiklal mücadelesi vermişler ve ayrıca İlhanlıların ileri karakolu olarak görev yapan Ermeni krallığına karşı Memlûk Devleti ile işbirliği içinde olmuşlardır.

İlhanlı-Memlûk münasebetlerinin kaçınılmaz çatışması beraberinde dönemin büyük devletleri ile ittifak arayışlarını getirmiştir. Bu ittifak arayışı nihayetinde Memlûk Devleti, İlhanlılara karşı Altınordu devleti ile ittifak yapmıştır. İlhanlılar da Bizans devleti ve Papalık ile ittifaklarını kuvvetlendirmişlerdir. Ayrıca Anadolu'daki Ermeni krallığı ve 1243 Köseadağ savaşında Moğollar'a yenilen Türkiye Selçukluları Devleti de bu ittifak arayışlarında önemli bir yer tutmaktadır. Zira İlhanlılar ile Memlûklar arasında Anadolu her zaman stratejik bir konumda olmuştur.

İlhanlı-Memlûk münasebetleri İran Anadolu ve Mısır üçgeninde bulunan siyasi yapıyı etkilediği gibi iktisadî ve kültürel yapıyı da büyük ölçüde etkilemiştir. Her iki devletin rekabeti sonucu Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye bölgesinde büyük tahribatlar olmuş ve bu durum ticaret hayatında olumsuz bir etki yaratmıştır.

EKLER

Saru Han: Nevşehir'in Avanos ilçesinin 5 km güneydoğusunda.

Karatay Han: Kayseri-Malatya güzergahında.

EK-3 KERVANSARAYLAR

Kaynak: <http://www.cappadociaonline.com>

İlhanlı Ahmed Teküdar Dönemi H. 685 tarihli Gümüş Dirhem

İlhanlı Argun Han Dönemi H. 694 tarihli Gümüş Dirhem

EK-4 SİKKELER

Kaynak: <http://mehmeteti.150m.com/ilkhanids/>

KAYNAKLAR

- Abu'l-Farac, *Tarihi Muhtasarüddüvel*, Çev., Şerafeddin Yaltkaya, Maarif Mat., İstanbul 1941.
- Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, Süryaniceden İngilizce'ye Çev., Ernest A. Wallis, Türkçeye Çev., Ömer Rıza Doğrul, TTK Basımevi, Ankara 1987.
- Abu Bakr İbn Al-Zeki, *Ravzat Al-Kuttab Va Hadikat Al-Albab*, Yay., Ali Sevim, TTK. Yay., Ankara 1972.
- Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Name II*, Haz., Erdoğan Merçil, Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1977.
- Aka, İsmail, "X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiilik", *Milletlerarası Tarihte Ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, 13-15 Şubat 1993 (Tebliğ Özetleri Ve Müzakereler), İstanbul 1994, s.52-58
- Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî Ve İctimaî Tarihi 1243-1453*, C.1, Cem Yayınevi, İstanbul 1974.
- Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, Çev., Hrand D. Andreasyan, İÜEF. Yay., Osman Yalçın Mat., İstanbul 1954.
- Aktan, Ali, "Sultan Kutuz Ve Aynu-Calut Zaferi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.10, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1991, s.193.
- Aktan, Ali, "Bahri Memluklerden Sultan Kalavun Ve Hanedanı", *Belleten*, C.LIX, S.226, Aralık/1995, s.605-620.
- Alptekin, Coşkun, "Türkiye Selçukluları", *D.G.B.İ.T.*, C.8, s.332.
- Arnold, T.W., "Halife", *İA.*, C.5/1, MEB. Yay., Eskişehir 1997, s.148-155.
- Arsal, Sadri Maksudi, "Teokratik Devlet Ve Laik Devlet", *Tanzimat*, C.1, MEB. Yay., İstanbul 1999.
- Arslantaş, Yüksel, *Memlükler Devrinde Suriye*, Basılmamış Yüksel Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1996.
- Aşan, Muhammet Beşir, *Elazığ, Tunceli Ve Bingöl İllerinde Türk İskan İzleri*, (XI. Ve XIII. Yüzyıllar), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 2. Baskı, Ankara 1992.
- Atar, Fahrettin, *İslam Adliye Teşkilatı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 3. Baskı, Ankara 1991.
- Ayalon, David, "Al-Bahriyya", *The Encyclopedia Of Islam*, Vol. I, New Edition, Leiden 1960, s.944-945.
- Bammat, Haydar, *İslâmın Manevi Ve Kültürel Değerleri*, Çığır Yay., İstanbul 1977.
- Barthold, W., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz., H. Dursun Yıldız, Kervan Yay., İstanbul 1981.
- Barthold, W.-M.Fuad Köprülü, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 4.Basım, Ankara 1977.
- Barthold, W., "İlhanlılar Devrinde Mali Vaziyet", *Türk Hukuk Ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C.1, İstanbul 1931, s.137-159.
- Barthold, W., "Argun", *İA.*, C.1, MEB., Eskişehir 1997, s.560-561.
- Barthold, W., "Berke", *İA.*, C.2, MEB. Yay., Eskişehir 1997, s.553-555.
- Barthold, W., "Abaka", *İA.*, C.1, MEB. Yay., Eskişehir 1997, s.4.
- Barthold, W., "Ebû Sa'îd", *İA.*, C.4, s.44-46.
- Barthold, W., "Gazan", *İA.*, C.4, s.729-730.
- Baykara, Tuncer, "Rum, Şam Ve Anadolu Kavramları Üzerine", *Birinci Orta Doğu Semineri (Kavramlar, Kaynaklar Ve Metodoloji)*, 29-31 Mayıs 2003, Bildiriler, Elazığ 2004, s.33-38.

- Baykara, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I (Anadolu'nun İdari Taksimatı)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1988.
- Türkiye Tarihi I, Osmanlı Devleti'ne Kadar Türkler*, Haz., Halil Berktaş-Ümit Hassan-Ayla Ödekan, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, S.114-115.
- Baysun, M.Cavid, "Bagdad", *İA.*, C.2, MEB. Yay., Eskişehir 1997, s.199-211.
- Bedreddin El-Aynî, *İkd El- Cumân Fi Tarih Ehl-Zamân*, Nşr., M. Muhammed Emin, C.I, Kahire 1987
- Becker, C. H., "Eyyubiler", *İA.*, C.4, MEB., Yay., Eskişehir 1997, s.424-429.
- Becker, C.H., "Dimyat", *İA.*, C.3, MEB. Yay., Eskişehir 1997, s.590.
- Becker, C.H., "Mısır", *İA.*, C.8, MEB. Yay., Eskişehir 1997, s.219-242.
- Becker, C.H., "Dellal", *İA.*, C.3, MEB. Yay., Eskişehir 1997, s.518.
- Berkey, Jonathan P., *Formation Of Islam : Religion And Society In The Near East, 600-1800*, West Nyack, NY, Cambridge University Press, USA 2002.
- Borghesio, Gino, "Papalığın Moğollarla Münasebeti", *Ülkü*, C.7, S.42, Ağustos/Ankara 1936, s.450-456.
- Bosworth, C.E., *İslam Devletleri Tarihi*, Çev., Erdoğan Merçil-M. İpşirli, Oğuz Yay., İstanbul 1980.
- Boyle, J.A., "Djalal-Al-Din Kharzemşah", *EI*, C.4, E.J.Brill, London 1980, s. 393.
- Braudel, Fernand, *Akdeniz Ve Akdeniz Dünyası*, Çev., Mehmet Ali Kılıçbay, C.I, Eren Yay., İstanbul 1989.
- Brockelmann, "Ebu'l-Fidâ", *İA.*, C.4, s.78.
- Buhl, F., "Akka", *İA.*, C.1, s.250-251.
- Cahen, Claude, "The Turks in Iran and Anatolia Before The Mongol Invasion", *A History Of The Crusades*, Edited By R.L Wolff And Harry W. Hazard, Vol. 2, University Of Wisconsin Press, 1969, s.661-693.
- Canan, Yaşar-İlhan Gedik-Musa Şaşmaz, "Abbasi Halifeliğinden Sonra Harzem Devletinin Durumu", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Nisan/İstanbul 1994, s.74-85.
- Chaliand, Gerard, *Göçebe İmparatorluklar, Moğolistan'dan Tuna'ya*, Çev., Engin Sunar, 1.Baskı, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2001.
- Cin, Halil-Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, C.1, Selçuk Üniv. Yay., Konya 1989, S.63.
- Cüveynî, Alaaddin Ata Melik, *Tarih-İ Cihangüşa*, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1999.
- Çetin, Atlan, *Memlükler Döneminde Mısır-Anadolu İktisadi Münasebetleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1988.
- Çetin, Atilla, "Dimyat", *T.D.V.İ.A.*, C.4, İstanbul 1991, s.309-310.
- Darkot, Besim, "Aladağ", *İA.*, C.1, MEB. Yay., Eskişehir 1997, s.279.
- Daniel, Elton L., *History Of Iran*, Westport, CT, USA: Greenwood Publishing Group, Incorporated, 2000.
- Deguignes, Joseph, *Büyük Türk Tarihi*, C.7, Türk Kültürü Yay., 1.Baskı, Özdemir Mat., İstanbul 1977.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 1997.
- Dulaurier, M. Ed., "Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar-Vartan'ın Umumi Tarihinden Müstahreç", *Türkiyat Mecmuası*, C.V, İstanbul 1936, s.27-48.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi I*, Çeviri, İnceleme Ve Notlar: A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2004.

- Erdem, İlhan, “Olcaytu Han’ın Ölümüne Kadar İlhanlılar’da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler Ve Yakındoğu’ya Etkileri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XX, S.31, Ankara 2000, S.8.
- Erdem, Ayşe Dudu, *İlhanlı-Memlük Münasebetleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1998.
- Ergün, Nuray, *Aynı Calut Savaşı Ve Neticeleleri (658/1260)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1999.
- Erkiletlioğlu, Halit, *Kayseri Tarihi*, İl Kültür Müdürlüğü Yay., Kayseri 1993.
- Göde, Kemal, “Anadolu’da Cengizli Ve İlhanlı Hakimiyeti Dönemine Genel Bir Bakış (1239-1327)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1, Isparta 1995, s.165-190.
- Gökbilgin, Özalp, “1313-1357 Yılları Arasında Altınordu Devleti”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, Erzurum 1972, S.1-52.
- Göyünç, Nejat, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İÜEF. Yay., İstanbul 1969.
- Grousset, Rene, *Bozkır İmparatorluğu*, Çev., M.Reşat Uzmen, Ötüken Yay., İstanbul 1980.
- Güçlüay, Sezgin, “Ortaçağ’da Ticari Müesseseler (Bankalar, Birlikler, Şirketler)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.11, S.2 Temmuz/Elazığ 2001, s.295-304.
- Gül, Muammer, *XIII. ve XIV. Yüzyıllar’da Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Moğol İstilasası*, Yeditepe Yay., İstanbul 2005. (Basımda)
- Gül, Muammer, “Harezmi Türklerin Anadolu ve Yakındoğu’daki Roller ve Tesirleri”, *Belleten*, C.69, S. 254 Nisan/Ankara 2005. (Basımda)
- Gül, Muammer, “İlhanlı-Memluk Rekabetinden Osmanlı-Memluk Rekabetine: Hicaz Su Yollarının Tamiri Meselesinin Tarihi Arka Planı”, *Belleten*, C.69, S.254, Nisan/Ankara 2005. (Basımda)
- Gül, Muammer, “Tasavvuf Hareketi Ve Türkler Arasında Yayılması”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.76, Nisan/İstanbul 1993.
- Gül, Muammer, “Mısır Memluklarının Hudud Kalesi Rumkale Ve Anadolu’da Memlük İzleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.12, S.2, Temmuz/Elazığ 2002, s.359-366.
- Gül, Muammer, “XIII. ve XV. Yüzyıllar’da Anadolu Türkleri İle Trabzon İmparatorluğu Arasındaki İlişkiler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.13, S.2, Temmuz/Elazığ 2003, s.421-437.
- Gürün, Kamuran, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1984.
- Harekât, İbrahim, “Berid”, *T.D.V.İ.A.*, C.5, İstanbul 1992, s.499-501.
- Hartmann, R., “Şam”, *İA.*, C.11, s.298-310.
- Herzfeld, Ernst, “Babil”, *İA*, C.2, MEB. Yay., Eskişehir 1997, s.177-179.
- Heyd, W., *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, Çev., E. Ziya Karal, TTK. Yay., 2. Baskı, Ankara 2000.
- Hinz, Walther, “Ortaçağ Yakın Şarkına Aid Vergi Kitabeleri”, Çev., Fikret Işıltan, *Belleten*, C.XIII, S.49,50,51,52, Ankara 1949, s.771-778.
- Hitti, Philip K., *Siyasi Ve Kültürel İslam Tarihi*, Çev., Salih Tuğ, C.4, Boğaziçi Yay., İstanbul 1981.
- Hodgson, M.G.S., *İslâm’ın Serüveni*, C.2, İz Yayıncılık, İstanbul 1993.
- Holt, P.M., *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517’ye Yakındoğu*, Çev., Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999.

- İbn Tağribirdi, İbn Tağribirdi, Cemaleddin Ebi'l-Mehâsin Yusuf, *en-Nücumu'z-Zahire fi Müluk Mısır ve'l-Kahire*, Tahkik: İ. Ali Tarhan-M. Mustafa Ziyade, C.7-8, Mısır 1972.
- İbn Bibi El-Hüseyin B. Muhammed B. Ali El-Ca'feri Er-Rugadi, *El-Evamirü'l-Ala'ie Fi'l-Umuri'l-Alaiyye (Selçuk Name)*, Haz., Mürsel Öztürk, C.II, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996.
- İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, Ter., M. Şerefüddin Yalıtıkaya, C.II, TTK. Yay., Maarif Mat., İstanbul 1941.
- İtler, Fügen, *Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri*, Karayolları Genel Müdürlüğü, Ankara 1978.
- İslam Ansiklopedisi, "Haşhaşın", *İA.*, C.5/1, MEB., Eskişehir 1997, s.355-357.
- İslam Ansiklopedisi, "Ayn Câlut", *IA*, C.2, s.69.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yay., 6. Baskı, İstanbul 1989.
- Kafesoğlu, İbrahim, "Selçuklular", *İA.*, C.10, MEB., Eskişehir 1997, s.353-416.
- Kanat, Cüneyt, "Gazan Han Zamanında Memlûk Devletine İltica Eden Uyratlar", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XV, Ege Üniv. Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir 2000, s.105-120.
- Kayaoğlu, İsmet, *İslam Kurumları Tarihi*, AÜİF. Yay., 2. Baskı, Ankara 1985.
- Kaymaz, Nejat, *Pervane Mu'inü'd-Din Süleyman*, AÜDTCF. Yay., Ankara 1970.
- Keleş, Bahattin, *Bahri Memlûkler'de İktisadi Ve Ticari Hayat (1250-1382)*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1998.
- Keleş, Bahattin, "XIII. Ve XIV. Asırda Anadolu'da Kara Ve Deniz Yolları Üzerinde Gelişen Bazı Önemli Ticaret Merkezleri (Kayseri-Sivas-Sinop ve Antalya)", *Anadolu'da Tarihi Yollar Ve Şehirler Semineri*, 21 Mayıs 2001, İstanbul 2002, s.25-38.
- Keleş, Bahattin, "Sultan Baybars Ve Abaka Han'ın Kayseri'ye Gelişlerinin Türkiye Selçukluları Bakımından Değerlendirilmesi", *II. Kayseri Ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16-17 Nisan 1998)*, Kayseri Ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yay., Kayseri 1998, s.284.
- Kerimüddin Mahdmud-İ Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbar*, Çev., Mürsel Öztürk, TTK. Yay., Ankara 2000.
- Kılıç, Mustafa, "Eyyübî-Memlûk Mücadelesi Ve Memlûk Yönetimine Karşı Mısır'da Arapların İsyanı", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.V, S.2, Sivas 2001, s.428.
- Kırşehir Emiri Cacaoğlu Nur Al-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, Ter., Temir, Ahmet, TTK Yay., 2. Baskı, Ankara 1989.
- Koçak, İnci, "Arap Kaynaklarında Türk Memlûk Sultanı Baybars", *X. Türk Tarih Kongresi-22-26 Eylül 1986, Bildiriler*, TTK. Yay., Ankara 1991, s.1101-1116.
- Koprıman, Kazım Yaşar, *Mısır Memlûkleri Tarihi Sultan El-Malik Al-Mu'ayyad Şeyh Al-Mahmudi Devri (Şehabeddin, "Memlûk 1412-1421)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989.
- Koprıman, Kazım Yaşar, "Memlûkler", *Türkler*, C.5, Ankara 2002, s.100.
- Koprıman, Kazım Yaşar, "Memlûkler", *D.G.B.İ.T.*, C.6, Çağ Yay., İstanbul 1992, s.442.
- Kortantamer, Samira, *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, Ege Üniv. Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir 1993.

- Köprülü, M.Fuad, “Harizmşahlar”, *İA.*, C.5/1, MEB. Yay., Eskişehir 1997, s.265-296.
- Köprülü, M. Fuad, “Artukoğulları”, *IA.*, C.1, s.619.
- Köprülü, M. Fuad, “Baybars I”, *İA.*, C.2, s.357-363.
- Köprülü, M. Fuad, “Yeni Farisi’de Türk Unsurları”, *Türkiyat Mecmuası*, C.VII-VIII, Cüz 1, Maarif Mat., İstanbul 1942, s.10-11.
- Köprülü, M. Fuad, “Anadolu Selçuklu Tarihi’nin Yerli Kaynakları”, *Belleten*, C.27, s.379-485.
- Köprülü, M. Fuad, “XIII. Asırda Maraga Rasathanesi Hakkında Bazı Notlar”, *Belleten*, C.6, s.207-227.
- Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Gerekli Sadeleştirmeler Ve Notlara İlavelerle Yay., Orhan F. Köprülü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1991.
- Lewis, Bernard, “Mısır Ve Suriye Fatimi Hilafetinin Sonuna Kadar”, *İslam Tarihi Kültür Ve Medeniyeti*, Çev., Hamdi Aktaş, C.1, Hikmet Yay., İstanbul 1988.
- Lewis, Bernard, “İsmaililer”, *İA.*, C.5/2 MEB., Yay., Eskişehir 1997, s.1120-1124.
- Makrizi, *Kitabu’s-Suluk Li Ma’rifeti Düveli’l-Mülük*, Nşr., Muhammed Mustafa Ziyade, 1.Cüz 2. Kısım, Kahire 1936, S.426.
- Merçil, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, TTK. Yay., 4.Baskı, Ankara 2000.
- Minorsky, V., “Mardin”, *İA.*, C.7, s.317-322.
- Morgan, David, *The Mongols*, Basil Blacwell 1986.
- Moufazzal İbn Abi’l-Faza’il, *Histoire Des Sultans Mamlouks-Texte Arabe Public Et Traduit En Français*, Nşr., E.Bloch, C.I, Patrologia Orientalis, Brepols 2003.
- Muhammed B. Ahmed İbn İyas, *Bedayiu’z-Zuhur Fi Vekai’i’-Duhur*, Tahkik, Muhammed Mustafa Ziyade, C.I/1, 2.Basım, Kahire 1982.
- Muhammed Bin Şakir El-Kutbî, *‘Uyunu’t-Tevarih (H.688-699)*, Tahkik, Nebile Abdulmenam Davud, Bağdad 1991.
- Müverrih Vardan, “Türk Fütuhât Tarihi”, Çev., H. Andreasyan, *Tarih Seminerleri Dergisi*, C.1/2, İÜEFY, İstanbul 1937.s
- Ocak, Ahmet Yaşar, “Babâlik”, *T.D.V.İ.A.*, C.4, İstanbul 1991, s.373-374.
- Ocak, Ahmet Yaşar, “Barak Baba”, *T.D.V.İ.A.*, C.5, İstanbul 1992, s.61-62.
- Ocak, Ahmet Yaşar, “Zâviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, C.XII, s.251.
- Orhonlu, Cengiz, “Trablus”, *İA.*, C.12/1, s.452-455.
- Özaydın, Abdulkerim, “Aynicâlut Savaşı”, *T.D.V.İ.A.*, C.4, İstanbul 1991, s.275-276.
- Özergin, M. Kemal, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul 1959.
- Öztürk, Yücel, “XIII. Ve XVII. Yüzyıllar’da Karadeniz Ticareti”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ağustos/1995, s.113-123.
- Ràsonyi, Lászò, *Türk Devletinin Batıdaki Varisleri Ve İlk Müslüman Türkler*, Yayına Haz., Ş. K. Seferoğlu-Adnan Müderrisoğlu, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ayyıldız Mat., Ankara 1983.
- Reuven Amitai, *Mongols And Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War, 1260-1281*, Cambridge University Press, Cambridge 1995.
- Roux, Jean Poul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev., Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Çev., Fikret İşıltan, C.III, TTK. Yay., Ankara 1992.

- Saunders, J. J., *History Of Medieval Islam*, London, UK: Routledge, 1978.
- Saunders, J.J., “The Mongol Defeat And The Restoration Of The Greek Empire”, *Müslims And Mongols: Essay On Medieval Asia*, Edited By G.W. Rice, University Of Caterbury, New Zeland 1977, S.68.
- Sauvaget, J., “Haleb”, *İA.*, C.5/1, MEB. Yay., Eskişehir 1997, s.117-122.
- Sayılı, Aydın, “Gazan Han Türbesi Hakkında Bir Manzume”, *İran Şehinşahlığı'nın 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan*, MEB. Yay., İstanbul 1971, s.383-397.
- Sevim, Ali-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi-Siyaset, Teşkilat Ve Kültür*, TTK. Yay., Ankara 1995.
- Sevim, Ali, “Anadolu Selçuklularına Ait Bir Eser: Ravzatu'l-Kuttab Ve Hadikatu'l-Elbab”, *Tarih Vesikaları, Yeni Seri, C.I, S.3 (18)*, M.E. Basımevi, İstanbul 1961, S.388-418.
- Sobernheim, M., “Memlükler”, *İA.*, C.7, MEB. Yay., Eskişehir 1997, s.689-692.
- Sobernheim, M., “Bahri”, *IA.*, C.3, s.231.
- Spuler, Berthold, *İran Moğolları, (Siyaset, İdare Ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350)*, TTK. Yay., 2. Baskı, Ankara 1987.
- Spuler, Berthold, “İlhanlılar”, *İA.*, C.5/2, MEB., Yay., Eskişehir 1997, s.967-971.
- Spuler, Berthold, “Ilkhans”, *The Encyclopedia Of Islam, Vol.III, New Edition*, Leiden 1971, s.1121.
- Strange, G. Le, *The Lands Of The Eastern Caliphate*, Cambridge University, London 1966.
- Streck, M., “Birecik”, *İA.*, C.2, s.629-632.
- Sümer, Faruk, *Yabanlu Pazarı-Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1995.
- Sümer, Faruk, “Anadolu'da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi, S. I*, Ankara 1970, s.1-144.
- Sümer, Faruk, “İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celayir”, *Belleten, C.53, S. 206*, Nisan/Ankara 1989, s.181.
- Sümer, Faruk, “Abaka”, *T.D.V.İ.A.*, C.1, İstanbul 1988, s.8.
- Sümer, Faruk, “Teküder”, *İA.*, C.12/1, s.144-145.
- Sümer, Faruk, “XIV. Yüzyılda Türkiye”, *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı, Haz.*, Oktay Aslanapa, Ankara 1977, s.5-16.
- Şakir, Mahmud, *H. Adem'den Bugüne İslam Tarihi, Çev.*, Ferit Aydın, C.5, Kahraman Yay., İstanbul 1993.
- Şehabeddin Ahmed B. Abdu'l-Vehhab En-Nüveyri, *Nihayetü'l-Ereb Fi Fununi'l-Edeb, H.677-733, C.27, 17.Cüz*, Tahkik: Dr. Said Aşur, Müracaat, Dr.Muhammed Mustafa Ziyade-Dr.Fuad Abdulmuti Sayyad, Kahire 1985.
- Şeker, Mehmet, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi Ve İslâmlaşması*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 5.Baskı, Ankara 1999.
- Şeşen, Ramazan, “Haçlı Seferleri Sırasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Siyasi Ve Sosyal Durumu, Haçlılarla Yapılan Mücadeleye Katkısı”, *Uluslar Arası Haçlı Seferleri Sempozyumu, 23-25 Haziran*, İstanbul 1997.
- Şeşen, Ramazan, *Harran Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1993.
- Şimşirgil, Ahmet, *Birincil Kaynaklardan Osmanlı Tarihi, KAYI, Tarih Düşünce Kitapları Yay.*, İstanbul 2004.
- Tabakoğlu, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yay., 5.Baskı, İstanbul 2000.
- Taneri, Aydın, *Celâlu'd-Din Harizmşâh Ve Zamani*, Kültür Bakanlığı Yay., Birinci Baskı, Ankara 1977.

- Taşdemir, Mehmet, “Elbistan”, *T.D.V.İ.A.*, C.11, İstanbul 1992, s.1-3.
- Tekindağ, M.C. Şehabeddin, “Kutuz”, *İA.*, C.6, s.1057-1060.
- Tekindağ, M.C. Şehabeddin, “Melik-Üs-Salih”, *İA.*, C.7, MEB. Yay., Eskişehir 1997 s.674-678.
- Tekindağ, M.C. Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış”, *İÜEF. Tarih Dergisi*, İstanbul 1971, s.1-38.
- Tekindağ, M.C. Şehabeddin, “XIII. Yüzyıl Anadolu Tarihine Ait Araştırmalar-Şemsüddin Mehmed Bey Devrinde Karamanlılar”, *İÜEF. Tarih Dergisi*, Mart/İstanbul 1964.
- Tekindağ, M.C. Şehabeddin, “XIV. Asrın Sonunda Memlûk Ordusu”, *İÜEF. Tarih Dergisi*, C.XI, S.15, İstanbul 1960, s.85-93.
- Tekindağ, M.C. Şehabeddin, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İ.Ü.E.F. Yay., İstanbul 1961.
- Temir, Ahmet, “Anadolu’da İlhanlı Valilerinden Samağar Noyan”, *Fuad Köprülü Armağanı*, Osman Yalçın Mat., İstanbul 1953, s.495-500.
- Tiesenhause, W. De., *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, Çev., İsmail Hakkı İzmirli, Maarif Mat., İstanbul 1941.
- Togan, Z.V., *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, 3.Baskı, İstanbul 1981.
- Togan, Z.V., “Moğollar Devrinde Anadolu’nun İktisadî Vaziyeti”, *Türk Hukuk ve İktisad Tarihi Mecmuası*, C.I, İstanbul 1931, s.1-42.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi Ve Türk-İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yay., 5. Baskı, İstanbul 1996.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yay., 6. Baskı, İstanbul 1998.
- Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, Boğaziçi Yay., 5.baskı, İstanbul 1999.
- Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi Yay., 3.Baskı, İstanbul 1993.
- Turan, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, C.I, Boğaziçi Yay., 11. Baskı, İstanbul 1998.
- Turan, Osman, *Tarih Akışı İçinde Din Ve Medeniyet*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1980.
- Turan, Osman, “Keykavus II”, *İA.*, C.6, MEB. Yay., Eskişehir 1997, s.642-645.
- Turan, Osman, “Kılıç Arslan IV”, *İA.*, C.6, s.703-707.
- Turan, Refik, “XIII. Yüzyıl Anadolu Buhranı Ve Ayakta Kalan Güçler”, *Erdem*, C.8, S.23, TTK. Basımevi, Ankara 1996, s.533.
- Turan, Şerafettin, *Türkiye-İtalya İlişkileri I-Selçuklular’dan Bizans’ın Sona Erişine Kadar*, Kültür Bakanlığı Yay., Doruk Mat., Ankara 2000.
- Türk Milli Bütünlüğü İçerisindeki Doğu Anadolu*, Haz., Bahattin Ögel-Mehmet Eröz-Yıldız, H. Dursun -B. Kodaman-M. F. Kırzioğlu-A. Çay, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1986.
- Uyar, Mustafa, *İlhanlı Devletinde Argun Dönemi (1284-1291)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK. Yay., Ankara 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri Ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK. Yay., Ankara 1984.
- Üçok, Bahriye, İran’da “Taç Sahibi Kadınlar”, *İran Şehinşahlığı’nın 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan*, MEB. Yay., İstanbul 1971, s.465-503.

- Üçok, Bahriye, “Şecerüddür”, *İA.*, C.11, MEB. Yay., Eskişehir 1997, s.376-378.
- Ülken, Hilmi Ziya, *İslâm Felsefesi Kaynakları ve Tesirleri*, Selçuk Yay., 2.baskı, Ankara 1967.
- Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255)*, Çev., Engin Ayan, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001.
- Wiet, G., “Baybars I, Al-Malik Al-Zahir Rukn Al-Din Al-Salihi”, *The Encyclopedia Of Islam*, Vol., I, New Edition, Leiden, E.J. Brill, 1960, S.1124-1126.
- Witteck, P., “Ankara’da Bir İlhanî Kitabesi”, *Türk Hukuk Ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C.1, İstanbul 1931, s.160-164.
- Yakubovskiy, A. Y., *Altınordu Ve İnhitatu*, Çev., Hasan Eren, Maarif Basımevi, İstanbul 1955.
- Yaltkaya, Şerafeddin, “İlhanîler Devri İdarî Teşkilatına Dair-Nasîreddin-i Tûsî’nin Bir Eseri”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C.II, İstanbul 1939, s.7-16.
- Yıldız, Hakkı Dursun, “Memlükler Döneminde Mısır’da Sosyal Hayat”, *D.G.B.İ.T.*, C.7, s.17-44.
- Yuvalı, Abdulkadir, “XIII. Yüzyılda Ön Asya’daki Siyasi Bloklaşma”, *Türk Kültürü*, S. 262, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Şubat/Ankara 1985, s.111-120.
- Yuvalı, Abdulkadir, “Moğollar’ın Yakınoğu Politikası Ve İsmaililer’in Akibeti Üzerine Bazı Bilgiler”, *Erdem Dergisi*, C.4, S.11, Mayıs 1988, TTK. Basımevi, Temmuz/Ankara 1989, s.525-540.
- Yuvalı, Abdulkadir, “Moğol Harekatının Anadolu’nun Demografik Ve Dini Yapısı Üzerindeki Etkileri”, *Erdem*, C.9, S.27, Ocak/Ankara 1997, s.1288.
- Yuvalı, Abdulkadir, “İlhanlı Hükümdarlarının Dinlere Bakışı Ve Bu Konudaki Uygulamaları”, *XII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1999, s.545-554.
- Yuvalı, Abdulkadir, *İlhanlılar Tarihi I, Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 1994.
- Zettersteen, K.V., “II. Al-Malik Al-Nasır Salahaddin Abu’l-Muzaffer Yusuf”, *İA.*, C.9, MEB. Yay., Eskişehir 1997, s.86-87.
- Ziada, Muhammed Mustafa “The Mamluk Sultans To 1293”, *A History Of The Crusades*, Edited By R.L Wolff And Harry W. Hazard, Vol. 2, University Of Wisconsin Press, 1969, s.735-758.

ÖZET

İlhanlı-Memlûk Münasebetleri, genel olarak Gazze'den Diyarbekir'e kadar uzanan, Güneydoğu Anadolu, Irak ve Suriye bölgelerinde cereyan etmiştir. Memlûk Devleti bu mücadelede, Filistin'e kadar olan Moğol (İlhanlı) saldırılarını durdurmuş, Fırat'a kadar olan yerleri geri alarak, İlhanlılar karşı önemli başarılar kazanmıştır. Böylelikle Yakındoğu coğrafyasında esaslı bir güce ulaşan Memlûklar, İlhanlıların 1258 yılında Bağdad'ı işgal ederek, Abbasi Halifeliğine son vermesi karşısında İslam aleminin hamiliğini üstlenerek etkili bir rol oynamıştır.

XIII. yüzyılın ortalarında, 1260 yılında, Aynî Calut savaşıyla fiili olarak başlayan İlhanlı-Memlûk Münasebetleri, İlhanlı Devletinin yıkılışına kadar Yakındoğu coğrafyasını ve Türkiye'yi önemli ölçüde etkilemiştir. İlhanlı-Memlûk siyasî mücadelesinde Anadolu, Suriye, Kuzey Irak genellikle muharebe alanı olmuştur. Buna bağlı olarak ticarî faaliyetler de olumsuz olarak etkilense de devam etmiş ve Mısır, Suriye ve İran üçgeninde ticaret kervanları işlemiştir.

Moğollar istilası önünden kaçan yoğun Türkmen nüfusu, Mısır'da ve Türkiye'de Türk kültürünün yerleşmesinde etkili olmuş, özellikle Türkiye'nin uç bölgelerinde Türkmenlerin bağımsız siyasi teşekküller oluşturmasına vesile olmuştur.

Anahtar Kelimeler: İlhanlılar, Memlûklar, İran, Aynî Calut, Altın Ordu Hanlığı.

SUMMARY

Ilkhanid-Mamlukid relations had been taken place in Southeastern Anatolia, Irak and Syria regions that lies generally from Gazze to Diyarbekir. Mamlukid State, in those struggles, had stopped Mongol (Ilkhanid) attacks that came till Palestine, and took back the lands up to Euphrates. Thus they gained important successes against Ilkhanids. In this way, after reaching a thorough power in Near East geography, Mamlukids became the leader of the Islamic World against Ilkhanids that invaded Baghdad and ended the Abbasi Dynasty in 1258.

Ilkhanid-Mamlukid relations started actually with Ayn Jalut War in the middle of XIII. century, in 1260, and had serious influences on Near East geography and Turkey until the collapse of Ilkhanid State. Anatolia, Syria and Northern Irak were mostly battlefield throughout the political fight between Ilkhanids and Mamlukids. Although these developments affected trade in negative manner, commercial relations went on and caravans were plying.

The dense Turkman population that escaped from Mongol invasions, was effective at the establishment of Turkish culture in Turkey and Egypt. Especially, it played a part in the formation of independent political units in borderlands of Turkey by Turkman.

Key Words: Ilkhanids, Mamluks, Iran, Ayn Jalut, Golden Horde.